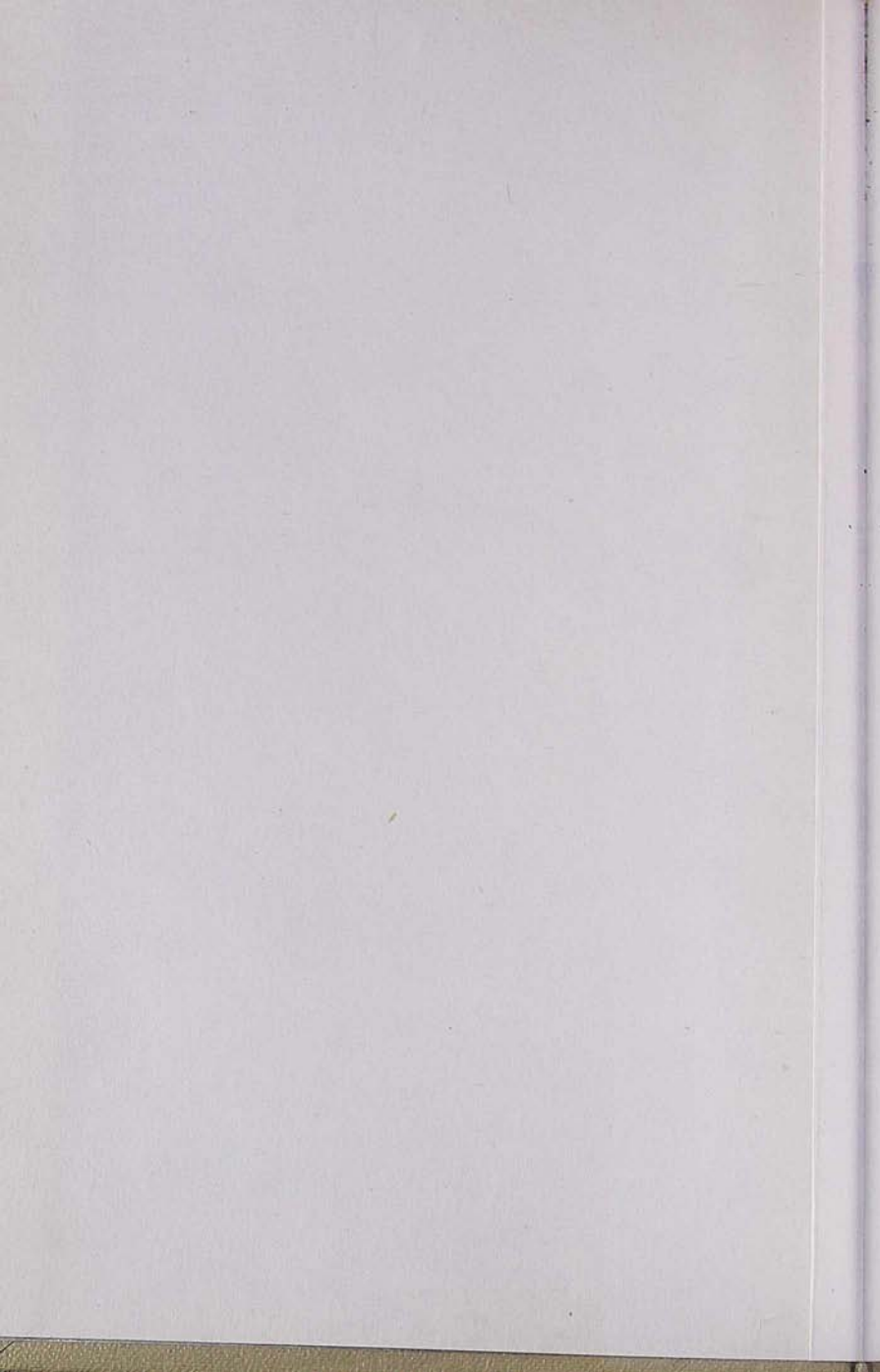

ԱՎԵՏԻՔ
ԻՍԼԱՄԱՅԻՆ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

ԼԵՏԻՓ ԻՍԷՆԿԱՅԱՆ

Ե Ր Կ Ե Ր Ի
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՎԵՑ ՀԱՏՈՐՈՎ

„ՀԱՅԱՍՏԱՆ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ - 1973

ԼԵՏԻՓ ԻՍԼԱՆԱՅԱՆ

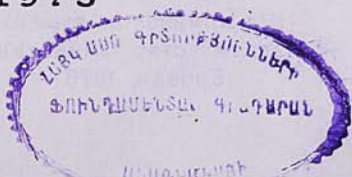
Ե Ր Կ Ե Ր Ի
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

A 51779
II
67715

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ - 1973

Տեքստի պատրաստումը, ծանոթագրությունները

և առաջաբանը

Ա. Մ. ԻՆՃԻԿՅԱՆԻ

Խմբագրական կոլեգիա՝ Ա. Բ. ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ

Վ. Ա. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Գ. Ն. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հատորի խմբագիր՝

Վ. Ա. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

АВЕТИК ИСААКЯН

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В ШЕСТИ ТОМАХ

Т О М I

Стихотворения

(На армянском языке)

Издательство „Айастан“

Ереван, 1973

Ար

Ի

Ի

Խ

Տասնիններորդ դարի 90-ական թվականները և 20-րդ դարի առաջին երկու տասնամյակը, որ կազմում են հայոց պատմության ամենափոթորկալի ժամանակաշրջանը, հատկանշվում են մեծ մեր ժողովրդի հոգևոր ուժերի բարձր լարվածությամբ:

Դաժան ճակատագրի դեմ անհավասար պայքարի ելած ժողովրդի ապրելու և հարատևելու անպարտելի կորովի դրսևորումն էր դա:

Այդ ժամանակաշրջանում են ապրել և հայ ժողովրդի հոգեկան մթնոլորտն արարչագործել՝ Շիրվանզադեն ու Թումանյանը, Կոմիտասն ու Վարդգես Սուրենյանցը, Վարուժանն ու Սիամանթոն, Արեղյանն ու Թորամանյանը, Տերյանն ու Թադևոսյանը:

Նաև Իսահակյանը...

Այդ տարիներին են ձևավորվել Եղիշե Չարենցն ու Մարտիրոս Սարյանը...

Ամեն անգամ, երբ թերթում, վերընթերցում ենք Իսահակյանի քնարական երգերը՝ առաջին տպագրված բանաստեղծությունից («Ծաղիկ էի նորարողբոջ...») մինչև վերջինը («Ա՛խ, ինչքա՛ն, ինչքա՛ն կուզեի լինել...») մեր հոգու աչքերի առջև հառնում է մեծ բանաստեղծի կերպարն իր ողջ հմայքով ու վեհությամբ:

Նա ծնվեց ժողովրդական գուսանների և բանաստեղծների հայրենիքում: Նրա մանկության և պատանեկության տարիներն անցան Շիրակի աստղալից երկնքի տակ, Մանթաշի «երազ-հովտում», հնամենի Ախուրյանի քարակոփ ափերին: Ապագա՝ բանաստեղծի նկարագիրը, աշխարհգացումն ու աշխարհընկալումը՝ ձևավորվեցին հայրենի չքնաղ բնության, պատմական հուշարձանների և ժողովրդական բանավեստի զորեղ ներշնչմամբ:

Նա ժողովրդի հետ մանկուց է մտերմանում, հոգում կուտակում բանավեստի գոհարները, որ պիտի դառնային իր ստեղծագործական տարերքը:

Հայոց պատմության ուսուցումը պատանի Իսահակյանն սկսում է ո՛չ այնքան դասագրքերով, որքան Շիրակի դաշտավայրում սփռված

պատմական-ճարտարապետական ոգեշունչ հուշարձաններով: Մրենի ու Երեբոյքի գեղաքանդակ կամարների տակ է նա խաղացել, և նրա գրկումն ճիչ ու կանչին արձագանք են տվել Անիի պարիսպները...

Հազիվ տասնութամյա՝ Իսահակյանը մեկնում է արտասահման՝ Ասիս Վիեննա, ապա Լայպցիգ՝ ուսումը շարունակելու: Այստեղ նա իր ամբողջ եռամեկն ու ավուներն նվիրում է գիտությանը: Աշխարհը, կյանքը ճանաչելու, տիեզերքի գաղտնիքները թափանցելու տենչը եղել է Իսահակյանի մեջ պատմականության օրերից: Դեռ Գևորգյան ճեմարանում նա երդվել է նվիրվել գիտությանը: 1892 թ. մարտի 2-ին «Հիշատակարանում» (դեռևս անտիպ) նա գրել է. «Ես երդվում եմ իմ դավանած սրբություններով՝ իմ կամքի հզոր ուժով հաղթել արգելքներին և խոչընդոտներին. արհամարհել աշխարհային թուլիչ կյանքը, նրա փառքն ու պատիվը միայն այն վեհ սեղանի համար, որի վրա բարձրանում է գիտությունը՝ անհաղթ, սուրբ և անմահ, ճեմարիտ գիտությունը»: Ուսանողական տարիների (1893—1895) տեսերքը, դրանց էջերում կատարած գրառումները պարզում են ուսանող-բանաստեղծի հարցասիրության և հետաքրքրությունների լայն շառավիղը՝ համաշխարհային գրականության գլուխգործոցները, էպոսները, դասական և նոր փիլիսոփայության ներկայացուցիչների երկերը, կրոնների պատմություն, բնագիտություն, մարդաբանություն, ազգագրություն, ժողովրդական բանահյուսություն: Երիտասարդ բանաստեղծի մտքի համարձակ ու լայնածիր խոյանքներն այսօր մեզ հիացմունք են պատճառում: Նա կարդում էր միաժամանակ Կարլ Մարքս և Մաքս Ծոիրներ, Ֆրիդրիխ Էնգելս և Եվգենի Դյուրինգ, Ալգուստ Բեքել և Ֆրիդրիխ Նիցշե...

Երիտասարդ Իսահակյանն ապրում է աշխարհայացքի ձևավորման և որոնումների շրջանը: Սակայն նա հետզհետե սկսում է քննադատաբար վերաբերվել Ծոիրներին և Նիցշեին, մերժելով առաջինի էգոիզմի փիլիսոփայությունը և յուրովի ընկալելով երկրորդի «Գերմարդը»: Բեքելի միջնորդությամբ, հանգամանորեն ուսումնասիրելով նրա «Կինը և սոցիալիզմը», Իսահակյանը հակվում է դեպի մարքսիզմը:

Նա չտարվեց այդ տարիներին եվրոպական գրականության մեջ մոդայիկ դարձած դեկադենտական ուղղություններով, չնայած ազդեցությունների ենթարկվելու իմաստով վտանգավոր էր նրա հառակը,— գրեթե պատահի: Որպես բանաստեղծ, մինչև արտասահման մեկնելը, նա ձևավորվել էր ժողովրդական բանարվեստի և ազգային դասական գրականության հզոր ներգործության տակ:

Եվրոպայում նա հավատարիմ մնաց այդ ավանդներին: Ո՛չ միայն ուսանողական շրջանում, այլև հետագայում, տարագրության երկար ու տանջալի տարիներին: Նա ստեղծագործական ներշնչումներ է ստանում ոչ թե Ծարլ Բողլերից ու Ստեֆան Մալարմեից, Հերման Բարից և Հուգո Հոֆմանստալից, այլ հայրենի երկրից ու ժողովրդից, հայ և համաշխարհային գրականության դասականներից: Լայպցիգյան օրաքրերում, որպես իր ուղեկիցներն ու ուղեցույցները նա հիշատակում է

Գյոթեի, Հայնեի, Բայրոնի, Լերմոնտովի, Ծափազիզի անունները: «Ինձ առաջնորդ են՝ բնությունը, ժողովուրդը և հին (ինս' դասական—Ա. Ի.) կուլտուրան»,— գրել է նա: Օտար ափերում, ուր որ եղել է, հայրենիքը տարել է իր հետ, հայրենիքի վիշտն ու կարոտը. հոգին միշտ լցված է եղել հայրենիքի կանչերով ու երգերով, հոգու աչքերի առջև միշտ հառնել է հայրենիքը. «Նայել եմ Մոնթբլանին, բայց տեսել եմ Մասիսը, կանգնել եմ Աթենքի Պարթենոնի առաջ, բայց զգացել եմ Երեւոյքը և Հոփսիսի մեծ տաճարը: Լսել եմ Նեապոլի ժողովրդական երգերը, բայց հուզվել եմ մեր ժողովրդի երգով»:

Իսահակյանի ստեղծագործությունների աշխարհագրական քարտեզը դրա պերճախոս վկայությունն է. Վիեննայում, Լայպպիցում, Օբեր-Հոլցում, Դրեզդենում, Ենայում, Ցյուրիխում, Կ. Պոլսում, Ժնևում, Վենետիկում, Փարիզում են ստեղծվել՝ «Ծափա՜ղ կուտա...», «Իսպորքս լացե՛ք...», «Մաճկալ ես...», «Մայրիկիս», «Հովերն առան...», «Իմ այրող վշտից...», «Կըտեսնեմ ահա...», «Մեր նախահայրերը», «Մոր սիրտը», «Սասնա Մհեր», «Է՜շ, ջա՛ն-հայրենիք...», «Անի», «Հայրենիքիս» («Պիտի փարվիմ չքնաղ լանջիդ...») երկերը և բազմաթիվ այլ երկեր:

Իսահակյանի գրական մեծ ճանապարհը սկսվում է նրա առաջին ժողովածուով՝ «Երգեր ու վերքեր»-ով:

Գրականության պատմության մեջ հազվադեպ է, երբ գրողը իր առաջին իսկ գրքով ժողովրդականություն է ձեռք բերում: Քսաներկուամյա Իսահակյանը ճանաչվեց որպես ժողովրդական բանաստեղծ: Նրա սքանչելի քնարական բանաստեղծությունները երգի վերածվեցին և ընդմիշտ նվաճեցին ժողովրդի սիրտը:

«Երգեր ու վերքեր»-ով Իսահակյանը բերում էր Շիրակի դաշտի բուրումնավետ շունչը, Մանթաշի երփներանգ ծաղիկների վառնում գույները, Արագածի պաղպաջուն աղբյուրների զովությունը: Նրա երգերը անկեղծ էին, անմիջական, ինքնաբերական. դրանք վշտի, ուրախության բուռն պոթյակումներն էին՝ մարմնավորված պարզ, անսերտեթ ձևերի մեջ: «Իմ երգերը սրտիցս են բխում, ինչպես Արագը Բյուրակնյա լեռներից»,— գրել է նա իր առաջին գրքի ստեղծման շրջանում:

Իսահակյանի հմայքի գաղտնիքը նրա երգերի հենց այդ սրտագրավ հուզականության, անմիջականության, ինչպես և ժողովրդական ոգու ու ոճի գեղեցիկ ներդաշնակության, պատկերավոր ու կենդանի խոսքի մեջ էր: Բարձր արվեստի ժողովրդական քնարերգություն էր դա, որի ստեղծողը, ասկայն, ժողովրդի հավաքականությունը չէր, այլ «ժողովրդի սրտից ջուր խմած բանաստեղծի» անհատականությունը: Իսահակյանի կենսահայեցողությունը կազմավորվել էր հայրենի բնաշխարհում, ժողովրդի ծոցում, անքակտելի կերպով նա կապված էր ժողովրդի հետ: Ժողովրդի հոգու և հոգեբանության հարազատ թարգմանն ու արարիչն էր նա:

Այլ. Իսահակյանի քնարերգությունը ժողովրդային է **ամբողջության** մեջ, իր ոգով ու ոճով, իր բովանդակությամբ ու գեղարվեստական առանձնահատկություններով՝ ձևով: Նրա գեղարվեստական մտածողությունն է ժողովրդական, այսինքն, նա երևույթներն ընկալում և գեղարվեստորեն վերարտադրում է այնպես, ինչպես ժողովուրդը՝ անձնավորված մի անհատի մեջ: Ահա թե ինչո՞ւ, հայ գեղչուկը «Մանկալես, քեզարած ես...», կամ «Որսկան ախպեր»-ը ժողովրդինն է համարել և չի կարողացել հաշտվել այն մտքի հետ, թե դրանց հեղինակը լայնեզր գլխարկ ծածկած, «ուսումնական» մի երիտասարդ է:

Իսահակյանի քնարերգությունը երգի, երաժշտության մեծ անմիջական է ու վարակիչ, թափանցում է ընթերցողի հոգու խորքը, առաջ բերում քնքուշ թափծի, սիրո ու կարոտի զգացումներ: Իզուր չէ, որ բանաստեղծն իր ստեղծագործություններն անվանել է «երգեր ու վերքեր». դրանք երգերի մեծ հուզիչ են, և վերքերի մեծ ցավ ու մրմուռ են պատճառում: Բանաստեղծը իր «երգերն ու վերքերը» հյուսել է, իրեն տանջող զգացումները՝ սերը, կարոտը, վիշտը արտահայտելու համար: Հասկանալի է, թե ինչու իր շատ արտագրավ բանաստեղծություններից մի քանիսը (ինչպես «Սիրեցի, յարքս տարան...» և ուրիշները) նա ստեղծել է հանպատրաստից, ըստ որում մեղեդին է առաջ բերել բառերը, բանաստեղծությունը ծագել է երգից, սիրո վիշտը առաջացրել է համապատասխան տրամադրություն, վերջինս արտահայտվել է նախ մեղեդու, և ապա խոսքի միջոցով. «Սիրեցի, յարքս տարան...» բանաստեղծության մասին Իսահակյանը պատմում է. «Ոչ թե գրել, այլ երգել եմ Օրեսայի դաշտերում, ժողովրդական մի երգի եղանակով, և ապա միայն գրի առել»: Ընդգծելով Իսահակյանի բանաստեղծությունների, ավելի ճիշտ՝ երգերի երաժշտականությունը, մենք նախ և առաջ նկատի ունենք զգացմունքի այն «տարերային անմիջականությունը», որ Տեղյանը համարում է նրա քնարի հիմնական հատկություններից մեկը, իսկ զգացմունքի այդ «տարերային անմիջականությունը» որով Իսահակյանի երգերը հմայում են մեզ, պայմանավորված է նրանց ոչ թե այս կամ այն առանձնահատկությամբ, այլ **առանձնահատկությունների ողջ կոմպլեքսով**, ամբողջական հյուսվածքով:

Վ. Տեղյանը Իսահակյանի քնարերգության անմիջականությունը «տարերային» բառով է որակում հենց նրա համար, որ զգացմունքը անմիջականորեն է մեզ հաղորդվում, վարակում է ինքնաբերաբար, այնպես, ինչպես՝ մոր արտաբուխ խոսքը, մանկան վիշտն ու հրճվածքը:

Իսահակյանի համար գրելը ինքնաարտահայտման անզուսպ պահանջ էր, կենսական, օրգանական անհրաժեշտություն, ինչ որ Լ. Ն. Տոլստոյը ճշմարիտ ստեղծագործողի առաջին հատկանիշն է համարում: Այդպես են ստեղծում մեծ արվեստագետները. «Անհրաժեշտ էր ելք տալ այն ամենին, ինչ դիզված էր արտիս վրա: Ահա թե ինչո՞ւ եմ գրում»,— հավաստել է Բեթթովենը: Այդպես են ծնվել նաև Իսահակյանի երգերը:

Հայրենի Թիրակի երկնքի նման ջինջ ու մաքուր, մեծ ու խորագգաց մի սիրտ էր բաբախում «Երգեր ու վերգեր»-ն ստեղծողի կրծքի տակ: Բանաստեղծի սրտում կենդանի արձագանք էր գտնում կյանքն իր բոլոր թրթռում լարերով, գույներով ու բույրերով.

— Մի՛ոտս երկինք է...
Ամեն արարած
Սատղ ունի այնտեղ—
Գահ ունի այնտեղ...

Այդպես է բանաստեղծի սիրտը, նրա ստեղծագործությունը: Այդպես է մեծ, ճշմարիտ գրականությունը, արվեստն առհասարակ. նա և արտացոլում է, և ազդում, ներգործում:

Բանաստեղծն աշխարհ է մտնում կյանքի անհուն սիրով, սիրո, երջանկության, վայելքի անհագուրդ ծարավով: Իսախակյանի սիրո ուժի, մեծության մասին են վկայում նրա կոսմիկական, հիպերբոլիկ փոխաբերություններն ու պատկերները:

Սերը «Երգեր ու վերքեր»-ի իշխող մոտիվն է: Իսախակյանին լիովին համապատասխանում է Թումանյանի խոսքը Սալաթ-Նովայի մասին, թե նա՝ «մի հոյակապ սիրահար է, բռնկված ու բռնկված սիրո հրդեհով, նրա լույսի տակ էլ նկատում է աշխարհքն ու իրերը»: Եվ իրոք, Իսախակյանի ստեղծագործության մեջ սերը ջրի այն կաթիլն է, որն արտացոլում է արևը՝ բանաստեղծի ողջ էությունը, աշխարհըմբռնումն ու աշխարհագացումը, նրա վերաբերմունքը կյանքի նկատմամբ:

Իսախակյանի համար սերը՝ դա կյանքն է իր բովանդակ գեղեցկության, իր բոլոր հմայքներով ու հրապույրներով. սերն է բնության և կյանքի արարիչը:

Ահա թե ինչու սիրո խորտակումը նրա համար հավասարազոր է դառնում տիեզերական վթարի: Բնությունը կորցնում է իր հրապույրը, և կյանքն՝ իր իմաստը.

Վառ աստղերը երկնից ընկան,
Վարդ ու շուշան թառամեց,
Մի, իմ կյանքս, ամուշ կյանքս
Կտոր, կտոր փշրվեց...

Սիրո հավերժական հմայքն է երգում Իսախակյանն իր չափածո և արձակ լեզուներում և բանաստեղծություններում («Հավերժական սերը», «Սապետի սերը», «Սիրո երգը», «Սիրո վեպը»): «Ալագյազի մանկներ» քնարական պոեմը՝ հայ պոեզիայի գլուխ-գործոցներից մեկը, սիրո հիմն է: Երջանիկ սերը նա տեսնում է ժողովրդի մեջ և սիրո լույսով ողողում հայրենի երկրի գունագեղ բնապատկերները:

Հոգին շքեղ երագներով ու հույսերով լի բանաստեղծը, դեռևս կյանքի շեմքին, ապրում է առաջին դառն հիաթափությունը, մերժված սիրո վիշտն ու տվայտանքը: Անպատասխան սիրո թախիծը թանձր շղարշով

ծածկում է խորագրաց բանաստեղծի հոգին և իր սև ստվերը տարածում ամենուրեք:

Իսահակյանի վշտի ակունքները շատ ավելի խորն էին:

Հարմանահրաշ բնության և աշխարհի ռոմանտիկ ընկալումը բնութագրական են երիտասարդ Իսահակյանի քնարերգության համար: Աշխարհը նրա ջիհջ հայացքի առջև բացվեց ակնախտիտ գույներով ու հրապույրներով: «Երգեր ու վերքեր»-ի հեղինակը հավաստում էր մարդու՝ «տիեզերքի պերճ հյուսվածքի», ներդաշնակ, երջանիկ կյանքով ապրելու անկապտելի իրավունքը: Սակայն շատ շուտով, «սիրտը սիրով լի» կյանք մտած կենսատենչ բանաստեղծի ռոմանտիկական երազանքները բախվեցին դաժան իրականությանը, որը խոր վերքեր բացեց նրա նրբագագ սրտում, երգերը տոգորեց վշտով ու թախիծով:

«Բյուր լարեր» ունեցող նրա համապարփակ սրտում արձագանք էին գտնում «արար-աշխարհը», բնությունը, մարդկային կյանքն իր բազմազանությամբ և առաջին հերթին հայրենիքի արյունոտ ճակատագիրը:

Մշտավատ սերը դեպի հայրենիքը, խոր կարեկցությունն ու վիշտը դարերով հալածված ու տառապած իր ժողովրդի նկատմամբ՝ Իսահակյանի ստեղծագործության հիմնական բովանդակությունն է:

Իսահակյանի հայրենասիրության ակունքը նախ և առաջ՝ հայրենի հողն ու բնությունն էր և սրանցից անբաժան՝ ժողովրդի հոգեկան հաճախի և հերոսական պատմության կենդանի վկաները՝ ճարտարապետական հուշարձանները, որոնցով այնքան հարուստ է Ծիրակը՝ մեծ բանաստեղծի նվիրական օրրանը, և որոնք անջնջելի տպավորվել են պատանի Իսահակյանի վառ երևակայության մեջ:

Այնուհետև՝ պատմական այդ վայրերի և հուշարձանների հետ կապված ավանդություններն ու գրույցները, որ բանաստեղծն իր մանկության ու պատանեկության տարիներին, հափշտակությամբ է լսել Ծիրակի խոսքաշեն շինականներից ու շնորհաշատ գուսաններից՝ ամառը նվիրական ավերակների բեկորների վրա նստած, կամ ձմռան երկար գիշերներին, յուրայինների հետ՝ հայրենի ջերմ օջախի շուրջը բոլորած: Եվ վերջապես, նրա հայրենասիրության կենդանի ներշնչարանը հայկական դառնադետ իրականությունն էր, «արուն-ծովի մեջ» տառապող ժողովրդի անագորոպն վիճակը:

Իսահակյանի տաղանդի փթթումը գուգադիպեց հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության ամենամուսյլ ժամանակաշրջանին: Դեռևս պատանի՝ ընկնելով Եվրոպա, նա ակնամատես եղավ իմպերիալիզմի դարաշրջանը մտնող կապիտալիստական աշխարհի սոցիալական հակասություններին և արյունարբու գաղութատիրության անսահմ ծավալմանը: Ամենուրեք նա տեսավ. «...Ճնտեսական վայրագ անարխիա, անագորոյն կոիվ՝ ամենքը ամենքի դեմ, ամենուրեք ոճիրներ, եղեռներ, նախահրներ...»:

Եվ նրա հոգին այդ ամենի հանդեպ լցվեց այրող ստեղծությամբ, բունն ցատումով և անսիրտի վշտով...

Անպատասխան սիրո տվայտանքը, հենց կյանքի շեմին, տեղի տվեց հայրենիքի համապարփակ վշտի, ապա մահ համաշխարհային թախ-
ծի առջև:

Իմպերիալիստական գիշատիչ պետությունների աչքի առաջ Արև-
մուտյան Հայաստանում տեղի էին ունենում արյունալի կոտորածները,
Արևելյան Հայաստանում մարակում էր ցարիզմի ազգակուլ քաղաքա-
կանությունը:

Ո՛չ բնության «շքեղ զարդերը», ո՛չ սիրո հրապույրները այլևս չեն
սփռվում բանաստեղծին. սրտի արյունով գրված ցատումնալից խոսքե-
րով մա ծառանում է հայրենիքի դաժան ճակատագրի դեմ.

*Ես՝ զավակ ճնշված ու դժբախտ ազգի,
Որ արյունով է իր ուղին թրջում,
Որ դարե՛ր, դարե՛ր թափը իր բազկի՝
Ծղթան է կրծում ժանգոտ, շառաչում:*

*... Իմ մոր սուրբ խոսքը՝ ծաղրի ճշավակ,
Իմ հայրենիքը՝ սիրտըս ու հոգիս,
Եվ հոշոտում եմ, պղծում ոտնատակ,
Դու չես ըմբռնի անդունդը վշտիս...*

Իսահակյանի վիշտը, սակայն, անհեռանկար չէր: Բանաստեղծը ելք
էր փնտրում մղձավանջային իրականությունից, տեղում էր ներդաշ-
նակ, երջանիկ մի հանրակարգ, ուր մարդը լիներ ազատ կապաճեներից:
Նա փնտրում էր իր ժողովրդի և տառապող ողջ մարդկության փրկու-
թյան ուղին. փնտրում էր արդարության, ճշմարտության ճանապարհը.

*Զայնըս հղնչում է խավարի խորքից,
Գըթա՛, հայտնվի՛ր, առ՛տը ճշմարտություն,
Ես քեզ եմ փնտրել իմ կյանքի շեմքից
Եվ տես, քարացա անհուն տանջանքում:*

*Բյուր ուղիներով ես դիմեցի քեզ,
Քո հետքն ու շուքը նույնիսկ չըզտա.
Տե՛ս, սքսության մեջ, մոլորության մեջ
Ջախջախվեց կյանքըս... ու դու չե՛ս գըթա...*

Բանաստեղծը հավատում էր ճշմարտության գոյությանը, մրա հաղ-
թանակին.

*Հոգնած եմ հիմա, անուժ ու հիվանդ,
Բայց հավատում եմ՝ ունի՛ս գոյություն...*

Ռուսական առաջին հեղափոխության ճախորդող տարիներին և հե-
ղափոխության շրջանում Իսահակյանը մի պահ գտնում է տեղնալի ճըշ-
մարտության ուղին, որ պիտի տաներ դեպի ազգային և սոցիալական
ճնշումներից ազատ հասարակարգը: Փրկության ելքը մա տեսնում է
պայքարի մեջ: Ցարական բռնակալության դեմ բանաստեղծը ազատա-
գրական պայքարի է կոչում Կովկասի բոլոր ժողովուրդներին, երգում

է նրանց համերաշխությունը՝ ազատության համար մղվող այդ սրբազան գոտեմարտում («Ազատության Զանգ»):

Սուույգ, մարտական տրամադրությամբ են տոգորված Իսահակյանի այդ շրջանի ստեղծագործությունները: Բանաստեղծի հոգին այլևս «կյանքի մրրկով զարնված» թևաթափ թռչունը չէ, որ անգոր թաքտում էր «ամհուռ ու անել մեծ վանդակի մեջ»: Ազատագրական պայքարի պայթույթն այժմ նա արտահայտում է մրրկահավի սիմվոլիկ պատկերով, թերևս ներշնչված Մաքսիմ Գորկուց, որի «հրապուրիչ, ազատաշունչ» ստեղծագործությունները նրա վրա թողել էին զորեղ տպավորություն: «Աշխարհի խորթ տղերքի» պատկերով բողոքի ու տրտունջի փոխարեն, բանաստեղծն անհաշտ պայքարի պատգամն է գրում, իրավագուրկ մարդու սրտում վառում է «հուրն ազատության և իրավունքի», նրա ձեռքը տալիս «սուրը անեղ ճշմարտի»:

Խորազգաց բանաստեղծին, սակայն, սպասում էին ավելի մեծ վըշտեր, ավելի դառն հիասթափություններ:

Հեղափոխության մակընթացությանը շուտով հաջորդեց տեղատվությունը. սկսվեց ռեակցիայի ժամանակաշրջանը Ռուսաստանում. 1909 թ. տեղի ունեցավ Ադանայի կոտորածը, այնուհետև՝ առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին հաջ ժողովրդի գրեթե կեսի տեղահանությունն իր պատմական բնօրրանից և բնաջնջումը: Հարազատ ժողովրդի անկուր տառապանքը Իսահակյանն ապրեց տանջագին կերպով. «Իմ մաքուր, բնական հայրենասիրությունը վիրավորվեց, արյունոտվեց իմ ժողովրդի կրած աներևակալելի ողբերգությամբ... Այս կոտորածներն ու սիստեմատիկ հալածանքները իմ սիրտը լցրին պեսիմիզմով, և դառնությամբ, նաև զայրույթով»,— գրել է բանաստեղծը:

Եվ, ինչպես Դեմիրճյանն է շատ դիպուկ նկատել՝ «Հայրենիքի սոսկալի ճակատագիրը, դառավ նրա համար սեփական ճակատագիր»: Ավելին. հայրենիքի ճակատագիրը Իսահակյանի համար եղավ աշխարհընկալման մեկնակետ: Նրա հոգում հայրենիքի վիշտը վերանեց համաշխարհային վշտի. բանաստեղծն ինքն է խոստովանել. «Ես տիեզերական վիշտը զգացել եմ, հասկացել եմ հայության մեծ վշտի միջոցով»:

Եվ «Աբու Լալա Մահարի» աշխարհահռչակ պոեմը համաշխարհային թախծի վերանած ազգային վշտի ամենախտացված արտահայտությունն է:

Մեծ հայրենասերը մերժում էր այն աշխարհը, ուր անպատիժ կերպով բնաջնջման էր ենթարկվում ավելի քան երկհազարամյա պատմություն ունեցող մի ժողովուրդ, որ դարավոր հերոսական մաքառումներում պահել էր իր ազգային ինքնությունությունը, ստեղծել համաշխարհային ճանաչում ստացած իր հոգևոր մշակույթը:

Միաժամանակ, աշխարհի մոլեգին բացասումը այդ պոեմում բխում էր Իսահակյանի՝ դեպի կյանքն ունեցած նույնքան կրքոտ սիրուց. կյանքի և սիրո մեծ օրհներգում, որ տոգորված էր աշխարհի հրա-

պոյռները վայելելու անհագորդ տեղով, ժխտում ու բացատում էր ոչ թե կյանքն ընդհանրապես, այլ կյանքը թունավորող, մարդկային վսեմագուն երազանքներն ու իդեալները խորտակող կարգերը:

Աշխարհն էլ, ասես, մի հեքիաթ լինի, անկիզբ, անվերջ, հրաշք դուրսական: Եվ ո՞վ է հյուսել հեքիաթն այս վսեմ, հյուսել աստղերով, բյուր հրաշքներով, Եվ ո՞վ է պատմում բյուր-բյուր ձևերով՝ անդուլ ու անխոնջ՝ այսպես թովչանքով... Կույր ու գուլ մարդիկ, առանց երագի, առանց լսելու հեքիաթն այս վսեմ, իրար կոկորդից պատառ եք հանում և դարձնում աշխարհն ահավոր ջեհնեմ:

«Աբու Լալա Մահարի»-ն ժայթքումն է այն ցամառն ու բողոքի, որ կուտակվել էին բանաստեղծի հոգում ընդդեմ ազգային ճնշումների ու հալածանքների, սոցիալական անհավասարությունների ու անարդարությունների, մարդու ազատությունը կաշկանդող կապանքների ու բռնադատումների...

Միջնադարի արաբ բանաստեղծի բերանով Իսահակյանը մոլեգին խարանում և բացատում էր ժամանակակից բուրժուական հասարակարգն իր բոլոր ինստիտուտներով՝ պետություն, ընտանիք, իրավունք, կրոն, բարոյականություն...

Իսահակյանի ընդվզումը ցարիզմի և բուրժուազիայի դեմ, չնայած կրում էր անհատական «բունտի» բնույթ, սակայն, ըստ էության, դա այլ բան չէր, քան տարերային բողոքն ու ցատումը ժողովրդական լայն խավերի, որոնց այնքան դաժանորեն ճնշում էր ցարական-բուրժուական պետության արյունոտ «թաթը եղեռնի»:

Իսահակյանն, հարկավ, լավ էր ըմբռնում, որ փախուստով չէր կարելի և անհնար էր ազատվել ատեղի հասարակարգից. բոլոր դեպքերում նա, անհատորեն, չէր կարող դուրս գալ «անհրաժեշտության թագավորության» ոլորտից: «Հասարակության մեջ ապրել և հասարակությունից ազատ լինել՝ չի կարելի» (Լենին):

Աբու Լալա Մահարու փախուստը՝ կապիտալիստական աշխարհը ժխտելու հուսահատական, բաց վճռական մի քայլ էր, իսկ նրա թոփաք դեպի արևը՝ թոփաք էր դեպի ապագան՝ դեպի «ազատության թագավորությունը»: Այսպիսով, Իսահակյանի հերոսի բացատումն իր մեջ կրում էր հաստատման տաղմը, լավագույն ապագայի իդեալը, թեև անորոշ ու մշուշացին: Աբու Լալա Մահարու՝ «ոսկեհոս աստղի անգուսպ կարոտը», պացքը նրա խոհերի՝ բռնված «մի լույս հանգրվան գտնելու հնքով» և ի վերջո, նրա «անդուլ, հաղթական ու վեհ» թոփաքը դեպի «անմահ արևը»՝ բանաստեղծի հասարակական իդեալի՝ ազատ և ներդաշնակ հանրակարգի գեղարվեստական մարմնավորումն է:

Իսկ ի՞նչ կոնկրետ բովանդակություն ուներ Իսահակյանի հասարակական իդեալը, որն այնպես կարոտով փայփայել է նա դեռ պատանեկության օրերից: Այդ հարցի պատասխանը տալիս է հենց ինքը, Աբու Լալա Մահարին՝ մերժելով բուրժուական հասարակարգը. բանաստեղծի տեղափոխումն աշխարհը պիտի լիներ նրա բացասածի հա-

կոտմյան՝ մարդու լիակատար ազատագրումը բոլոր կապանքներից, ազգային, սոցիալական և ամեն կարգի այլ ճնշումներից:

Այդպիսի մի ներդաշնակ աշխարհ էր Իսահակյանի հասարակական իդեալը, նրա՝ անհունորեն սիրած ու ներքողած մայր-արևը:

«Արու Լալա Մահարի»-ն Իսահակյանի ստեղծագործական մտածողության մեջ սկսել էր սաղմնավորվել գրեթե առաջին գրական քայլերից: 90-ական թվականների նրա անտիպ և տպագրված բանաստեղծություններում, արձակ էջերում և օրագրային գրառումներում հաճախ կարելի է հանդիպել քարավանի, անապատի պատկերներին, աշխարհից հեռանալու, աշխարհի կարգերի դեմ, հասարակության դեմ բողոքի, ըմբոստացման տրամադրությունների:

Նույն տարիների ստեղծագործություններում, միաժամանակ, արտահայտություն է գտել ներդաշնակ հասարակարգի գաղափարը՝ դեպի արևը արու-լալա-մահարիական թոփշքի սիմվոլիկ պատկերով.

*Եվ այս մոայլ, խոլ աշխարհում,
Այս քար ու փուշ ուղիով՝
Դեպի արևն եմ ես վազում,—
Արևը վառ-լույսի ծով...*

Առաջին համաշխարհային պատերազմի և համազգային աղետի տարիներին Իսահակյանը գտնվում էր հայրենիքից հեռու, տարագրության մեջ: Այդ տարիներին գրած նրա նամակները, օրագրային գրառումները լի են ազգային խոր վշտի սրտամորմոք արտահայտություններով, մոայլ խոհերով:

Ժողովրդի ազատագրության, մարդկային երջանկության ուղիների տենդագին որոնումները շարունակվում են: Բանաստեղծն իրեն հարատև մտատանջող, հետապնդող հարցերի պատասխանները փորձում է գտնել տարբեր ժամանակների և ժողովուրդների կրոնական-փիլիսոփայական սիստեմներում, հասու լինել դրանց ընդերքում թաքնված իմաստությանը, մարդկության բազմադարյան կենսափորձի ընդհանրացումներին, կյանքի իմաստի, գեղեցկի և ճշմարտի ժողովրդական ըմբռնումներին: Այդ որոնումների ընթացքում նա ավելի հաճախ է դիմում հայ և համաշխարհային ժողովրդական բանավեպերին՝ նրանից գաղափարական և ստեղծագործական ներշնչումներ ստանում, գրում իր սքանչելի «Արևելյան տեսիլներ» լեգենդներն ու գրույցները: Ռոմանտիկական ժանրի այդ երկերում բանաստեղծը տեսնում էր իրականության ուրույն բեկբեկումները, ժողովրդի կենսափիլիսոփայության, հասարակական իդեալի ուրույն դրսևորումները:

Հնդկական դիցաբանական լեգենդների («Բուդդհան թռչուն», «Ուշի-ճարա») կրոնական կեղևը պատռելով և թափանցելով նրանց խորքը, հայ բանաստեղծը բացահայտել է ժողովրդական խոր հումանիզմը, կառնեկցությունն ու սերը տառապանքների, հալածվածների գկատմամբ.

Բուդդիսմ թռչունի կերպարանք առած, նետվում է խարույկի մեջ՝ իր մարմնի մտով պարիսպի սովատանջ մանկան քաղցը հագեցնելու համար։ Ուշիճարան անգղից հալածված աղավաղումն պաշտպանության տակ է առնում, և նրա կյանքը փրկելու համար իր սեփական մարմինն է տալիս գիշատիչ թռչունին։

Իրականության և իդեալի խոր հակասությունը արվեստի մեծ ուժով բանաստեղծն ընդհանրացրել է «Լիլիթ»-ում, Եվայի և Լիլիթի կերպարներով. «Եվա» էին հնչում նրա շրթները, սակայն «Լիլիթ» էր արձագանքում նրա հոգին։ Տարագրության տարիներին, հոգեկան ճգնաժամի պահերից մեկում գրված բիրլիական այդ լեգենդում սիրո իդեալի անհասանելիությունը բանաստեղծը բացատրում է Լիլիթի «հավերժ կանացիական», առեղծվածային էությամբ։ Սակայն դրանով չի սպառվում այս գողտրիկ երկի փիլիսոփայական իմաստը. վերջինս հանգում է նրան, որ ոչ միայն իրականության մեջ, այլև «երանելի» դրախտում էլ բացակայել է երջանիկ սերը, և որ՝ սիրո իդեալի կարոտից մարդկությունը տառապում է «Ադամից սկսած»։

Սիրակարոտ ու կեճաստեճ բանաստեղծի համար առեղծվածային ու անըմբռնելի էր թվում ո՛չ միայն սերը, այլև կյանքն ինքնին. սիրո ճման հրապարիչ ու խուսափուկ է կյանքը, և սիրո ճման անհագորդ՝ ապրելու տևեջը։ Եվ եթե Ադամը մեռնում է տեճալով Լիլիթին, առանց վալելելու սիրո երջանկությունը, ապա Սաադին հեռանում է աշխարհից՝ կյանքի կարոտով («Սաադիի վերջին գարունը»)։ Սակայն արևելքի մեծ բանաստեղծի թախիծը լուսավոր է, կամ ինչպես Նազիսթին է բնորոշում՝ «իմաստուն»։ Սաադիի շուրթերով Իսահակյանը կրկին հավաստում է սիրո արարչական գործությանը, որը շարժում է բովանդակ աշխարհը, հավերժաբար վերածնունդ ու վերաիմաստավորում կյանքը։ «Սիրող սիրտը լսում է այն բոլոր խոսքերը, որ մրմնջում են իրերը»,—վերհիշում է Իսահակյանը Սաադիի խորիմաստ ասույթը։ Դա բանաստեղծի սիրտն է, որ լցված է սիրով դեպի մարդը, բնությունը, դեպի բոլոր ապրող էակները...

Նույն շրջանում գրված «Լի-Թայի-Պո» արևելյան արձակ պոեմում յուրովի բեկվել են Իսահակյանի տարագրության վերջին շրջանի տրամադրություններն ու խոհերը, երբ նա, բանական թվականների կեսերին գտնվում էր վերադարձի ճանապարհին։ Լի-Թայի-Պոյի Գկարագրի մի բանի էական գծերը հիշեցնում են իրեն՝ հայ բանաստեղծին. «Նրա հոգին բռնված էր արևի պայծառ հրճվանքով, սակայն խորքում անհուսության սովերներն էին խոսացած... Նա երգում էր և՛ անհուն գեղեցկությունը աշխարհի, և՛ հավերժական կսկիծը բոլոր գոյություններին... Եվ թափառում էր նա խեղճ ու խոնարհ ժողովրդի մեջ, որի պարզ սիրտը և անչար հոգին սիրում էր շա՛տ բանաստեղծը»։ Հայրենիքի ուրախություններով ու վշտով ապրող երգիչը մասնակից է դառնում ժողովրդի ազատագրական պայքարին, և կայսրը նրան արտաքսում է երկրից։ «Օտարության մեջ, հարազատ ժողովրդի սրտից հեռու տառապում էր նա, և իր անհուն կարոտը երգում էր հրով ու արցունքով»։

Անտարակույս, չին պոետի միջոցով տարագիր հայ բանաստեղծն արտահայտել է իր հոգու տվայտանքն ու մորմոքը, իր անհուն կարողությունը հեռավոր հայրենիքի նկատմամբ:

Սակայն վիշտը, որքան էլ մեծ ու խոր լիներ, անկարող եղավ սասանել բանաստեղծի հավատը ժողովրդի կենսունակության, նրա լուսավոր ապագայի նկատմամբ: Դրա պայծառ վկայություններն են այդ մոռյլ տարիներին գրած նրա ստեղծագործությունները՝ «Մեր նախահայրերը», «Հայրենի հողը», «Ռավեննայում», «Ազգային երգը», «Անպարտելի ոգին», որոնց մեջ նա հավաստում էր հայրենիքի անմահության գաղափարը: Ժողովրդի հարատևման երաշխիքը Իսահակյանը տեսնում էր նրա ստեղծագործական համնարի, նյութական և հոգևոր մշակույթի մեջ, որ, որպես անխցելի զրան, դարերի ընթացքում պաշտպանել են՝ նրա գլխին դամոկլյան սրի ման միշտ կախված ֆիզիկական ոչնչացման և ձուլման վտանգից:

Տարագրության տարիներին բանաստեղծի մտածումների կենտրոնում հայրենիքի նկատագիրն էր: Երկար ու խոր վերլուծելով կատարվածը, նա զայրագին դատապարտում է արևմտյան իմպերիալիստական պետությունների ոճրածին քաղաքականությունը, ազգային ղեկավար գործիչների «արևմտյան օրինոացիան» և հանգում այն հետևության, որ հայ ժողովրդի փրկության ուղին հեղափոխական Ռուսաստանին միանալու մեջ է: Հովհ. Թումանյանին հասցեագրած 1921 թ. հուլիսի 1-ի նամակում Իսահակյանը գրում է.

«Եվրոպյան ոչ միայն չի օգնի մեզ, այլև թշնամի է, և հրճվում է հայկական բնաջնջումով. սրան համոզված եմ փաստերի վրա. ինձ համար Անգլիան և Ֆրանսիան այնքան դաժան գտնվեցան, ինչքան Գերմանիան. քրիստոնեություն, քաղաքակրթություն, մարդասիրություն դատարկ հնչյուններ են եվրոպացու աչքում, պետք է երես դարձնել այս ավազակներից և մոտենալ Ռուսաստանին... Ըստ իս, Հայաստանը և հայ ժողովուրդը կարող է ապրել Ռուսաստանի հետ կամ բնավ չի կարող ապրել: Մնացածը հիմարությունից վեր մի բան է»:

«Ռուսական մի կարմիր զինվորի ներկայությունը հայոց երկրի սահմանների վրա արժե 1000 Վիլսոն ու Ազգերի լիգա, 1000 Մակդոնալդ ու Հերիո: Սա բացարձակ ճշմարտություն է», կարդում ենք 1924 թ. նոյեմբերի 12-ին Վենետիկից Մարտիրոս Սարյանին գրած նամակում:

Տարագրության մեջ, «օտար ափերում», բանաստեղծի հոգին տվայտում էր հայրենիքի կարոտից. «Անսահման կարոտել էմ մեր հողին ու ժողովրդին»,—կարդում ենք նամակներից մեկում:

Ո՛չ հեքիաթային Վենետիկը դոժերի պալատներով ու գոնդոլներով, ո՛չ Փարիզն Աստվածամոր տաճարով և Էյֆելյան աշտարակով, ո՛չ փիրուզյա Լեմանն ու Մոնբլանը չէին հրապուրում հայրենացավով տառապող բանաստեղծին: Անհաղթելի ուժով նրան ձգում էին Ծիրակի ծփծփումն արտերը, Մանթաշի զմրուխտ հավերքը, Արագածն ու Ախուրյանը, և «Հայաստանի պատկանելի ժայռերից ծնված, քարից հաց հանող և քարից հրաշքներ կերտող հայ ժողովուրդը»:

«Ամբողջ հոգով ձգտում եմ Հայաստան,— գրում է մի այլ անձնական:— Նա միայն կարող է ինձ կենդանացնել. ժողովրդի հետ, նրա մեծ շնչով շնչել. 15 տարի եղավ, որ պանդուխտ եմ. 15 դար... բավական է»:

Եվ Իսահակյանը վերադարձավ հայրենիք:

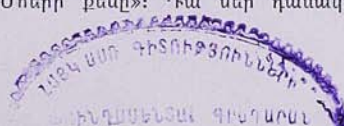
Մեծ բանաստեղծի վերադարձը տրամաբանական և բնական հետևությունն էր՝ խոր արմատներով, աշխարհագրաօրոշյալ ու կենսագրամբ ժողովրդի հետ կապված նրա ստեղծագործության, նրա իմաստուն կյանքի:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը նշանավորում է մեծ մի նոր շրջան Իսահակյանի ստեղծագործական կյանքում: Այդ շրջանն սկսվում է «Սասնա Մհեր» վիպերգով:

Հայ ժողովրդական դյուցազնավեպի ցուսկոտ և ըմբոստ կերպարը բանաստեղծի ուշադրությունը գրավել էր դեռևս 90-ական թվականների կեսերից: Աշխարհից դառնացած, Ագուալու քարի մեջ մեկուսացած և աշխարհի վերափոխմանն սպասող Մհերի կերպարը շատ մոտ էր Իսահակյանի տրամադրություններին և հաշտեցման, սակայն, բանաստեղծը երկար ժամանակ ստեղծագործական իր մտահոգումը չէր մարմնավորում, քանի որ Մհերի՝ հայկական էպոսի մյուս դյուցազուններից որոշակի կերպով տարբերվող, ինքնատիպ և ուրույն այդ կերպարի հասարակական ու գաղափարական էությունը նրա համար դեռևս հստակորեն պարզված չէր: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության լույսի տակ բանաստեղծը տեսավ, որ Մհերը միջնադարյան Հայաստանի աշխատավորական լայն շերտերի, հատկապես շինականների խոհերի և իղձերի, ֆեոդալական ճնշումների դեմ նրանց բողոքի և ըմբոստության արտահայտիչն է հայկական էպոսում:

Հայ ժողովրդական էպոսի գաղափարական բովանդակությունը մեծ վարպետը մարմնավորել է կատարելության հասցրած գեղարվեստական ձևի մեջ. ժողովրդական երկի հիման վրա Իսահակյանն ստեղծել է իր վիպերգը, որը որքան ինքնուրույն է, նույնքան և ժողովրդական է, ճիշտ այնպես, ինչպես բնական մարմարը հանճարեղ քանդակագործի ձեռքում. որպես նյութ մնալով նույնը, իբրև արվեստի ստեղծագործություն, սակայն, ներկայացնում է մի նոր որակ, որ և՛ նույնն է, և՛ նույնը չէ: Իսահակյանի արվեստի ուժն այն է, որ նա գտել է վիպերգի ոճը՝ լեզուն, պատկերավորությունը, գույներն ու երանգները, որոնց շնորհիվ ստեղծել է էպոսի ժամանակի և միջավայրի գեղարվեստական պատրանքը. ահա թե ինքը բանաստեղծը չէ, որ պատմում է, այլ ժողովրդական գուսանն է վիպերգում՝ եզան գանգից պատրաստած քնարը ձեռքին: Մհերի կերպարը կերտված է արվեստագետի մեծ հմտությամբ և ուժով: Նա կոտ է ու ամբողջական, քանդակված «կայծակ քարով ու որձքարով». ինչպես «Մհերի քենը»: Դա մեր դասական գրական

նության այն անմահ կերպարներից է, որոնք ներկայացնում են ո՛չ միայն մի ամբողջ պատմաշրջան, այլև՝ ժողովուրդն իր կենսափիլիսոփայությամբ և աշխարհըմբռնումով, իղձերով ու խոհերով՝ իր հավաքական նկարագրի առանձնահատուկ գծերով:

Սոցիալիստական Հայաստանը ստեղծագործական նոր ավյուն է ներշնչում բնաստեղծի քնարին: Նա գրում է հայրենասիրական առույգ, կենսափիլիսոփայական երգեր, որոնք սոգորված են ազնիվ հպարտությամբ՝ «դաժան դարերի մղձավաճից» ելած, վերստին ծաղկող հայրենիքի, իր ստեղծագործ և հերոսական ժողովրդի նկատմամբ:

*...Եվ սակայն հիմա
Դու նորից ծաղկել,
ցնծում ես նորից...
Այնքան ժամանակ, որ պիտի հերկե
Սևահողըդ հին՝ քո կտրին որդին,
Եվ գոսանդդ վառ՝ սերըդ պիտ երգե,
Դու պիտի ծաղկիս, երկիր հայրական,
Քո ոգով, ոճով և բարձրագլուխ,
Դու պիտի հնչես, հնչես հաղթական,
Դու իմ հայ լեզու՝ քաղցր ու սրտաբուխ:*

Բանաստեղծը պայծառ հայացքով է նայում սոցիալիստական հայրենիքի՝ «հավերժող Հայաստանի» «վառ ու հզոր ապագային»:

Ստեղծագործական կյանքի այս շրջանում Իսահակյանի քնարերգությունը հարստանում է նոր գույներով ու երանգներով: Երբեմնի խոռվահույզ և վշտատառձ նրա հոգին հանգիստ ու անդորր գտնելով հայրենիքում, վառում է հին օրերի վիշտը և պայծառ ժպիտով ողջունում նոր սերնդին:

*Վառ ընձյուղներ արևատենչ, սիրաբաղձ,
Որ փայլում եք ցողով, շողով անվրդով,
Անցեք կյանքի սափորներով ուսաբարձ,
Անցեք ուրախ տվախտանքիս վրայով:*

Եթե անցյալում «աշխարհը» մերժող բանաստեղծը բնության մեջ էլ ներդաշնակություն ու հանգիստ չէր գտնում, ամենուրեք տեսնելով գոյության դաժան կոփվը, ուր ամեն էակ թաքտում է տառապանքի ու մահվան ճիրաններում, ապա այժմ նա փոխել է իր հայացքը բնության վրա. բնությունը հավերժորեն գեղեցիկ կյանքն է իր բոլոր հրապուրներով ու հրաշալիքներով, և մարդն էլ՝ բնության անբաժանելի մի մասնիկը, նրա հետ կազմում է մի ներդաշնակ միասնություն. այդ միասնության մեջ է նա ընկալում անմահությունը:

<i>Երբ որ մահս գա՝</i>	<i>Առաջին քացվող</i>
<i>Կուզեի լինեք</i>	<i>Վարդին ծպտայի,</i>
<i>Նորեկ գարունքվա</i>	<i>Սուզվեի ապա</i>
<i>Ծողջողուն մի պահ,—</i>	<i>Մութ անհունի մեջ:</i>

Բնության մեջ տեսնելով կյանքի ներդաշնակությունն ու հավերժու-

թյունը, բանաստեղծը դրանով իսկ հաղթահարում է մահվան երկյուղը, որ այնպես տանջալից կերպով ճնշում էր նրան սոցիալական և ազգային վշտի հետ մեկտեղ: Հավերժական կյանքի մեջ մահը մի ակնթարթ է միայն, բնությանն ու հավերժությանը միանալու պահը:

Իսահակյանի ստեղծագործության ժամանակագրությունը ցույց է տալիս, որ նրա գեղարվեստական արձակի մի զգալի մասը գրված է հայրենիք կատարած առաջին այցից հետո: Ավելին, չափածոյի նկատմամբ, քանակապես, արձակը դառնում է գերակշռողը: Առավել ուշագրավն այն է, որ 20-ական թվականների երկրորդ կեսից Իսահակյանի արձակն աչքի է ընկնում կյանքի ռեալիստական ընկալումով, երևույթների սոցիալական իմաստի ըմբռնումով և հեղափոխական հետևություններով: Վերածնվող ժողովուրդը նրան օգնում է վերաիմաստավորելու ոչ միայն մոտիկ անցյալը («Համբերանքի չիբուխը», «Հովվերգություն», «Զիլի սուլթանի երգը», «Հին գյուղը»), այլև ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները («Նրանք դրոշակ ունին», «Զինական մեծ պարսպի երգը», «Գերնիկայի նվիրական կաղնին»): Եթե մինչհեղափոխական անցյալում և տարագրության տարիներին Իսահակյանը, գերազանցապես, հերոսներ էր որոնում հեքիաթների և լեգենդների ոտմանտիկական աշխարհներում, ապա այժմ նրա ստեղծագործության ակունքը կենդանի իրականությունն է, նրա պատկերած կերպարները՝ իրական մարդիկ: Հոգեկան-ստեղծագործական ուժերի վերելքի այդ շրջանում է, որ Իսահակյանը կերտում է «աշխարհքի սարքի դեմ» ըմբռնացող Օհան ամու հմայիչ կերպարը, որ հարազատ հոգեկիցն է Աղայանի Արզումանի («Երկու քույր»), Պոռչյանի Հունդի (համանուն վեպում) և Թումանյանի անանուն ծերունու («Հառաչանք»):

Սովետական Հայաստան կատարած առաջին այցից հետո Իսահակյանի ստեղծագործական կյանքում սկսված նոր շրջափուլի համար ամենաբնորոշ երկը, թերևս «Նրանք դրոշակ ունին» պատմվածքն է: Այստեղ պատկերված է թուրքական արյունոտ յաթաղանից մազապործ արևմտահայության բեկորների ողբերգությունը և աշխատավորական հոծ զանգվածների մեջ տեղի ունեցող սոցիալական խմորումները Եվրոպայում՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին: Պատմվածքի կենտրոնական կերպարը՝ Արշակը, ներկայացնում է սփյուռքահայությունը: Անցնելով տառապանքի բոլոր ուղիներով, նա ապաստան ու հանգիստ է որոնում եվրոպական քաղաքակրթության ուտանում, սակայն ապարդյուն: «Արյունածարավ, գոված Եվրոպան», ինչպես եղեռնի ժամանակ, այնպես էլ հետո, թուրք ջարդարարներից ոչ նվազ դաժան եղավ: Տնտեսական ճգնաժամից գազազած «լուսավոր» եվրոպացին դռները փակեց հայրենի երկրից բռնի տեղահան արված, անիրավված հայության առաջ:

Հյուզդական հումանիզմով է Իսահակյանը պատկերել «շռայլու-

թյան և խելահեղ գրկանքների, ստրկացման և հեղափոխության քաղաքի»՝ շքեղ Փարիզի Սատվածամոր տաճարի շուրջը, քիմեոների անտարբեր, հեգնական, վշտոտ հայացքների տակ, սովերների պես շրջող կոշարների կերպարները: Ծարլ Բրեյը, Ժանը, Ալֆրեդը, Պոլը, Մարսելը, Անատոլը՝ 20-րդ դարի ժան-վալժաններն են, որոնց կենդանագրել է հայ արվեստագետի գրիչը:

Հայրենի հողի վրա Իսահակյանը վերսկսում է աշխատանքը «Ուստա Կարո» վեպի ստեղծման ուղղությամբ. հավաքում է նյութեր, վերանայում, մշակում գրված գլուխները, գրում նորերը:

«Ուստա Կարո» վեպը, ինչպես նախագծված է եղել, համադրությունն է, սինթեզը մեծ արվեստագետ-մտածողի ոչ միայն հարուստ կենսափորձի, աշխարհայացքի, փիլիսոփայական ու գեղագիտական հայացքների, այլև գրական տարբեր ուղղությունների ու ժանրերի: Ժողովրդի կյանքի, կենցաղի, նիստուկացի, սովորությունների, ծեսերի, նյութական մշակույթի հուշարձանների, հայրենի բնության ռեալիստական, գունեղ, կենդանի պատկերները հյուսված են անցյալի ոռոմանտիկ վերհուշերի, պայքարի պաթոսի և ապագայի շքեղ երազանքների հետ:

«Ուստա Կարոն» վեպ չէ սովորական իմաստով: Նա չի կառուցված այդ ժանրի ավանդական կանոններով: Իսահակյանը ձգտել է առանց գրական պայմանականությունների ու կաղապարների, անկաշկանդ վիպել ժողովրդի կյանք՝ նրա պատմական զարգացման մի որոշ հատվածում, ընթացքի մեջ: Ժանրային առումով «Ուստա Կարոն» սինկրետիկ երկ է, ուր միահյուսված, միավորված են պատմվածքն ու նովելը, գրույցն ու հեքիաթը, ավանդությունն ու առակը: Այստեղ Իսահակյանն առավելապես ղեկավարվել է ժողովրդական բանավեպի գեղագիտական սկզբունքներով, քան հետևել գրական ավանդներին:

Վիպականի և քնարականի միասնությունը Իսահակյանի արձակի հիմնական առանձնահատկություններից մեկն է:

Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ, երբ սանձազերծ գերմանական ֆաշիզմը սպառնում էր ոչնչացնել Սովետական Միության ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայ ժողովրդի ազատությունը, ինքնությունը պետականությունը և ազգային կուլտուրան, Իսահակյանը կրկին դառնում է պատմական անցյալին («Հայ ճարտարապետությունը»):

«Դժար ու դժան դարերի մեջ», «բռնակալների չարության ընդդեմ» անհաշտ պայքարելով, հայ ժողովուրդն ստեղծել է իր հոյակապ կուլտուրան, իր ճարտարապետությունը, որ նրա ստեղծագործական մտքի ուժն ու թուփն են մարմնավորում. կուլտուրայի այդ վսեմ հուշարձանները ժողովրդին տոգորել են պայքարի ոգով՝ ընդդեմ թշնամիների, որոնց չի հաջողվել ընկճել նրա ազատատենչ ոգին

... Ոգով ներշնչված սուրբ քարերիդ մեջ
Իմ ժողովուրդդ՝ հիացքով արդար,

*Մարտինը տեսավ իր երկնաւազ
Վեմ խոհերի, վե՛հ զաղափարի,
Եվ իրեն քարձր զգաց ոսոխից,
Հպարտ և ձգոր, և գոտեպնդեց
Իր անպարտելի, լուսաբաղձ հոգու
Հալերժի համար անհաշտ պայքարի:*

Իսահակյանը պատմությունը իմաստավորում էր արդիականության լույսով. ժողովրդի պայքարի ոգին, հերոսականությունը այն օղակն էր, որով անցյալը նա կապում էր ներկայի հետ: Հայրենական պատերազմի շրջանում (1948) գրելով «Ժողովրդի երգը» և «Քալլերգ» բանաստեղծությունները, 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման ղեկավար Դավիթ-բեկի օրինակով նա խրախուսում էր ֆաշիստական հորդանքների դեմ անձնվիրաբար մարտնչող հայ ռազմիկներին:

Ի դեմս ֆաշիզմի, բանաստեղծը տեսնում էր ազատասեր բոլոր ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայ ժողովրդի մահացու թշնամուն: Ֆաշիզմը մարմնացումն էր բռնության ու ճնշման, դավերի ու ոճիրների, մարդատեղության և արյունահեղության,— մի խոսքով՝ կրողը այն բոլոր չարիքների, որոնց դեմ բանաստեղծը ծառացել էր ամբողջ էությանը, «անհուն վրեժով և ատելությամբ»: Ահա ինչու, Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին, Իսահակյանը երիտասարդական եռանդով ու մարտական շեշտով հնչեցրեց իր ձայնը՝ կյանքի և մահու անհաշտ պայքարի կոչելով բոլոր ազատ ժողովուրդներին, ընդդեմ «ոճրամիտ ոսոխի» («Ռազմակոչ»):

«Ռազմակոչը» Հայրենական Մեծ պատերազմի շրջանի սովետական պոեզիայի գոհարներից է, ուր վառ գույներով և բուռն պաթոսով է դրսևորված իրենց ազատության և անկախության համար պայքարող սովետական ժողովուրդների մարտական ոգին, անպարտելի ուժը, հաղթանակի անխորտակ հավատը: Միաժամանակ, «Ռազմակոչը»՝ «Անհուն վրեժի և ատելության», «Ազատության զանգ», «Լեռների լանջում...», «Իմ սիրտն այնտեղ է...» բանաստեղծությունների հետ վկայում է, որ հմայիչ ու ոգեշնչող է Իսահակյանի ո՛չ միայն սիրո քնարը, այլև ազատության մարտական շեփորը: Թե՛ մեկը, և թե՛ մյուսը ճշմարիտ կերպով են արտացոլում բանաստեղծի հոգին՝ անհուն սերը դեպի մարդը, կյանքը, ազատությունը:

Իսահակյանի խոսքը նրա հրապարակախոսական հողվածներում հզոր, ազդու, թափանցող ու վացիկ էր. նա հնչում էր պատգամի պես: Իսահակյանի խոսքի ներգործուն ուժը պայմանավորված էր ոչ միայն հայրենասիրական պաթոսով, այլև պատմական դեպքերի ու դեմքերի վերհուշերով, անցյալի հերոսների և նրանց սխրագործությունների վկայակոչումներով, լեզվի պատկերավորությամբ և հուզականությամբ:

Բանաստեղծը մեծ արվեստով երգեց նաև սովետական ժողովուրդների ազատագրական պայքարի պանծալի հաղթանակը («Մեծ հաղթանակի օրը»): Սովետական պոետները ոգեշունչ և գեղեցիկ շատ բանաստեղծություններ են ձոնել հաղթանակի օրվան, սակայն «Մեծ հաղ-

թանակի օրը» Աշանակալից է իր անկրկնելի ինքնատիպությամբ, հայկական ժողովրդական-ազգային կոլորիտով, որ արվեստի մեջ ազգային ձևի գլխավոր հատկանիշներից մեկն է:

Հակայական է եղել Իսահակյանի դերը Սովետական Հայաստանի գրական-կուլտուրական կյանքում: Մեծ վարպետը գրական մեր նոր սերունդի լավագույն բարեկամը, իմաստուն խորհրդատուն և ուսուցիչն էր: Նա ուսուցանում էր, որ գրողը, արվեստագետը մնայուն արժեքներ կարող է ստեղծել միայն այն դեպքում, եթե նա գեղարվեստական վարպետությունը միացնի, Աերդաշնակի գաղափարայնության հետ, ազգային ձևը՝ համամարդկային բովանդակության հետ:

Իսահակյան-արվեստագետի, գրական ուսուցչի և դաստիարակի հմայիչ ազդեցությամբ և ոգեշնչմամբ ձևավորվեց ու աճեց բանաստեղծների այն սերունդը, որի լավագույն ներկայացուցիչների անուններով է բնութագրվում մեր այսօրվա պոեզիան:

Իսահակյանի ստեղծագործության և աշխարհայացքի դիալեկտիկական մի անշեղ ընթացք է ազգայինից դեպի համամարդկայինը, ազգայինի և համամարդկայինի Աերդաշնակության հաստատումը: Եվ ինչպես հայրենիքի վիշտը վերածում է համաշխարհային թախծի, այնպես էլ սերը դեպի իր ժողովուրդը վերածում է համամարդկային սիրո, հումանիզմի: Բազմատանջ իր ժողովրդի վիճակը Իսահակյանի մեջ արթնացնում էր խոր կարեկցանք ու սեր դեպի բոլոր ճնշված ժողովուրդները, դեպի տանջված ու տառապած մարդն առհասարակ...

Եվ դա եղել է պաթոսը հայ առաջավոր գրականության, որի հավատարիմ ժառանգորդն է Իսահակյանը: Կյանքի ուրբերորդ տառամայակում նա այդ մասին գրել է. «Ես սրբությամբ հետևել եմ հայ դարավոր գրականության ազնվագույն տրադիցիաներին՝ հայրենասիրություն և հումանիզմ, ծառայել հայրենիքին և ազգերին»:

Իսահակյանի ստեղծագործության այդ շատ էական առանձնահատկությունները գեղեցիկ կերպով ձևակերպել է Արա հոգեկից ընկերը՝ Դեմիրճյանը. «...Նա (Իսահակյանը) ժողովրդին տեսավ համաշխարհային վշտի տվայտանքների, տիեզերական տարածությունների պրիզմայի միջով, իմաստավորված մեծ փիլիսոփայական Աշանակությամբ ու խորությամբ: Նա համամարդկայնացրեց հայ ժողովուրդը, հանեց Արան Աեղ, ազգագրական-տեղական շրջանակներից, բարձրացրեց Արա համամարդկային արժեքն ու Աշանակությունը»:

Իսահակյանի հմայքը և մեծությունը Արա ստեղծագործության խորապես մարդկային բովանդակության մեջ է: Նա սիրո երգիչ է, համամարդկային, համապարփակ սիրո երգիչ: Պատահական չէ, որ Արա քնարական երգերում այնքան հաճախ հոլովվում է «սիրտը»: Աշխարհի չարն ու բարին անցնում են Արա սրտի միջով, բեկվում, արտացոլվում այստեղ, դառնում «երգ ու վերք»:

Իսահակյանը խոր արմատներով է կապված հայ ժողովրդի, նրա հե-
րոսական պատմության, բազմադարյան գրականության առաջավոր և
ազնվագույն ավանդույթների հետ: Ուկրաինայի մեծ կոբզարի՝ Տարաս
Շևչենկոյի մման նա կարող էր ասել, որ իր կյանքը իր հայրենիքի
պատմության անբաժանելի մի մասն է:

Նա մեր գեղարվեստական խոսքի մեծ ուսուցիչներից և վարպետ-
ներից մեկն է: Թումանյանի հետ միասին նա ստեղծեց և արվեստի
բարձունքներին հասցրեց ձևով ազգային և բովանդակությամբ համա-
մարդկային հայ նոր պոեզիան, որ մեր ազգային կուլտուրայի անշեշ
փառքերից է: Նրա երգերի ջինջ ակունքներից խմեց և աճեց Տերյանը,
ճշմարտորեն հայ քնարերգության մի նոր աստիճանը:

Իսահակյանը պատկանում է հայ դասական գրականության այն
մեծ ներկայացուցիչների թվին, որոնք մարմնավորում են ժողովրդի հա-
վաքական իմաստությունն ու ստեղծագործական հանճարը, վսեմագույն
տեմեներն ու երազանքները: Ժողովրդի սրտի և խղճի թարգմանն էր նա,
բարո և գեղեցկի, ճշմարտության և արդարության պատգամախոս-
բանաստեղծը:

Իր հմայիչ քնարով նա երգեց հայրենիքի սերն ու կարոտը, վիշտն
ու տառապանքը, պայքարն ու վերածնունդը...

Իսահակյանի ստեղծագործությունը սնող ակունքները եղել են ոչ
միայն հայրենի, այլև համաշխարհային գրականությունը, բանարվեստն
ու դիցաբանությունը: Նրա ստեղծագործության մեջ հանդիպում են
Արևելքն ու Արևմուտքը՝ Աբու Լալա Մահարին և Գյոթեն, Հաֆիզն ու
Հայնեն, Խաչատրն ու Լերմոնտովը, Բուդդհան և Ծալենհաուսերը...

Այդուհանդերձ, գեղարվեստական մտածողությամբ, բանաստեղծա-
կան արվեստի մարմնավորման ձևերով նա խորապես ազգային է և ժո-
ղովրդային: Սակայն Իսահակյանի ժողովրդայնությունն ու ազգային
բնույթը գերազանցապես ի հայտ է գալիս ժողովրդի ազգային բնավո-
րության և հոգեբանության, կենսազգացողության և կենսահայեցողու-
թյան դրսևորումներով: Նրան լիովին համապատասխանում է ազգային
բանաստեղծ հասկացության այն սահմանումը, որ տվել է Գոգոլը Պուշ-
կինին բնութագրելիս.

«Իսկական ազգայնությունը սարաֆանի նկարագրության մեջ չէ,
այլ ժողովրդի ոգու: Պոետը ազգային կարող է լինել մույնիսկ այն ժա-
մանակ, երբ նկարագրում է միանգամայն ուրիշ աշխարհ, բայց նրան
նայում է իր ազգային տարերքի աչքերով, ամբողջ ժողովրդի աչքերով,
երբ զգում և խոսում է այնպես, որ նրա հայրենակիցներին թվում է,
թե զգում և խոսում են հենց իրենք»:

Անսահման լայն են մեծ շիրակացու ստեղծագործական ընդգրկում-
ները. Ադամից ու Լիլիթից մինչև Ուստա Կարոն, հայ գեղջուկ Օհան
ամուց մինչև իտալացի կոշիկալար Զիովանին, բասկ երաժշտագետ
Թեոդորից մինչև քուրդ հովիվ Ամոն. Արագածից մինչև Հիմալայ, Ուրար-

տուի ժամանակներից մինչև սոցիալիստական Հայաստանը... Սոցիալական չարիքը, զրկողն ու զրկվողը, հայրենիքի սերն ու վիշտը, սիրո տվայտանքն ու վայելքը, կյանքի ու մահվան պրոբլեմը, ցավն ու ծերությունը, մի խոսքով մարդկային կյանքն իր բոլոր կողմերով, մարդն իր խոհերով ու հույզերով կազմում են Իսահակյանի ստեղծագործության բովանդակությունը:

Իսահակյանի, ինչպես և ամեն մի ճշմարիտ մեծ արվեստագետի ստեղծագործությունը իր ամբողջության մեջ մի համակարգ է, որի բաղկացուցիչ մասերից յուրաքանչյուրը, յուրաքանչյուր երկ, անկախ նրա ժանրային հատկանիշներից, տոգորված է միասնական մի պաթոսով: «Մարդու տենչանքն է հավիտյան ապրել...» քառատող բանաստեղծությունից մինչև «Աբու Լալա Մահարի» ու «Սասմա Մհեր» պոեմները, «Աշխարհի դառնությունը» մանրապատում առակից մինչև «Ուտա Կարո» մեծածավալ անավարտ վեպը իրենց հիմքում ունեն միևնույն՝ իսահակյանական աշխարհագրողությունն ու աշխարհայեցողությունը:

Եթե մի քանի բառով արտահայտելու լինե՞նք՝ նրա ստեղծագործության պաթոսը սերն է դեպի յուրաքանչյուր կենդանի էակ, յուրաքանչյուր մարդու և ժողովրդի՝ արևի տակ իր տեղն ունենալու, երջանիկ ապրելու իրավունքի կրթոտ պաշտպանությունը:

Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ գեղեցիկ կերպով զուգակցում, են «սրտի պոեզիան» և «մտքի պոեզիան»: Մարդու, աշխարհի վերափոխման գործում նա կարևորում է և՛ մեկի, և՛ մյուսի դերը:

Նրա կախարդական գրչի լավագույն ստեղծագործությունները, որոնք ազգային հմայիչ ձևերի մեջ մարմնավորում են համամարդկային գաղափարներ ու զգացմունքներ՝ հարստացնում են համաշխարհային պոեզիայի գանձարանը: Իր ժողովրդի հարազատ զավակը լինելով, խորապես ազգային ու ինքնատիպ ստեղծագործող, Իսահակյանը մեծ հումանիստ է, որի սրտին մոտ են աշխարհի բոլոր ժողովուրդները, աշխատող, տառապող և ազատատենչ մարդը՝ երկրագնդի որ մասում էլ որ նա լինի: Ահա ինչու՝ Իսահակյանի երկերը ջերմ ընդունելություն են գտնում և բարձր գնահատության արժանանում համայն Սովետական Միության մեջ և նրա սահմաններից դուրս՝ Աբու Լալա Մահարիի, Բուրդիայի, Սաադիի, Հայնեի, Հյուգոյի, Գարիբալդիի և հայ բանաստեղծին ստեղծագործական ներշնչումներ տված ուրիշ ժողովուրդների հայրենիքներում...

Ա. ԻՆՄԻԿՅԱՆ

*Մարմինը տեսավ իր երկնասլաց
Վե՛մ խոհերի, վե՛հ զաղափարի,
Եվ իրեն քարձր զգաց ոսոխից,
Հպարտ և հզոր, և գոտեպնդվեց
Իր անպարտելի, լուսարաղձ հոգու
Հավերժի համար անհաշտ պայքարի:*

Իսահակյանը պատմությունը իմաստավորում էր արդիականության լույսով. ժողովրդի պայքարի ոգին, հերոսականությունը այն օղակն էր, որով անցյալը նա կապում էր ներկայի հետ: Հայրենական պատերազմի շրջանում (1943) գրելով «Ժողովրդի երգը» և «Քայլերգ» բանաստեղծությունները, 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման ղեկավար Դավիթ-բեկի օրինակով նա խրախուսում էր ֆաշիստական հորդանների դեմ անձնվիրաբար մարտնչող հայ ռազմիկներին:

Ի դեմս ֆաշիզմի, բանաստեղծը տեսնում էր ազատասեր բոլոր ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայ ժողովրդի մահացու թշնամուն: Ֆաշիզմը մարմնացումն էր բռնության ու ճնշման, դավերի ու ոճիրների, մարդատեցության և արյունահեղության,— մի խոսքով՝ կրողը այն բոլոր չարիքների, որոնց դեմ բանաստեղծը ծառացել էր ամբողջ էությամբ, «անհուն վրեժով և ատելությամբ»: Ահա ինչու, Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին, Իսահակյանը երիտասարդական եռանդով ու մարտական շեշտով հնչեցրեց իր ձայնը՝ կյանքի և մահու անհաշտ պայքարի կոչելով բոլոր ազատ ժողովուրդներին, ընդդեմ «ոճրամիտ ոսոխի» («Ռազմակոչ»):

«Ռազմակոչը» Հայրենական Մեծ պատերազմի շրջանի սովետական պոեզիայի գոհարներից է, ուր վառ գույներով և բուռն պաթոսով է դրսևորված իրենց ազատության և անկախության համար պայքարող սովետական ժողովուրդների մարտական ոգին, անպարտելի ուժը, հաղթանակի անխորտակ հավատը: Միաժամանակ, «Ռազմակոչը»՝ «Անհուն վրեժի և ատելության», «Ազատության զանգ», «Լեռների լանջում...», «Իմ սիրտն այնտեղ է...» բանաստեղծությունների հետ վկայում է, որ հմայիչ ու ոգեշնչող է Իսահակյանի ո՛չ միայն սիրո քնարը, այլև ազատության մարտական շեփորը: Թե՛ մեկը, և թե՛ մյուսը ճշմարիտ կերպով են արտացոլում բանաստեղծի հոգին՝ անհուն սերը դեպի մարդը, կյանքը, ազատությունը:

Իսահակյանի խոսքը նրա հրապարակախոսական հոգվածներում հզոր, ազդու, թափանցող ու սլացիկ էր. նա հնչում էր պատգամի պես: Իսահակյանի խոսքի ներգործուն ուժը պայմանավորված էր ոչ միայն հայրենասիրական պաթոսով, այլև պատմական դեպքերի ու դեմքերի վերհուշերով, անցյալի հերոսների և նրանց սիրագործությունների վկայակոչումներով, լեզվի պատկերավորությամբ և հուզականությամբ:

Բանաստեղծը մեծ արվեստով երգեց նաև սովետական ժողովուրդների ազատագրական պայքարի պանծալի հաղթանակը («Մեծ հաղթանակի օրը»): Սովետական պոետները ոգեշնչվեցին և գեղեցիկ շատ բանաստեղծություններ են ձոնել հաղթանակի օրվան, սակայն «Մեծ հաղ-

թանակի օրը» Աշանակալից է իր անկրկնելի ինքնատիպությամբ, հայկական ժողովրդական-ազգային կոլորիտով, որ արվեստի մեջ ազգային ձևի գլխավոր հատկանիշներից մեկն է:

Հսկայական է եղել Իսահակյանի դերը Սովետական Հայաստանի գրական-կուլտուրական կյանքում: Մեծ վարպետը գրական մեր մոր սերունդի լավագույն բարեկամը, իմաստուն խորհրդատուն և ուսուցիչն էր: Նա ուսուցանում էր, որ գրողը, արվեստագետը մնալուն արժեքներ կարող է ստեղծել միայն այն դեպքում, եթե նա գեղարվեստական վարպետությունը միացնի, Աերդաշնակի գաղափարայնության հետ, ազգային ձևը՝ համամարդկային բովանդակության հետ:

Իսահակյան-արվեստագետի, գրական ուսուցչի և դաստիարակի հմայիչ ազդեցությամբ և ոգեշնչմամբ ձևավորվեց ու աճեց բանաստեղծների այն սերունդը, որի լավագույն ներկայացուցիչների անուններով է բնութագրվում մեր այսօրվա պոեզիան:

Իսահակյանի ստեղծագործության և աշխարհայացքի դիալեկտիկան մի անշեղ ընթացք է ազգայինից դեպի համամարդկայինը, ազգայինի և համամարդկայինի ներդաշնակության հաստատումը: Եվ ինչպես հայրենիքի վիշտը վերածում է համաշխարհային թախծի, այնպես էլ սերը դեպի իր ժողովուրդը վերածում է համամարդկային սիրո, հումանիզմի: Բազմատառն իր ժողովրդի վիճակը Իսահակյանի մեջ արթնացնում էր խոր կարեկցանք ու սեր դեպի բոլոր ճնշված ժողովուրդները, դեպի տանջված ու տառապած մարդն առհասարակ...

Եվ դա եղել է պարօսը հայ առաջավոր գրականության, որի հավատարիմ ժառանգորդն է Իսահակյանը: Կյանքի ութերորդ տասնամյակում նա այդ մասին գրել է. «Ես սրբությամբ հետևել եմ հայ դարավոր գրականության ազնվագույն տրադիցիաներին՝ հայրենասիրություն և հումանիզմ, ծառայել հայրենիքին և ազգերին»:

Իսահակյանի ստեղծագործության այդ շատ էական առանձնահատկությունները գեղեցիկ կերպով ձևակերպել է Արա Բոգեկից ընկերը՝ Դեմիրճյանը. «...Նա (Իսահակյանը) ժողովրդին տեսավ համաշխարհային վշտի տվայտանքների, տիեզերական տարածությունների պրիզմայի միջով, իմաստավորված մեծ փիլիսոփայական Աշանակությամբ ու խորությամբ: Նա համամարդկայնացրեց հայ ժողովուրդը, հաճեց Արան Անդ, ազգագրական-տեղական շրջանակներից, բարձրացրեց Արա համամարդկային արժեքն ու Աշանակությունը»:

Իսահակյանի հմայքը և մեծությունը Արա ստեղծագործության խորապես մարդկային բովանդակության մեջ է: Նա սիրո երգիչ է, համամարդկային, համապարփակ սիրո երգիչ: Պատահական չէ, որ Արա քնարական երգերում այնքան հաճախ հոլովվում է «սիրտը»: Աշխարհի չարն ու բարին անցնում են Արա սրտի միջով, բեկվում, արտացոլվում այստեղ, դառնում «երգ ու վերք»:

Իսահակյանը խոր արմատներով է կապված հայ ժողովրդի, նրա հե-
րոսական պատմության, բազմադարյան գրականության առաջավոր և
ազնվագույն ավանդությունների հետ: Ուկրաինայի մեծ կորգարի՝ Տարաս
Շևչենկոյի մամն նա կարող էր ասել, որ իր կյանքը իր հայրենիքի
պատմության անբաժանելի մի մասն է:

Նա մեր գեղարվեստական խոսքի մեծ ուսուցիչներից և վարպետ-
ներից մեկն է: Թումանյանի հետ միասին նա ստեղծեց և արվեստի
բարձունքներին հասցրեց ձևով ազգային և բովանդակությամբ համա-
մարդկային հայ մոր պոեզիան, որ մեր ազգային կուլտուրայի անշեշ
փառքերից է: Նրա երգերի ջիմջ ակունքներից լսեց և անեց Տերյանը,
նշանավորելով հայ քնարերգության մի մոր աստիճանը:

Իսահակյանը պատկանում է հայ դասական գրականության այն
մեծ ներկայացուցիչների թվին, որոնք մարմնավորում են ժողովրդի հա-
վաքական իմաստությունն ու ստեղծագործական համճարը, վսեմագույն
տեմչերն ու երազանքները: Ժողովրդի սրտի և խղճի թարգմանն էր նա,
բարու և գեղեցկի, ճշմարտության և արդարության պատգամախոս-
բանաստեղծը:

Իր հմայիչ քնարով նա երգեց հայրենիքի սերն ու կարոտը, վիշտն
ու տառապանքը, պայքարն ու վերածնունդը...

Իսահակյանի ստեղծագործությունը սնող ակունքները եղել են ոչ
միայն հայրենի, այլև համաշխարհային գրականությունը, բանարվեստն
ու դիցաբանությունը: Նրա ստեղծագործության մեջ հանդիպում են
Արևելքն ու Արևմուտքը՝ Աբու Լալա Մահարին և Գյոթեն, Հաֆիզն ու
Հայնեն, Խայամն ու Լերմոնտովը, Բուդդհան և Շոպենհաուերը...

Այդուհանդերձ, գեղարվեստական մտածողությամբ, բանաստեղծա-
կան արվեստի մարմնավորման ձևերով նա խորապես ազգային է և ժո-
ղովրդային: Սակայն Իսահակյանի ժողովրդայնությունն ու ազգային
բնույթը գերազանցապես ի հայտ է գալիս ժողովրդի ազգային բնավո-
րության և հոգեբանության, կենսաազգացողության և կենսահայեցողու-
թյան դրսևորումներով: Նրան լիովին համապատասխանում է ազգային
բանաստեղծ հասկացության այն սահմանումը, որ տվել է Գոգոլը Պուշ-
կինին բնութագրելիս.

«Իսկական ազգայնությունը սարաֆանի մկարագրության մեջ չէ,
այլ ժողովրդի ոգու: Պոետը ազգային կարող է լինել մույնիսկ այն ժա-
մանակ, երբ մկարագրում է միանգամայն ուրիշ աշխարհ, բայց նրան
նայում է իր ազգային տարերքի աչքերով, ամբողջ ժողովրդի աչքերով,
երբ զգում և խոսում է այնպես, որ նրա հայրենակիցներին թվում է,
թե զգում և խոսում են հենց իրենք»:

Անսահման լայն են մեծ շիրակացու ստեղծագործական ընդգրկում-
ները. Ադամից ու Լիլիթից մինչև Ուստա Կարոն, հայ գեղջուկ Օհան
ամուց մինչև իտալացի կոշկակար Զիովաննին, բասկ երաժշտագետ
Թեոդորից մինչև քուրդ հովիվ Ամոն. Արագածից մինչև Հիմալայ, Ուրար-

տուի ժամանակներից մինչև սոցիալիստական Հայաստանը... Սոցիալական չարիքը, զրկողն ու զրկվողը, հայրենիքի սերն ու վիշտը, սիրո տվայտանքն ու վալելքը, կյանքի ու մահվան պրոբլեմը, ցավն ու ծերությունը, մի խոսքով մարդկային կյանքն իր բոլոր կողմերով, մարդն իր խոհերով ու հույզերով կազմում են Իսահակյանի ստեղծագործության բովանդակությունը:

Իսահակյանի, ինչպես և ամեն մի ճշմարիտ մեծ արվեստագետի ստեղծագործությունը իր ամբողջության մեջ մի համակարգ է, որի բաղկացուցիչ մասերից յուրաքանչյուրը, յուրաքանչյուր երկ, անկախ նրա ժանրային հատկանիշներից, տոգորված է միասնական մի պաթոսով: «Մարդու տենչանքն է հավիտյան ապրել...» քառատող բանաստեղծությունից մինչև «Աբու Լալա Մահարի» ու «Սասմա Մհեր» պոեմները, «Աշխարհի դառնությունը» մանրաստույտ առակից մինչև «Ուստա Կարո» մեծածավալ անավարտ վեպը իրենց հիմքում ունեն միևնույն՝ իսահակյանական աշխարհագրողությունն ու աշխարհայեցողությունը:

Եթե մի քանի քառով արտահայտելու լինենք՝ նրա ստեղծագործության պաթոսը սերն է դեպի յուրաքանչյուր կենդանի էակ, յուրաքանչյուր մարդու և ժողովրդի՝ արևի տակ իր տեղն ունենալու, երջանիկ ապրելու իրավունքի կրքոտ պաշտպանությունը:

Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ գեղեցիկ կերպով զուգակցում, են «սրտի պոեզիան» և «մտքի պոեզիան»: Մարդու, աշխարհի վերափոխման գործում նա կարևորում է և՛ մեկի, և՛ մյուսի դերը:

Նրա կախարդական գրչի լավագույն ստեղծագործությունները, որոնք ազգային հմայիչ ձևերի մեջ մարմնավորում են համամարդկային գաղափարներ ու զգացումներ՝ հարստացնում են համաշխարհային պոեզիայի գանձարանը: Իր ժողովրդի հարազատ զավակը լինելով, խորապես ազգային ու ինքնատիպ ստեղծագործող, Իսահակյանը մեծ հումանիստ է, որի սրտին մոտ են աշխարհի բոլոր ժողովուրդները, աշխատող, տառապող և ազատատենչ մարդը՝ երկրագնդի որ մասում էլ որ նա լինի: Ահա ինչո՞ւ Իսահակյանի երկերը ջերմ ընդունելություն են գտնում և բարձր գնահատության արժանանում համայն Սովետական Միության մեջ և նրա սահմաններից դուրս՝ Աբու Լալա Մահարիի, Բուդդհայի, Սադդիի, Հայնեի, Հյուգոյի, Գարիբալդիի և հայ բանաստեղծին ստեղծագործական ներշնչումներ տված ուրիշ ժողովուրդների հայրենիքներում...

Ա. ԻՆՃԻԿՑԱՆ

ԲԱՆԱՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ցաված սիրտըս երգեր հյուսեց,
Երգեց անուշ ու տխուր,
Վիշտըս հալվեց, արցունք հոսեց,
Վճիտ, ինչպես ջինջ աղբյուր:

Հավքերի պես երգերս թռան,
Հովերի հետ գնացին,
Արցունքներըս ցողեր դառան,
Վարդի ծոցում շողացին:

Անցան օրեր — եկավ մահը,
Սառ հողի տակ քուն մտա.
Իմ արցունքով շաղաղ վարդը
Ծվաք ձգեց իմ վրա:

Հովերն եկան, շիրմիս վրա
Տխուր երգեր երգեցին,—
Ա՛խ, իմ անուշ, իմ վաղուցվա
Հյուսած երգերս երգեցին...

Ալեքսանդրապոլ

Ամեն գիշեր իմ պարտեզում
Լալկան ուռին, հեզ ուռին
Վշտատուհոր լաց է լինում,
Լաց է լինում իմ ուռին:

Եվ սըրբում է առավոտու
Կույս արևը մազելի
Հուր ծամերով հեզ ուռենու
Արցունքները բյուրեղի...

Սկեբանդրապոլ

Տոթը այրեց վարդըն անուշ —
Նա թառամեց առերես,
Վիշտը ճնշեց սիրտս քնքուշ —
Նա խորտակվեց դառնապես:

Ահա՛ անձրև, թովիչ գեփո՛ւտ,
Վարդը փթթեց ու բուրեց,
Սակայն ցաված սիրտս տխուր՝
Երբեք ուրախ չըբախեց:

Մայիսի 3,
Զազարապատ

Արևն իջավ սարի գլխուն,
Դար ու դաշտում լույս չըկա.
Հավք ու թռչուն մըտան խոր քուն,—
Ա՛խ, ինձ համար քուն չըկա:

Լուսնյակն ընկավ երթկից ներս,
Կըշեռքն ելավ երկընթում,
Զով հովերն էլ մըթընշողես
Աստղերի հետ են զըրցում:

Սիրո՛ւն աստղե՛ր, անուշ հովե՛ր,
Յարըս ո՞ր է՝ էս գիշեր.
Պարզ երկընթի նըխշուն աչե՛ր,
Յարիս տեսա՞ք էս գիշեր:

Լուսը բացվավ, դուռը բացվավ,
Ամպ ու գամպ է,— թոն կուգա.
Ալ ձին եկավ, անտեր եկավ,
Ա՛խ, յարս ո՞ր է, տուն չի գա...

Դեկտեմբերի 4,
Էջմիածին

Անհուն եթերից, աստղի՛կ լուսափայլ,
Երբ դու տեսնում ես մեր ոչնչություն,
Երկրային կյանքի խավարն ու մըռալ,
Անմեղ զոհերի հառաչն ու արյուն,—

Նըսեմանում է հայացքըդ փայլուն,
Ծնշում է և՛ քեզ թախիժ դառնագին,
Դու աղոթում ես և լուռ արտասվում.
— Օ՛, մախանձում եմ ես քո արցունքին:

Դեկտեմբերի 4,
Էջմիածին

Թե՛ դեպի կյանքը, թե՛ դեպի մարդիկ
Շողավոր, պայծառ հավատով զինված
Ես ողջունեցի... և վեհ, գեղեցիկ
Զգացմունքներով սիրոս դրդաց:

Ես ծունկ չոքեցի ալեկոծ կյանքի
Սեղանի առաջ. անվեհեր հոգով
Ոտք դրի ուղին մոր մարգարեի,
Եվ ազատության, վեհության երգով:

Եվ ես գնում եմ մոր, հեռո՛ւ արիեր:
Եվ այս կնճիռներն — ճակատիս սրակ,
Անխոս վկա եմ, որ վիշտ, տանջանքներ
Ես ճաշակել եմ, որպես հաղթանակ...

Դեկտեմբերի 22,
Էջմիածին

Այն, ունենի, վշտիս ընկե՛ր,
Գթոտ երկրի հառաչանք.
Սփոփր վերաս դողդոջ ստվեր
Անհույս սրտիս սփոփանք:

Անամպ երկի՛նք, սիրուն գիշե՛ր,
Լուսնի շողե՛ր ու աստղե՛ր.
Ես տխուր եմ, ափովեցեք
Մոռալ սիրտս վշտաբեկ:

Էջմիածին

△

Հոգի կուտամ, հոգի տո՛ւր ինձ,
Իմ նազելի աչազել:
Սիրտս — սև արտ, սերդ — ալ վարդ,
Թո՛ղ բողբոջի նա այնտեղ.
Սիրտըս — գիշեր, սերդ — վառ աստղ,
Թո՛ղ շողշողա նա այնտեղ...

Հունվարի 14,
Իգդիր

Ծաղիկ էի նորաբողբոջ,
Սարի լանջում, երկնի տակ.
Ինձ կըղյուծեր առվի խոխոջ,
Ինձ կողջուներ արեգակ:

Գիշերները՝ աստղ ու լուսին
Վար կիջնեին երկնքեն,
Ու հեքիաթներ ինձ կասեին
Կախարդական, ոսկեղեն:

Գառների հետ լուսածագին
Եկար սարը, ջա՛ն աղջիկ,
Ինձ քաղեցիր, դրիր անգին
Կրծքիդ վրա գեղեցիկ:

Այնտեղ շքեղ՝ ես ապրեցա
Երազներով երջանիկ.
Սերըդ դավեց ինձ, սկաչյա՛,—
Ես չորացա, ա՛խ, աղջիկ...

Մարտի 9,
Էջմիածին

Բալեն ունի հնդու-մաթա,
Ոսկի օրոցք, ատլաս ծածկոցք,
Պուպո՛ւշ դարդար, նըխշուն բալա,
Պաճիկ կենես... օր-որ, լա, լա,
Նանիկ կենես, նանի՛, դա՛ր-դա՛ր.
Աչքդ ու ունքդ — աստղ ու կամար:

Ցորեկ եղավ, ոչխարն եկավ,
Ազիզ բալեն քընած մընաց.
Վեր ել, բալա, անուշ ճըղա,
Տիտիկ արա, ծիծիկ մամա՛,
Պիծիկ-միծիկ տոտիկ արա՛.
Հո՛ւպա, բալիկ, քունդ անուշ.
Ծաքար ու ճո՛ւշ, թուշ անուշ:

Մարտի 12,
Ալեքսանդրապոլ

Օխտը սարով հեռո՛ւ քեզնից,
Քու շրվաքով ապրում եմ, յա՛ր.
Օխտը տարով բաժան քեզնից,
Քու կարոտով էրվում եմ, յա՛ր.
Դարդիս դարման, յարիս մահլամ,
Կյանք ու արև յարըս ո՞ւր է:

Գիշեր-ցերեկ գրկված քննից՝
Ծով է կըտրում աչքըս ճամփին,
Բալի դարիք մի ճամփորդից
Կարոտ յարիս խաբարն առնիմ.
Դարդիս դարման, յարիս մահլամ,
Թագ ու պսակ յարըս ո՞ւր է:

Օխտը տարի ծում ու պասով,
Օր ու արև սևցուցի, յար.
Բալի Մըշու Սուլթան գորքով՝
Իմ մուրագս տար ինձի, յար:
Դարդիս դարման, յարիս մահլամ,
Թև ու թիկունք յարըս ո՞ւր է...

Մարտի 22,
Ապարան

Ես ծերացա... մի՛ գարմանար,
Որ ես թեև դեռահաս,
Թեև դեմքըն իմ վշտահար
Նոր է գգվում աղվամագ:

Մի՛ գարմանար... մոքով արդեն
Ես մեր կյանքը ապրեցի.
Ցնորքներում, որպես կյանքում,
Ես կովեցի, սիրեցի:

Եվ ցնորքում ի՞նչ տագնապով
Ես կյանքն էի ընդգրկում.
Եվ գրկեցի. ի՞նչ — արյան ծով,
Լոկ գոյության մաքառում:

Ապրիլի 27,
Ալեքսանդրապոլ

Ճ

Սի՛րտ իմ, ապասի՛ր, գուցե արշալույս
Ողջունեն երկինք, գուցե մանուշակ
Ծա՛ղ տա բյուրեղներ, գուցե մի նոր լույս
Հալածեն մութը, գուցե հաղթանակ
Տանիս կովի մեջ — մի՛ հուսահատվիր.
Ապրի՛ր մինչ կա կյանք, մինչ նորոգ հույսի
Կախարդ հորիզոն... Սի՛րտ իմ վշտակի՛ր,
Ինչո՞ւ ես հեծում, մի՞թե ամենի
Օձն է ճնշում քեզ — կասկածը անհույս,
Չանձրույթը դաժան... մի՞թե խորտակվեց
Սերը սրբազան — երկինքը հոգուս...
— Տանջըվի՛ր, հուսա՛...

Մալխի 4,
Ալեքսանդրապոլ

Մի՞թե պիտի թոռմին, թոշնին
Վարդ ու շուշան խնկաբույր,
Անդորր լոեն թռչունների
Վառ մեղեդին,
Ակն — աղբյուր:

Մի՞թե պիտի, չքնաղ ընկե՛ր,
Կյանքի անուշ հույզերից
Կուրծքդ հանգչի, — լուռ դադարիս
Սառն ու անկյանք
Ծիրմի տակ...

Մի՞թե պիտի փռչի դառնան
Այդ աչքերըդ կենսավառ,
Ուր շողում են հույս ու տենչեր —
Սիրո աստղեր
Ինձ համար:

Մի՞թե պիտի վառ ժպիտըդ
Եվ արցունքիդ ծիածան
Ինչպես երազ անդարձ մարին
Խոնավ հողում
Հավիտյան:

Օ, ի՞նչ, — մի՞թե, մի՞թե, հոգյա՛կ,
Պիտի անհետ մոռացվիս,
Զյունի շերտեր վըրադ դիզվին,
Փռչիդ տանի
Ցուրտ քամին...

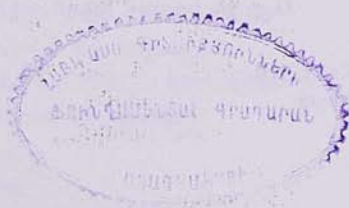
Մայիսի 5,
Ղազարապատ

△

Հոգնած եմ, անտա՛ն, հոգնա՛ծ, ուժասպառ,
 Խորտակված կրծքումս էլ չի բըռնկվում
 Հոգիս թըռցնող սերը բոցավառ...
 Ա՛խ, մայրի անտառ, քո մենիկ գրկում
 Քընել եմ ուզում — անհո՛գ ու անդո՛րր.
 Եվ թո՛ղ քո անո՛ւշ, թովիչ սոսառիչուն
 Խոնջացած հոգուս մըրմընջա օրո՛ր.
 Եվ առվի խոխո՛ջ, ծառերի ստվե՛ր
 Կախարդեն ուշքըս ինքնամոռացման
 Չըքնա՛ղ երազով...

Մայիսի 10

A 51779

Ծուշան աղջի՛կ, բու գերին եմ,
Կալ ու կապված անշղթա.
Սիրտըս վառվալ սիրտոյ բոցեն,
Պապաք-ծարալ էրվեցա:
Իսկ Ծուշանը գալը ուսին
Դեպի ձորն է թռչկոտում,
Աչք չի քրցում խեղճ տղին:

Ծով-աչերիդ ծով-կարոտով
Ծվաքդ եղա, ման եկա.
Թրեքս անցան ախ ու վախով,
Ես հալ ու մաշ թել դարձա:
Իսկ Ծուշանը աղբրագովին
Կուրծքը՝ արձակ, հուսքն՝ արձակ,
Վարդ երեսն է լվանում:

Էս քարի պես ծեռ է հոգիդ,
Էս ալրի պես՝ լուռ ու մութ.
Էրվեց, մոխիր դառալ գերիդ,
Ա՛խ, Ծուշա՛ն ջան, ա՛խ, անգո՛ւթ...
Իսկ Ծուշանը գալը ուսին՝
Զուլալ ջուրն է տուն տանում,
Աչք չի քրցում խեղճ տղին:

Հունիսի 6,
Կարս

ԻՄ ՓԵՐԻՆ

(Թիրակի ավանդավեպ)

Կես-գիշերին, գետի ափին
Ես նստած եմ սիրավառ.
Գետն հոսում է, և հոսանքին
Ես նայում եմ միալար:

— Ո՞վ է՝ անդորր, լուռ գիշերով
Մենությունըս խռովում.
Ծուշան-կրծքով, լույս թևերով
Նիրհած գետը վրդովում:

Ո՞վ է հագած լուսնի շողեր՝
Ծքեղ կանգնում առաջիս.
Սև մազերին գոհար-ցողեր՝
Հոր շնչում ականջիս:

Ո՞վ է ծագող լույսերի հետ
Ծաղիկները համբուրում.
Երազի պես ցնդում անհետ
Մշուշային փրփուրում:

Նա փերին է գնրուխտ գետի,
Ցնորքներին սիրելին.
Դիցունին է իմ վառ սրտի,
Վառ երգերին նազելին:

Եվ մինչև լույս գետի ափին
Ես նստած եմ քարացած.
Գետն հոսում է, և հոսանքին
Ես նայում եմ շվարած...

Հունիսի 6,
Արգինա

Կուգե՞ս լինիմ վշտի ցողեր՝
Աչերիդ մեջ շող ցայեմ.
Լուռ գիշերվա անուշ հովեր՝
Փունջ ծամերդ փայփայեմ:

Կուգե՞ս լինիմ վարդ-նազելի՝
Կրծքիդ վրա վառվոհիմ.
Արշալույսի շողեր ոսկի
Դեմքիդ վրա փալվիլիմ:

Կուգե՞ս լինիմ ծառ ու ծաղիկ՝
Քեզ գրկումս նինջ սփռեմ.
Թալուկ ստվեր, թովիչ թռչնիկ,
Օրոր ասեմ, օրորեմ:

Ինչ որ ցանկաս՝ կուգե՞ս լինիմ,
Լինիմ երկինք ու երկիր,
Լինիմ ծով, ժայռ, արև, լուսին,
Միա՛յն, միա՛յն ինձ սիրի՛ր...

Հուլիսի 21,
Հատիճ

Յուրտ է օրը — բո՛ւք ու խավա՛ր,
Քամին շաշում, շառաշում.
Ա՛խ, իմ սիրտըս՝ խեղճ, վշտահա՛ր,
Տխուր-մրմո՛ւնջ, լո՛ւ ու մունջ:

Լքոնց քամին. շողով շաղով
Ծողաց արև, փայլեց օր,—
Իսկ դու ե՛րբ պիտ ժպտաս անամպ,
Իմ խղճով սի՛րտ վիրավոր...

Հոկտեմբերի 4,
Էջմիածին

— Պարզըկա գիշե՛ր...

Սատղերն երկնքում լուռ պսպղում են,
Ծողերը լուսնի դիպել են սարի
Զյունոտ կողերին — կողերը ցուում,
Պեծին են տալիս:

Քամին ցրտաշունչ
Թևերը փռած փնջում է, թռչում,
Երկիրը սառած ճաքում-ճաքնքում,
Զյան հատիկներով կուրծքը քարափի
Ծեծում ու ծեծկո՛ւմ...

Անձա՛յր ճանապարհ...

Առա՛ջ եմ գնում — ո՛ր,— ես չըգիտեմ,
Սառո՛ւյց ու ձմե՛ռ.

Առաջ եմ գնում անհո՛ւյս, անընկե՛ր,
Քամի ու գիշե՛ր...

— Ա՛խ, եթե հանկարծ հույսըս շողշողար,—
Նա ինձ ողջունե՛ր...

Դեկտեմբերի 13,
Թիֆլիս

ԱՆՏՈՒՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

Անտուն գիշերնե՛ր,
 Անքուն գիշերնե՛ր,
 Քուրի՛կ, քեզ համար,
 Այրված քո սիրով,
 Կարոտիդ հըրով,
 Ես շա՛տ լացեցի,
 Ես շա՛տ տանջվեցի —
 Անտուն գիշերնե՛ր
 Անքուն գիշերնե՛ր...

Քնքուշ հովի՛կ, իմ նազելուց
Քաղցր բուրմունք հետըդ բե՛ր,
Վիշտս ու ցավքս շո՛ւտ փարատի՛ր,
Սիրո բարև հետըդ բե՛ր:
— Ծո՛ւտ, մատովակ, ոսկի թասով,
Վարդի գույնով գինի բեր:

Անուշ խոսքեր սիրուս սրտի
Պարտեզներից բաղի՛ր, բե՛ր.
Զերմ համբույրի, ծով-կարոտի
Ծաղիկ-ծաղկունք հետըդ բե՛ր:
— Ծո՛ւտ, մատովակ, ոսկի թասով,
Նոսան փայլով գինի՛ բեր...

Գիշերն եկավ, աստղերն ելան,
Լուսնյակն անուշ ցոլցըլաց,
Ծաղկունքն ամեն նո՛ր քուն մտան
Ամպի ցողով, լուսնի շողով
Հարճանդ-մարմանդ քուն մտան:

Դուք է՛լ քնեք, ոսկի աստղեր,
Վարդ ու բլբո՛ւլ, քուն եղե՛ք,
Օրոր-ծովե՛ր, շորոր-հովե՛ր,
Անո՛ւշ-անո՛ւշ քուն եղե՛ք:
— Իմ սար-դարդե՛ր, իմ ծով-ցավե՛ր,
Դուք էլ մո՛ւշ-մո՛ւշ քուն եղե՛ք:

Ալեքսանդրապոլ

— Սի՛րտըս երկինք է...

Ամեն արարած

Աստղ ունի այնտեղ —

Գա՛ն ունի այնտեղ:

— Սի՛րտըս երկինք է...

Բո՛ւյր կուտա ծաղկին,

Սեր կուտա կույսին,

Կյանք կուտա անկյանք,

Չոր անապատին —

Ամալի սրտին...

— Սիրտըս երկինք է...

Փետրվարի 4,

Թիֆլիս

Ես երգիչ եմ — երկնի թիթեռ,
Ես գանձ չունիմ — լե՛ռ ու բե՛ռ.
Ես սիրում եմ ծաղիկ, աղջիկ,—
Ծաղկի բուրմունք, կույսի սեր.
Ես սիրում եմ մրմունջ — տրտունջ,
Տանջված սրտի երգ ու վերք:

Ապրիլի 3,
Ալեքսանդրապոլ

Ընկե՛ր. միշտ հառա՛ջ,
Մի՛ հուսահատվիր
Փոթորկի դիմաց,
Ծով-անապատում.
Անհաղթ հավատով
Կովի՛ր ու տանջվի՛ր,—
Թո՛ղ հոգիդ հանգչի
Կատաղի կովում...
— Ընկե՛ր, միշտ հառա՛ջ,
Մի՛ հուսահատվիր.
Ծողում է հույսը
Վառ հորիզոնում...

Հուլիսի 21,
Սև ծովի վրա

Մութը գրկած գետ ու գետին
Հով ու ալիք կը շնչեն.
Երկինք գրկած աստղ ու լուսին,
Արտերն անդորր կը ննջեն:

Սիրտս, սիրտս թույլ կգարկե,
Սեր ու երգեր է՛լ չկան.
Նոր էր ծել, արև սիրեց,
Արև-աչեր է՛լ չկան:

Վառ աստղերը երկնից ընկան,
Վարդ ու շուշան թառամեց.
Ա՛խ, իմ կյանքս, անուշ կյանքս,
Կտոր-կտոր փշրվեց...

Հովն ու ալիք կուգան, կերթան,
Ցաված սիրտս կշռեն,
Ու իմ սիրտս մրմունջներից
Տխուր երգեր կհյուսեն...

Հուլիսի 24,
Ղազարապատ

ԲԻՆԳՅՈՒ

Շընկշընկալով հովն է փըշում
Զով Բինգյոլի լանջերից.
Գոչգոչալով ուղիսն է վազում
Խոր Բինգյոլի ձորերից:

Հորուտ-Մորուտն ծաղկանց ծովում
Բուրում է բույր ու երգեր.
Ծուխիկ-Հուրին լընի ծոցում
Լողանում է անընկեր:

Հրեշտակը երկրի կյանքից
Դյութված, ապշած լիուլի՛,
Վայր է ընկնում աստղոտ երկնից —
Ընկնում գիրկը Բինգյոլի:

Փերուզ-երկինքն հրեշտակին
Կարեկցում է, ցավակցում. —
— «Ա՛խ, ափսո՛ս քո անմահ կյանքին,
Որ չըփալլեց դրախտում...»

Բյուրեղ լընից ցողն է ելնում
Ծիածանի ժրպիտով.
Ծաղիկների ջինջ բողբոջում
Հանգ է առնում շողալով:

Զմրուխտ-երկիրն հրեշտակին
Ողջունում է, փաղաքշում.

— «Ա՛խ, երե՛կ քո մատաղ կյանքին,
Որ պիտ ծաղկի Բիճգյուրում»:

Վառ անուրջում ուղիւն է մնշում,
Ծփում են սեզ ու արոտ,
Բլբուլների հուլլքն է շնշում,
Ծնշում է սե՛ր ու կարո՛տ:

Անո՛ւշ-անո՛ւշ հովն է փշում
Զով Բիճգյուրի լանջերից,
Ոլոր-մոլոր ուղիւն է փախշում
Խոր Բիճգյուրի ձորերից...

Հողիսի 29,
Վիեննա

Հովերն առան սա՛ր ու դարե՛ր,
Ամպերն ելան, մութն ընկավ,
— Անգին մերի՛կ, հերիք հուսաս,
Քո շողշողուն աստղն ընկավ:
 Լա՛ց, մերիկ ջան, որ էլ չե՛մ գա,
 Վերքը սրտիս՝ տուն չե՛մ գա:

Կաթիլ-կաթիլ ամպն է ցողում
Սև ու պղտոր երկնքեն.
Մաղիկ-մաղիկ վերքս է ծորում
Իմ անգյուման, սև՝ սրտեն:
 Լա՛ց, մերիկ ջան, որ էլ չե՛մ գա.
 Վերքըս խորն է, ճար չըկա...

Անգութ կյանքում վերք ստացա
Սրտանց սիրած ընկերես.
Անխիղճ կյանքում վերք ստացա
Անուշ սիրած քուրիկես:
 Լա՛ց, մերիկ ջան, որ էլ չե՛մ գա,
 Ազիզ բալեդ էլ չըկա՛...

Օգոստոսի 3,
Գալիցիա

Մենակ, անընկեր ձեր գիրկն եմ ընկել
Կենսական ծովի ահեղ պտույտնե՛ր,
Սիրտս լի՛ հույսով,
Լի՛ ցնորքներով
Ես պիտի պատռեմ ձեր հզոր կուրծքը,
Ես պիտի թռչեմ դե՛պ սուրբ օրրանը
Իմ վե՛հ խոհերի,
Վա՛ն ձգտումների:
Պտո՛ւյտք, կատաղի՛ր, ալի՛ք, շառաչի՛ր,
Օ՛սիրտ իմ, սիրտ իմ,— տոկա՛ ու կանգնի՛ր
Ժայռի պես ամո՛ւր,
Ցողի պես մաքուր...

Թող անձիր ծովը եռա, փրփրի,
Թխպոտ երկինքը կայծակներ շա՛ղ տա,
Եվ թող փարոսը մշուշում թաղվի,
Փրկարար ափը աչքիս չերևա՝
Ձեմ հուսահատվի՛:

— Ձե՞ որ դուք միայն
Վսեմ իդեալնե՛ր,
Կուսական հոգու
Նվիրական սե՛ր,

Ձե՞ որ դուք միայն, երկնային ուժե՛ր,
Ինձ սուր ե՛ք տալիս անհաղթ կովեղո՛ւ,
Ինձ թե ե՛ք տալիս անխոնջ թռչելո՛ւ,
Ինձ հույս ե՛ք տալիս անվերջ տոկալու...

Օգոստոսի 7,
Վիեննա

Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն էմ,
Իմ մեջ երկինքն է երգում.
Բռնկում է սիրո հրդեհն,
Վշտի հեղեղն աղմկում...

Եթե հոգուս նոխ երգերից
Մի մեղմ հնչյուն, նագելի՛ս,
Քո ականջը միայն շոյե,—
Հիացքներով կրդյութիս:

Եթե սիրուս վառ հրդեհից
Մի նսեմ կայծ, սևաչյա՛, —
Վառ սրտումըդ միայն շողա,—
Բուռն հույզերով կայրվիս:

Եթե վշտիս ջերմ հեղեղից
Մի ջինջ կաթիլ, սիրելի՛ս,
Չքնաղ կրծքիդ միայն ծորե,—
Բյուր վշտերով կլուցվիս:

Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն էմ,
Իմ մեջ երկինքն է երգում,
Բռնկում է սիրո հրդեհն,
Վշտի հեղեղն աղմկում...

Օգոստոսի 28.

Վիեննա

Դա՛րդըս լացեք, սարի սըմբուլ,
Ալվան-ալվան ծաղիկներ.
Դա՛րդըս լացեք, բաղի բլբուլ,
Ամպշող երկնուց գով-հովեր...

Երկինք-գետինք գլխուս մթնան,
Անտուն-անտեր կուլամ ես.
Յարիս տարա՛ն — ջանիս տարա՛ն,
Հոնգո՛ւր-հոնգո՛ւր կուլամ ես...

Ա՛խ, յարս ինձի հանեց սըրտեն,
Անճար թողեց ու գընաց.
Սըրտիս սավդեն — խորունկ յարեն
Անդեղ թողեց ու գընաց:

Դա՛րդըս լացեք, սարի սմբուլ,
Ալվան-ալվան ծաղիկներ,
Դա՛րդըս լացեք, բաղի բլբուլ,
Ամպշող երկնուց գով-հովե՛ր...

Օգոստոսի 29,
Վիեննա

Էս ճամփեն ոլոր-մոլոր,
Սև ծովի բոլոր կերթա,—
Ծուշան յարս ինձի թողել՝
Էն տղի հետ ո՞ւր կերթա:

Ա՛յս, ճամփեն — մահի բերան,
Օձի պես գալար կերթա.
Չոլերի մեջ, անգերեզման,
Ծովն է լալիս իմ վրա:

Սեգ արծիվը աչքս է կտցում,
Աչքս կարոտ՝ Ծուշանին.
Անգութ գալը սիրտս է հանում,
Սիրտըս ծարավ՝ Ծուշանին:

Ու ճամփեն, մութ-մոլորուն,
Սև ծովի բոլոր կերթա.
Ծուշան յարս ձեռքերն արյուն՝
Էն տղի հետ հարս կերթա:

Սեպտեմբերի 2,
Պրագա

ՄԱՅՐԻԿԻՍ

Հայրենիքես հեռացել եմ,
Խեղճ պանդուխտ եմ, տուն չունիմ,
Ազիզ մորես բաժանվել եմ,
Տըխուր-տըրտում, քուն չունիմ:

Սարեն կուգաք, մխշուն հալքե՛ր,
Ա՛խ, իմ մորըս տեսել չե՛ք.
Ծովեն կուգաք, մարմանդ հովե՛ր,
Ախըր բարև քերել չե՛ք:

Հավք ու հովեր եկան կըշտիս,
Անձեն դիպան ու անցան.
Պապակ-սըրտիս, փափագ-սըրտիս
Անխոս դիպան ու անցա՛ն:

Ա՛խ, քո տեսքին, անուշ լեզվին
Կարոտցել եմ, մայրի՛կ ջան.
Երնե՛կ, երնե՛կ, երազ լինիմ,
Թըռնիմ մոտըդ, մայրի՛կ ջան:

Երբ քունըդ գա, լուռ գիշերով
Հոգիդ գըրկեմ, համբույր տամ.
Սըրտիդ կըպնիմ վառ կարոտով,
Լա՛մ ու խընդա՛մ, մայրի՛կ ջան...

Սեպտեմբերի 8,
Դրեզդեն

Մանկալ ես, բեզարած ես,
Առը շուտ տո՛ւր, շո՛ւտ արի.
Ծովի պես քրտնած ես,
Եզներն արձկի՛, տուն արի՛:

Կաթի սերը քաշել եմ,
Դրել եմ հովին՝ սառի.
Ալ գոգնոցս կապել եմ,
Արի թառամ, թը՛ռո, արի:

Տեղ եմ գրցել շվաքում,
Քամին կուգա, զով կանի.
Լուսնի շողքն է մեր ծոցում,
Չափ տո՛ւր, չափ ա՛ն — շուտ արի՛:

Դադրած, բեզարած յա՛ր ջան.
Ամպերն ելան, դե՛հ արի.
Բեզարած ջանիդ դուրբան,
Ծըռից թև առ, թե՛զ արի...

Սեպտեմբերի 24,
Օթեր-Հոլց

Գիշերն եկավ, գով-հովն ընկավ,
Աստղունք լուսնին ձայն տվին.
Լուսնյակն ելավ, մով-ծովն ընկավ,
Հավքերն ինձի ձայն տվին:

Ես վեր ելա ոգի առած՝
Զարկի սրտիս լարերին.
Միրտս խնդաց, կուրծքս թնդաց —
Եվ լարերը խզվեցին...

— Միայն սիրո լարը մնաց
Սրտիս անհուն խորքերում.
Ու վառ սիրո երգը շողաց
Կյանքիս ամեն ծալքերում...

Օգոստոսի 5,
Արգինա

△

Կենսական ծովի հույզերի միջին
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր.
 Կայծակն է զարկում իմ վեա ճակատին,
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
 Հողմ ու փոթորիկ շուրջըս են հաճում,
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
 Գոռ ալիքները կուրծքս են ծեծում,
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
 Ինձնի՛ց բռնեցեք, խորտակվող մարդիկ,
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր,
 Ձեր խարխալները ոտքիս տակ ձգեք,
 Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:

Մայիսի 29,
 Լապցիզ

△

Ապրում եմ մենակ, մարդկանց մեջ օտար,
Նրանց աչքերը ինձ չեն ողջունում.
Մարդկանց սրբոտերը փակ են ինձ համար
Եվ նրանց հոգին ձայնըս չի լսում...

Իմ ընկերները — իմ խոր մըտքերն են,
Որ վեճ թևերով անհունն են պատում.
Այն վառ աստղերը — գըթոտ աչքերն են,
Որ վըշտիս ժամին ի՞նձ քաղցր են ժպտում...

Նոյեմբերի 8,
Լալպցիզ

Երազ տեսա — ձեր տան առաջ
Զուլալ աղբյուր կըբխեր.
Ձենը մեղմիկ, քաղցրակարկաչ,
Չորս դին ծո՛ւփ-ծո՛ւփ ծաղկունք էր:

Զուր խմելու դուռըդ եկա,
Պապակ էի ու ծարավ,
Չինչ աղբյուրը, մեկ էլ տեսա,
Յամաք կտրավ, քար դառավ:

Քընից զարթնա,— սիրտս էր տրտում.
Ա՛խ, էս շա՛տ վատ երազ է.—
Ծարավն՝ ես եմ, աղբյուրը՝ դուն.
Սերդ ինձ համար ցամքել է:

Նոյեմբերի 16,
Լայպցիգ

My dear Mr. [unclear]:

Very sorry - I'm sure many
of your friends will be.

After the [unclear] [unclear]
I'm sure with [unclear]

to be [unclear] [unclear]

What - [unclear] [unclear]

Long [unclear] - [unclear]

Just [unclear] [unclear]

My [unclear] [unclear]

With [unclear] [unclear]

Yours [unclear] [unclear]

With [unclear] [unclear]

1894 - 16th [unclear]

Love [unclear]

Մայրս տեսավ ինձ շա՛տ տխուր,
Ծա՛տ հուսահատ, մեկուսի.
Գիրկն առավ, սրտին կպա,
Ու լցվեցի, ու լացի:

Ա՛խ, մերիկ ջան, մեկ նայե՛, տե՛ս,
Սիրտս խորունկ վերք ունի.
Ձեռքդ մեկ դի՛ր,— ա՛խ, չէ, ձեռդ
Անջնջելի կարճատի:

Ա՛խ, մերի՛կ ջան, կուգեմ քնեմ,
Ա՛խր բալադ հոգնա՛ծ է.
Երկրի ծոցում հանգիստ քնեմ,
Բալադ անչա՛փ հոգնա՛ծ է...

Դեկտեմբեր,
Լայպցիգ

Մայրիկ, հիվանդ եմ, սիրտըս քրքրված.

Տես, ո՛րքան խորն են հոգուս վերքերը

Արնոտ ու խոցոտ:

Մի՛թե կարող ես վերքերըս բուժել,

Որ տիեզերքի հըսկա վերքերի

Կաթիլներիցն են:

Մայրի՛կ, հիվանդ եմ երկընքի ցավով,

Տե՛ս, ի՛նչպես դառըն երգում եմ երգեր

Անհուն վըշտերի, տանջված մըտքերի.

Մի՛թե կարող ես երգերս մարել,

Որ տիեզերքի հսկա վերքերի

Ցավն ու կըսկիծն են...

Ա՛խ, թո՛ղ, մայրիկ իմ, վերքերս վառվին,

Թո՛ղ ես մըրմընջամ, անհույս մորմոքիմ.—

Ա՛խ, դու չե՛ս կարող խեղճ որդուդ կյանք տալ,

Ասխո՛ւ, չես կարող բոցը արևի,

Ծողքը աստղերի, թափը կայծակի

Հոգուս մեջ ձըգել — կյանք տալ իմ կյանքին:

Երբեք չե՛ս կարող ջնջել ու փըշրել

Երկինք ու երկիր — իմ մեծ վերքերը

Արնոտ ու խոցոտ...

Մայրի՛կ, իմ մայրի՛կ,

Թո՛ղ ես թափառեմ երկրի ոլորտում,

Ամբոխի վըրա, ուրվաեղանի սլեւ.

Ծակտիս՝ կընճիոններ,
Չանձրույթը՝ շրթնիս.
Մենակ ու մըռայլ թափառեմ խոժոռ,
Որպեսզի միտքս էլ անդո՛ւլ թափառե
Մինչ տիեզերքի հեռո՛ւ եզերքը —
Ա՛խ, հեռո՛ւ եզերք, որ չըկա՛... չըկա՛...
Թո՛ղ միայն այնտեղ — աստղերի ցանցում
Լսեմ լուռության խո՛ր, մե՛ծ երգերը.
Եվ ես մըռատանջ, հըպարտ ու մենակ
Արտասվեմ լըռիկ ու հավերժ խորհեմ,
Ու հավերժ խոկամ:
— ...Մայրի՛կ, հիվանդ եմ...

Մայիսի 13,
Բեռլին

Փշե-պսակը ճակտիս կըդնեմ
Ու ջինջ սրտով ամբոխի մեջ,
Ու վեհ մտքերով նրա վրեճ
Կըթափառեմ ոլո՛ր-մոլո՛ր
Երկրի բոլոր ոլորտում...

— Եվ ի՞նչն է իմ նպատակը,—
Աստղոտ, վսեմ ապագան,
Որ վառ, պայծառ կըշողա
Պղտոր կյանքի ափերից
Խորին, կապույտ հեռվում...

Հունիսի 10,
Վարշավա

Անհուն երկնում աստղերն անշեշ,
Գիտե՛մ, շա՛տ են ինձ սիրում.
Վարդ-արշալույսն ամպերի մեջ
Ամենից շուտ ինձ է գրկում.
Ե՛ս էլ, ե՛ս էլ ձեզ իմ սրբառում
Գրկած, պատած պաշտում եմ.
Դուք իմ սերն եք, իմ ընկերն եք,
Ես ձեր երգող շողիկն եմ:
— Ա՛խ, մենք շա՛տ խորն ենք,
Ծատ բա՛րձր ու պայծառ.
Եվ մեզ համար
Երբե՛ք, երբե՛ք մահ չրկա...

Հունիսի 13,
Կիև

Լուռ գիշերին հեռու տեղից
Մի երգ հասավ իմ սրտին,
Այն ո՞ւմ սիրտն էր՝ սեր ու թախիծ
Բերեց, փարեց իմ սրտին:

Կարոտներով հյուսված երազ
Բուրեց երգը թախծագին,—
Ե՛կ, ընկե՛ր իմ, անհայտ, անհաս,
Սուրբ սեր ծփաց իմ հոգին:

Ալեքսանդրապոլ

Նայում եմ ցոլուն աստղերը անշեշ
Լուռ անապատին քնքուշ հայացքով.
Եվ ծավալվում է մըռալ հոգուս մեջ
Լուռ անապատը խո՛ր գաղտնիքներով:

Եվ մըրս անհուն, հավերժ դողանջուն
Վեհ լրություն մեջ մըտորում եմ ես,
Հոգիս այրում եմ և թևավորում
Այն վառ աստղերը պատգամների պես...

Անի

Շղարշ-ամպերն երկինքն առան,
Լուսնակն անդորր կշողա,
Լոխկ ճահճում հարհանդ-մարմանդ,
Նուրբ եղեգը կդողա:

Արագիլը՝ մենակ ու լուռ,
Եղեգնի մոտ կքայլե.
Կմտորե՝ խոր ու տխուր,
Ծանիճն աղոտ կփայլե:

Մռայլ ափին մենակ նստած՝
Սիրտս անուշ կթախճի.
Եվ անուրջում միտքս թաղված՝
Քունն աչերիս կհանգչի...

Հունիսի 29,
Աճր

Թափվեցին տերևներն աշնան ծառերից՝
թռչնա՛ծ ու դալո՛ւկ:

Թափվեցին երգերս բեկված իմ սրտից՝
տրտո՛ւմ ու թալո՛ւկ:

Թափվեցին աստղերն անհուն երկնքից՝
տխո՛ւր ու անփա՛յլ,

— Թափվեցե՛ք, արցունքներս, հոգուս խորքերից՝
անհո՛ւյս ու մոա՛յլ...

Ղազարապատ

— Քընքուշ լուսնի շուշան-փոշին
Մաղեց հեզ գետի վըրա.
Մեղմիկ խըշշաց ցորեն, ցողուն,
— Սիրտըս անդո՛րր կըծըփա:

Ուռիները նազա՛ն-ծածա՛ն,
Տերևները կըշընչեն,
Ծիտ ու ծիծեռ ճուղքի վըրան
Վառ երազում կընընչեն...

Լուռ կըծորեն աստղը շողե՛ր
Ու ծըղրիղը կըծըղրա.
Քամին կերգե գաղտնի երգե՛ր,—
— Միտքըս հեռո՛ւ կըսըլանա...

Լուսնակն անցավ,— մութը մըթին
Մաղեց հեզ գետի վըրա...
Ծանրը խըշշաց լացող ուռին,
— Սիրտըս տըխո՛ւր կըհևա...

Սեպտեմբերի 14,
Հոռոմոս—Անի

Հեռո՛ւ ափերում միտքըս թափառեց
Ազատ ու մեճակ թևերը փրուած.
Ժպիտն աստղավառ, կընճիող մըռայլ,
Ինչպէս ստվերներ մըտքիս հետ ընկած.

Հեռո՛ւ ափերում, ժայռերի կըրծքին
Ծաշում էր, ծեծկում ծովը մթագին.
Եվ անդունդներից արշավում քամին

Հըպարտ ճակատիս:

Անտառը կաղնի խըշշում էր այնտեղ
Հին-հին դարերի, դալար ազգերի

Անցքերից շրքեղ:

Այնտեղ ցոլում էր երկինքը լազվարթ,
Եվ լազուրի մեջ՝ վըճիտ ու զըվարթ՝
Հոգիս վառվում էր — բոցերի ծով էր...

Այնտեղ երգեցի խոհերըս անհուն,
Որ աստղերի պէս շաղ էի տալիս

Հեռո՛ւ ափերում...

Եվ ստեղծեցի չըքնաղ մի աշխարհ,
Որ հզորն ու վեճն և գեղեցկություն
Իշխում են անմահ, վառվում են պայծառ.

— Այդպէս երգեցի հեռո՛ւ ափերում

Թւերըս՝ արձակ,

Ազա՛տ ու մեճակ...

Հունվարի 2,

Վառ արևի շողքը խաղաց
Լուսադեմին իմ ճակտին.
Աղունիկն էլ թռավ, եկավ,
Նստավ բանտիս լուսանցքին:

Ա՛խ, շա՛տ սրտանց կարոտքեր եմ
Աղունիկիս, արևիս.
Ե՞րբ պիտ ոտքերն ընկնիմ, գրկեմ
Աղունիկիս, արևիս...

Երևան

Մոայլ բանտիս նեղ լուսանցքից
Աստղեր տեսա հեզաչյա,
Որ սրգավոր ու թախծալից
Նայում էին ինձ վերա:

Մայրըս, բույրըս միտըս ընկան,
Որ հայրերիս սուրբ հողում,
Ինձ կըհիշեն ու լուռ կուլան
Աստղերի հետ հե՛զ, տըրտո՛ւմ...

Երևան

Ամպի մովը ընկավ ծովը՝
Շափաղ դիպավ քարափին.
Կըշընկշընկա սուսան-հովը.—
Ես նըստեր եմ ծովափին:

Վազեց մարալն դուման-սարեն,
Ծովում լողցավ ու արծավ,
Վազեց աղբերս թըշնամու դեմ՝
Գիշեր անցավ, չըդարձավ:

Զա՛ն, մարա՛լ ջան, առա՛՛ էսօր
Աղբերս ո՞ր ա,— չե՞ս տեսեր,
Նեղն է՞ ընկեր, հասնիմ էնոր,
Մեջքըս դեմ տամ քանց ժեռ-լեռ...

Հունիս,
Երևան

Մութ անտառով լուռ ման կուգամ,
 Բուն ու ագռավ ինձ կըսեն.
 — «Ա՛յս, խեղճ տղա, ի՞նչ տըխտիք ես.
 Դուն հիվանդ ես...» ինձ կըսեն:

Մութ անտառով լուռ ման կուգամ,
 Ցող կըշաղէ ծառերեն.
 — «Ա՛յ խեղճ տղա, վերքըդ խորն է
 Վըրադ կուլանք...» ինձ կըսեն:

Քամին փրչեց ու ծառերեն
 Տերևները վար ընկան.
 — «Ա՛յ խեղճ տղա՛, տերևներն են
 Քու մահիճն ու գերեզման...»

Անհա՛յտ, անորո՛շ, անձև՛ տենչերով
Զգտում է հոգիս հեռո՛ւ, շատ հեռո՛ւ.
Տխուր ու մոռալ, ինչպես մշուշ-ծով,
Խուլ հեծեծում է ափերի վրա,
Եվ ինչպես երազ — և՛ կա, և՛ չկա...

Ալեքսանդրապոլ

Արտուտն՝ ուսին, վարդը՝ սրտին,
Գարունն եկավ, ջա՛ն գարուն,
Տուղտը՝ ծոցին, աստղը՝ ճակտին,
Գարունն եկավ, ջա՛ն գարուն...

Արտուտն անուշ երգում է սեր,
Սիրտըս լո՛ւտ է, քանց ձըմեռ,
Էս ի՞նչ կարմիր վառ արև՝ է,
Սիրտըս մո՛լթն է, քանց գիշեր:

Աշնան պղտո՛ր, պղտո՛ր ամպեն
Արցունքի պես թոն կըգա.
Ա՛խ, ո՞ր կերթա իմ սև ճամփեն,
Ա՛յ բախտ, մի՞թե վերջ չըկա:

Արդյոք վշտոտ, չոր գլուխըս
Ո՞րտեղ պիտի քուն մտնի.—
Սիրած, կարոտ սրտի՞ վրա,
Թե՞ դաշտի մեջ ամայի...

Ա՛խ, աչքերըս ո՞վ պիտ ծածկե,—
Անգին մա՛յրըս՝ համբույրով,
Թե՞ ձյունն ու հող՝ քամին ծեծկե
Տատրակների վույ-վույով:

Հատին

«Ա՛խ, կանանչներ, դուք արևերես կլաք,
Յարաք բալես ե՛րբ կելնի բանտեն...»

Մորս խոսքերը

Կըռունկները շարա՛ն-շարա՛ն
«Կը՛ռո, կը՛ռո» կանչին ու եկան.
«Գարունն եկա՛վ, գարունն եկա՛վ»
Անուշ կանչին ու եկան...

— «Զա՛ն, ջա՛ն, մեռնիմ ձեր ձեռնիկին,
Ա՛յ կոռունկներ, նըխշուններ,
Յարա՛ք տեսա՛ք իմ բալիկին,
Յարա՛ք խաբար չե՛ք բերել:

Բալիս կապին, բանտը դըրին,
Տարին եկավ, բոլորավ,
Խաբար չունիմ, դադար չունիմ,
Աչքս ճամփին ծով կըտրավ:

Գարունն եկավ,— արևերես
Ելան ծիլ ու ծաղիկներ.
Ա՛խ, յարաք ե՛րբ ազիզ բալես
Կելնի բանտեն, կըռունկներ... .

Կըռունկները շարա՛ն-շարա՛ն
«Կը՛ռո, կը՛ռո» կանչին ու եկան,
«Գարունն եկա՛վ, գարունն եկա՛վ»...
Անուշ կանչին ու անցան...

Ալեքսանդրապոլ

Պա՛ղ-պա՛ղ փըչեց աշնան քամին,
Ուռիները դող առան.
Տերևները՝ չոր ու դեղին
Տխո՛ւր, տխո՛ւր վար ընկան:

Մենակ ագոստին ծառի ճյուղին
Լուռ ծրվարեց սև հագած.
Ս. խ, մեկ էլ ես ձեռքս ծոցիս՝
Աչքըս ձեր դրոսն մնաց:

Ալեքսանդրապոլ

Բանդրս բացե՛ք, ազատ թըռնեմ,
Ազա՛տ զոնն մեն-մի օր.
Մոյթ ժեռերի մարալի հետ
Ընկնիմ մենակ սար ու ձոր:

Վառ արևի շողքը բալզամ
Անհագ խմեմ ու ծըծեմ.
Անո՛ւշ երգով սիրտըս բանամ
Լալ ու լազուր երկնի դեմ:

Զառ ու զարբար ծաղկանց միջով
Լոռ ծըմակի խորքն ընկնիմ.
Ա՛խ, աղբո՛ւր ջան, բու նանիկով
Գըրկեմ վարդերն ու մեռնիմ...

Մարտ,
Երևան

Բանդիս վըրա, սըրտիս վըրա
Արծիվն երեք փաթ տըվալ,
Թափ-ծափ տալով թներն հըսկա,
Կանչեց բանձըր ու թըռավ:

— Հե՛յ, Արագը՝ ծըփանք տալով,
Արտուտների հետ կուգա.
Ալագյազը ծաղկունքներով,
Զատ ու զընթուխտ, ալվալա:

Երթամ, գարնեմ կուրծքս Արագին,
Անուշ ու զով ջուր խըմեմ,
Ալագյազի թեքին նըստիմ,
Ազա՛տ, հըպա՛րտ երգս ասեմ...

Մարտ,
Երևան

Սոսիները կըստափին
Լուս ու անդորր գիշերին,
Մտքերն հոգումս կըմըրըրկին —
Մտքերս անա՛յի ու անչա՛յի...

Եվ ահա՛ հեովում
Մեզը մեկնալ գետից գետին,
Շողքը առալ կուրծքն ամպին —
Շողքը զառ-վառ ու ոսկի...

...Բայց ես ոգի եմ.
Դալով աստղեր, թալով լուսին
Վա՛ն փոշու մեջ հալվում եմ,
Լեռները լուռ նիրհում են:

...Բա՛յց ես ցընորք եմ.
Թըռնում եմ հեռո՛ւն,
Ոտքիս տակ առուն խոխոջ կուտա՛,
Սի՛րտըս, սի՛րտըս բողբոջ կուտա՛:

...Ա՛խ, ի՛նչ վըսեմ եմ —
Երկինք — լազվարթ, երկի՛ր — լաջվարդ,
Լե՛ռ, ձոր — թուխ, մութ,
Ծովե՛ր — կապուտ...
Ծիածանը շավա՛ղ, շափա՛ղ:

...Ա՛խ, ի՞նչ չըբնաղ եմ —
Աստղե՛րն-զվարթ, Աստղիկն — ալ-վարդ,
Մե՛զը — փըրփո՛ւր, ծեզը — պուրպո՛ւր,
Երգը — անո՛ւշ, վերքը — բնքո՛ւշ,
Աչերն անհուն ծով ու ծավի.
— Բայց ես թափստել կուզեմ,
— Բայց ես արուսավել կուզեմ...

Մարտի 14.

Երևան

[Δ]

Սև միգարըս ճոճք եմ արեր,

Ճոճքն եմ կապեր ծառերեն.

Լալե՛ն, լալե՛ն քուն է մըտեր

Իմ որք բալեն, իմ լալեն.

Նանիկ Էրա՛, նանի՛, դա՛ր-դա՛ր,

Դարդեր ունիմ, քանց ծով ու սար:

Չար թշնամու հրբեն, թըրեն

Փախած, ընկած սար ու քար,

Քեզի հար լուս սրտիս վըրեն

Գըրկած լացի սար ու քար:

Օ՛ր-ո՛ր, բալսա, օ՛ր-ո՛ր նանի,

Քամբախտ մերըդ չարըդ տանի:

Ծիծըս կըրծքիս կըպած, ցամքած,

Է՛լ կաթ չունեմ քեզ տալու.

Սոված, ծարավ թափըս կըտրած

Օրորելու ու լալու...

Օ՛ր-ո՛ր, նանի, մի՛ լա, մի՛ լա,

Իմ մեկուճար ազիզ բալա:

Ցորեկ եղավ, հիմի հանդեն

Կըթանն եկավ, մերը ո՞ւր ա.

Վա՛խ, մեր հոտը էն- դուշմանը

Չարկեց, տարավ, ուր ա՞, չըկա:

Նանիկ Էրա՛, մի՛ լա, մի՛ լա,

Սև օրերիս նըխշուն լալա.

Բռնավորը թուրը քաշեց,—
Արուն կապեց սար ու ձոր,
Կարմիր-կարմիր արցունք թափեց
Մեր վաթանի սար ու ձոր,
 Իմ աչքի լուս բալեն դուն ես,
 Սև սարերի լալեն դուն ես:

Մայիս,
Ալեքսանդրապոլ

Ամպի փեշով մեկ հալք անցավ,
Անուշ կանչեց իր յարին.—
Անուշ ձեռնով սիրտըս լրցվավ.
Յարըս անցավ, կուժն ուսին:

Էս աղբուրը գըլգըլալով
Քարփեն ծո՛ւփ-ծո՛ւփ կըփռովի.
Ծով-ծամերըդ ալի՛ք-ալի՛ք
Մարմար կըրծքիդ կըփովի:

Ա՛խ, նագիկ ջան, եղնիկ-աղջիկ,
Նարին կուրծքըդ թող պագեմ.
Սերըս բոց է, սիրտըս խոց է,
Վառ-պաշերըդ դարման եմ:

Չէ ո՞ր, յա՛ր ջան, դավրըդ կերթա,
Կուրծքըդ նըշխուն, շարմըդուն
Հող ու մոխիր պիտի դառնա,
Զուր ինչո՞ւ ես խընայում...

Հունիսի 15,
Մարմաշենի վանք

Ծարա՛ն-շարա՛ն ամպերն եկան.
Ա՛խ, մոժն առաւ իմ ճամփեն.
Ո՛րտից կուգամ, ո՛րտեղ կերթամ,
Միտքըս՝ շրվար, ու չիտեմ:

Էս ի՛նչ կրկին սիրտըս ծնկեց,
Քորի՛կ, քեզենն հեռու կերթամ:
Վարդի փուշը սիրտըս ծակեց,
Դարդը սրտիս խոլոր կերթամ:

Սար ու ձորեր ձունն է իջեր,
Քամին պա՛ղ-պա՛ղ կըփռչէ.
Ես՝ մեռակ եմ, ես՝ անընկեր,
Քամին ճակտիս կըփռչէ:

Ծարա՛ն-շարա՛ն ամպերն եկան.
Ա՛խ, մոժն առաւ իմ ճամփեն.
Ո՛րտից կուգամ, ո՛րտեղ կերթամ,
Միտքըս՝ շրվար, ու չիտեմ:

Հունիսի 20,
Ալեքսանդրապոլ

Ճ

Ա՛խ, ալ-վարդի, սիրո վարդի

Չո՛ր փշերը մնացին...

Էն փշերը մատաղ սիրտըս

Քրքրեցին ու կերա՛ն.

Կարմիր-կանաչ իմ օրերըս

Սիրո սգով սևացան...

Ա՛խ, ափսո՛ս իմ գարուն կյանքիս

Սո՛ւր փշերը մնացին...

Հունիսի 23,

Ալեքսանդրապոլ

△

Ա՛խ, իմ սիրտըս, վա՛խ, իմ սիրտըս
Օրուց-մանկուց հալալ-մաշալ...

Աշխարհ մտա, վարդ սիրեցի,
Ամսեր վարդը սիրտըս ծակեց.
Մենակ ապրա, արուն լացի,
Աստղս էլ երկնում թառամեց...

— Ծո՛ւ վ, սիրտըդ բա՛ց,— բա՛ց խորն ու լայն,
Շա՛տ դադրած եմ, ծոցըդ կուգամ...

Հունիսի 28,
Ալեքսանդրապոլ

Ա՛խ, իմ ճամփեւ մոլոր գրեաց,
Անուակ ծովին դեմ առաւ:
Վա՛խ, իմ սերըս անցա՛վ գրեա՛ց,
Եւ կանչելու ճար չըկաւ:

Դումանն եկաւ, ծովը ծածկեց,
Էն խաւ հաւքերն ի՛նչ եղան.
Դարդը եկաւ, սիրտըս ծակեց.
Էն աղ-վարդերս ի՛նչ եղան:

Ա՛խ, խաւ հաւքերն ծովում խնդրվան,
Ագռավն վրէն կըղրտաւ,
Սիրտս զառ-վառ վարդերն բռնեաւ,
Բլրույս անթն կըսըզաւ...

Հոկտի 24,
Հատին

Ճ

Յարրս նստել վանքի դրոան
Նուռ ու խնձոր կըծախե.
Հարս ու աղջիկ բովը կուգան,
Էծան կուտա, կըբաշխե:
Ա՛խ, յարս ինձեն խոռվել է,
Ինձի շատ թանկ կծախե:

Ես ո՛րք անեմ... դարդիս դարման
Յարիս նուռն ու խնձորն է.
Ինչ որ ունիմ, յարիս կուտամ,
Թաք ուրիշին չըծախե:

Սեպտեմբեր,
Բագրան

Եղնիկները լուսաբացին
Սուր ժեռերով անցկեցան,
Փրփրած լճին մեղմ մայեցին,
Լոկիկ-մնջիկ անցկեցան:

Ա՛խ, իմ սերս՝ կանամշ-կարմիր,
Դառավ ինձի ցավ ու ցեց.
Ա՛խ, իմ կյանքս՝ զառ-վառ կարմիր,
Վիշտս կերաւ ու մաշեց:

Ես ի՞նչ անեմ, ես ո՞ր չքվիմ —
Ընկնիմ չոլերն ամայի.—
Երնե՛կ մեռնիմ, ու սիրտս ուտեն
Գեղ ու գազան ամենի:

Ա՛խ, եղնիկներ, դադար չունեմ,
Սիրտս՝ կրակ վառ-վառման,
Մարդիկ կուգան, ինձ կնայեն,
Լոկիկ-մնջիկ կանց կենան...

Հոկտեմբերի 26,
Ալեքսանդրապոլ

Ան աչերեն շա՛տ վախեցի՛ր,—
Էն մութ, անձեղ գիշեր է.
Մութըն ա՛հ է, չարքեր շա՛տ կան,—
Ան աչերը մի՛ սիրե:

Տե՛ս իմ սիրտըս — արուն-ծով է.
Էս չարքերը զարկեցին.
Էն օրվանեն դադար չունիմ,—
Ան աչերը մի՛ սիրե...

Հոկտեմբերի 25,
Ալեքսանդրապոլ

Սուր սարերը ձուներ է պատեր,
Քամին փղչեց ուշ-աշման,
Նրխշուն հավքեր շարան շարքեր՝
Տաք ու հեռո՛ւ տեղ կերթան:

Սիրուն հավքե՛ր, էդ ո՞ր կերթաք,
Ինձի մենակ կըթողնեք.
Էս ցուրտ աշման՝ պատերի տակ,
Անտուն-անտե՛ր կըթողնեք...
Գոնե սիրտըս էլ՝ խեղճ, վիրավո՛ր,
Ձեզ հետ վերցըրե՛ք ու տարե՛ք:

Ա՛խ, մեր աշխարհն սառն է, սառուց,
Զուրկ եմ սիրու արևից.
Յարս էլ ինձնից երես դարձուց,—
Զըքվիմ, կորիմ էստեղից...

Հոկտեմբերի 27,
Ալեքսանդրապոլ

Թե մարդ, թե հավք ընկեր ունի,
Ես հա՛մ անտուն չոր գլուխ եմ,
Հա՛մ էլ սիրտըս մեծ ցավ ունի,—
Մեծ էս սարեն, խորն էս ձորեն:

Դուն է՛լ կասես — «կորի՛, գրնա՛».
Ա՛խ, ո՞ր չըբվիմ, ո՞ւմ քովն երթամ...
Էս ցավն ախր քեզնեն առա,
Դեղի համար ո՞ւմ քովն երթամ...

Նոյեմբերի 26,
Ալեքսանդրապոլ

Ծառաչելով մի վառ աատդիս
Երկրի կրծքին վայր ընկավ.
Բայց երկիրը մնաց լոկ,
Աատդն էլ լռեց ու հանգավ:

Իմ վառ սերս բոցով-երգով
Սրտես սուրաց, սիրտդ ընկավ,
Սիրտդ մնաց մունջ-անվրդով,
Սակայն... սերս չհանգավ...

Նոյեմբերի 26,
Ալեքսանդրապոլ

- Էդ ի՞նչ կըրակ կանես, մերի՛կ:
- «Բալաս, վերքիդ դեղ կեփեմ»:
- Ա՛խ, իմ վերքը սիրտս է, մերի՛կ,
Դեղ ու դարմանդ ի՞նչ անես.

Սրտիս վերքը խորն է, մերի՛կ,
Լավի դարձի հույս չըկա.
Մի՛ քըրքըրիր սիրտըս, մերի՛կ.
Խոր-խոցերուս ճար չըկա:

Զմեռ,
Ալեքսանդրապոլ

Էս քարփի տակ խորունկ փորեմ,
Թաղեմ սիրտս ցավով լի:
Մեծ քարափն էլ վերան շրջեմ,—
Թաղեմ սիրտս սիրով լի...

Ա՛խ, շա՛տ վաղուց սիրտս առա,
Ընկա մարդկանց դուռն-երթիկ:
Ցավիս դեղ-ճար շա՛տ խնդրվա,
Մարդիկ փակին դուռն-երթիկ:

Է՛հ, ի՞նչ անեմ, սիրտն ի՞նչ պետք է,
Ասի՝ թաղեմ, թող մեռնի:
Չէ՞ որ մարդիկ է՛լ սիրտ չունին,
Անսիրտ մարդը ցավ չունի:

Էս քարփի տակ խորունկ փորեմ,
Թաղեմ սիրտս ցավով լի:
Մեծ քարափն էլ վերան շրջեմ,—
Ծանր լինի, դուրս չելնի...

Դեկտեմբերի 11,
Ալեքսանդրապոլ

Ո՞ր եք կորեր, գարնան օրն ր,
Էն գով սարի հովն ո՞ր է.
Կանչեմ, արի՛ք, նշխուն հավքե՛ր,
Սլ-շրթունքով վարդն ո՞ր է:

Էս քարափեն աղբուր կուգար,
Կաքավն էստեղ երգ կասեր.
Խոր ծմակեն մարալն կուգար,
— Սիրտս ուրախ կգարներ:

Հիմի ցուրտ է, ձունն է եկեր,
Չորս դիս ձմեռ ու սառույց.
Ա՛խ, է՛լ չկան արև-օրեր,
Սիրտս էլ սառեր է վաղո՛ւց...

Դեկտեմբերի 11,
Ալեքսանդրապոլ

Լուսինն, ինչպես քննհատ կարասի,
 Ծով-երկընթում կըլողա.
 Լուսնի բակը, ինչպես փրփուր
 Թույլ ու թալուկ կըշողա:

Զայն-ձուն չըկա, սիրտս է միայն —
 Մեծ լըռության վեհ լեզուն՝
 Տիեզերքը գրրկած համայն —
 Զանգի նրման դողանջում...

Ծովի ծոցից վայրի մի բաղ
Թըռավ, նըստավ ժեռ ափին.
Երգեց հըպա՛րտ, երգեց զըվա՛րթ,
Լուռ օրորեց իմ հոգին...

Երնե՛կ, ես էլ քեզ պես, ա՛խ, բա՛ղ,
Լինիմ անվիշտ ու վայրի.
Երգեմ զըվարթ, թըռնիմ ազատ՝
Իշխան լագուր վայրերի...

Ճ

Դուման դառավ ծովը բողոր,
Երկնուց բռնած մուծն առավ.
— Ի՞նչ ման կուգամ միտքս մոլոր,
Սիրտս խլոր, խոժոռ ցավ:

Ծո՛ւլ, քեզի տամ հիվանդ սիրտս,
Կուգես լավցու, թե՛ խեղդե.
Մեռակ խաբար տուր խեղճ մորս,
Անգութ յարիս չանհիծե...

Օղեսս

Դարդը հետս է, հետըս կուգա,
Ուր որ կերթամ — դադար չունիմ.
Սգիզ լարն էլ, որ ճար չանե,
Ո՛վ կա դարման դարդոտ սրտին:

Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, հազար ծովեր,
Գլուխս առնիմ, երթամ, կորիմ.
Յավըս հովիւն ու ծովիւն տամ,
Երկրն երկիր երթամ, կորիմ...

Սիրտս ու աշխարհ — դարդ ու դուման,
Ա՛խ, ուր կերթամ — դադար չունիմ.
Չոր գլուխըս չոլում թողնեմ
Անդարձ, անդարձ երթամ, կորիմ...

Շղեսա

Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ, ցավ,
Օր ու արև չըտեսանք.
Վա՛խ, մեր կյանքը սևով անցավ,
Աշխարհից բան չիմացանք:

Հարուստ մարդիկ կուտեն-խմեն
Աշխարհի ճոխ սեղանից.
Մենք աշխարհի խորթ տղերքն ենք,
Մեզ փայ չըկա աշխարհից:

Խեղճ աղքատի հոգին դուրս գա,
Քարից-հողից հաց բամե.
Բեռով հացը հարըստին տա,—
Հարուստն իշխե, վայելե:

Խեղճ աղքատը դատը դատի,—
Դատարկ նըստի... Է՛յ աշխարհ,
Էլ ինչո՞ւ ես քարը թողնում
Քարի վըրա, քար-աշխա՛րհ:

Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ, ցավ,
Օր ու արև չըտեսանք.
Վա՛խ մեր կյանքը սևով անցավ,
Աշխարհից բան չիմացանք:

Օդեսա

Դարդը արտիս անմիա ընկա,
Ու մարդ չուզեց հետս գար.
Ծո՛ւլ ջան, խո՛ր ծով, գիրկդ եկա,
Արտիս ընկեր, սիրտ չկար:

Էս աշխարհում շա՛տ ման եկա,
Ժեռը գրկի ու լացի.
Ծո՛ւլ ջան, մե՛ծ ծով, գիրկդ եկա,
Ա՛խ, կարոտ եմ ծով-արտի:

Մեր արտերով բացվեճք իրար,
Տեսնենք ո՞ւմ մեջ շատ դարդ կա.
Ա՛խ, քու սիրտն էլ ինչքա՛ն դառն է,
Իմ արտիս սխա՛ղա՞ն թույն կա...

Օդեսս

Երագիս մեջ ծովը տեսա,
Ծովը լագո՛ւր ու անդո՛րր,
Մենակ, մենակ, ափի վրա
Ընկած էի վիրավոր...

Ծովն էր հետմ մեղմ ու թալուկ՝
Մտորմունքի մեջ անծայր:
Եվ խոստում էր վերքըս խորունկ,
Իսկ ես՝ անհույս, ես՝ անճար:

Եվ հոգուս մեջ մի ձայն ծորեց,
Մի ձայն՝ քնքուշ, սուրբ սրտից.—
Ա՛խ, այն մայրս էր, կանչում էր ինձ
Հայրենիքիս ափերից...

Օդեսա

Ինչպե՛ս կուգեմ սիրոս թաղեմ
Ծովի մոայլ, մութ խորքում.
Քեզնից հեռո՛ւ, վիշտս պահեմ
Գաղտնի տեղում՝ շա՛տ թաքուն:

Ծովը միայն վիշտս իմանա,
Ծովը շա՛տ մեծ սիրտ ունի.
Սրտանց կուլա սիրուս վրա,
Հոգու խորքից կհուզվի...

Օդեսա

Լավ օրերիս երգը մոռցած
Ուրտից հանկարծ հիշեցի.
Հուզեց, ալրեց սիրտըս մարած
Երգը սիրած վաղեմի:

Եվ ուզեցա ծովափն ելնիմ,
Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ մարդկանցից.
Մենակ ընկնիմ վայրի ափին
Եվ լամ առնո՛ւյս, թախծալի՛ց...

Օրեսա

Ծովն ալեկոծ, սանձակոտոր,
Իր քար շրթերն է կրծում.
Ա՛խ, իմ վիշտը՝ մի չար ուրուր,
Սիրտս է անդուլ քըցըցում:

Գնա՛մ, գնա՛մ, կորչեմ անդարձ,
Փոթորիկի մեջ ընկնեմ,
Անդունդներից խեղճ սիրտըս տամ,
Չար ուրուրից ազատվեմ:

Թող ինձ ծովը նետե ափին,
Ափին հեռո՛ւ, հեռավո՛ր,
Սիրտըս անվիշտ՝ անգարթ քնիմ
Ափին մեճա՛կ, մեճավո՛ր...

Օդեսա

Հոգնած ծովը՝ փրփուր բերնին՝
Ափին ընկած կընկա,
Ժեռ ափերից մեզը մթին
Ծովի վրա կըսողա:

Վերքը սրտիս՝ անքուն-անտուն,
Կյանքից հեռու եմ փախել,
Կուգեմ ապրեմ վայրի ափում՝
Ապրեմ մենակ, անընկեր:

Աստղունք մեկ-մեկ ելան-բազման
Երկնի փիրուզ-աթոռքում,
Աստղերի պես երգերս ելան
Հոգուս մոպս խորքերում:

Սրտիս լարերն տրտում-տրտունջ
Թռչնած կյանքըս երգեցին.
Հովը սուրաց մունջ ու մրմունջ,
Աստղունք վըրաս լուռ լացին:

Օդեսս

Սիրեցի, յարըս տարան.
Յարս տըվին ու տարան.
— Էս ի՞նչ գուլում աշխարհ է,
Սիրտս պոկեցին, տարան:

Ցավըս խորն է, ճար չըկա,
Ծար կա, ճար անող չըկա.
— Էս ի՞նչ գուլում աշխարհ է,
Սրտացավ ընկեր չըկա:

Լա՛վ օրերըս գնացի՛ն,
Ափսո՛ս ասին, գնացի՛ն.
— Էս ի՞նչ գուլում աշխարհ է,
Սև դարդերս մնացի՛ն...

Օղեսս

— Սիրո՛ւն աղջի՛կ, երկիր լինիմ,
Դուն ի՞նչ կըլնիս:

— Սիրո՛ւն տղա, գարուն կըլնիմ,
Քեզ զարդարեմ:

— Անո՛ւշ աղջիկ, երկինք լինիմ,
Դուն ի՞նչ կըլնիս:

— Անո՛ւշ տղա, արև կըլնիմ,
Սիրտըդ վառեմ...

Օղևաւ

Ճ

Մատաղ սիրտըս խառ-բաղի պես
Ծառով, ծաղկով կանանչ էր.
Սերս էլ նագան բլբուլի պես
Սրտումս անուշ կըկանչեր:

Ինձի ասիր, աղջի՛կ սիրուն,
— Բու բլբուլին զարմացք եմ.
Ուշքս է տարվեր վարդիդ սիրուն,
Մի հատիկ վարդ թո՛ղ քաղեմ...

Սիրտըս թնդաց, ջահել էի,
Անուշ լեզվեն շո՛ւտ խաբվա.
Ասի՛ բաղըս մատաղ քեզի,—
Սև աչերեն շա՛տ խաբվա...

Ու անգութը բաղըս մըտավ,
Ա՛խ, տըրորեց ծաղկունքըս,
Խեղճ բլբուլիս բըռնեց, տարա՛վ,
Կոտրեց նո՛ւորս, չիմարըս...

Օգոստոսի 2,
Օդեսա

Ան-մութ ամպեր ճակտիդ դիզվան,
Դուման հագար, Ալագյա՛գ,
Սրտունս արև էլ չի ծաղկում,
Սիրտս է՛լ դուման, Ալագյա՛գ:

Զատ փեշերդդ անցա, տեսա,
Սուսնց դարդի սիրտ չըկար,
Ա՛խ, իմանա, ջա՛ն Ալագյազ,
Իմ դարդիս պես դարդ չկար...

— Է՛յ Մանթաշի նըխշուն հավքե՛ր,
Իմ դարդըս որ՝ ձերն եղներ,
Զեր էդ գառ-վառ, խառ-փետուրներ
Կսեմաչին, քանց գիշեր:

— Է՛յ Մանթաշի մարմանդ հովե՛ր,
Իմ դարդըս որ՝ ձերն եղներ,
Զեր ծաղկանուշ բուրմունքն անուշ
Թույն ու տոթի կփոխվեր:

— Հե՛յ վա՛խ... կոտրան իմ թևերս,
Ընկա գիրկդ, Ալագյա՛գ,
Ա՛խ, մեծ սրտիդ սեղմեմ սիրտս,
Լամ, արուն լամ, Ալագյա՛գ...

Օգոստոսի 23,
Եղևա

Ես որ մեռնիմ՝ ինձ կթաղեք
Ալագյազի լանջերում,
Որ Մանթաշից հովերը գան,
Վրաս հեան ու երթան,

Գերեզմանիս չորս դին փովին
Ցորեն արտերն ու ցոլան,
Եվ ուռիներն՝ մազերն արձակ,
Վրաս քնկնին, անուշ լան...

Նույնքեր,
Օղեսս

Ես որ մեռնիմ ու իմ վերքից
Եթե մի վարդ դուրս ծլեր,
Եվ ընկերըս հեռու տեղից
Գար՝ շիրիմըս այցելեր.

Եթե նրա խոր աչերից
Մի ցող վարդիս մեջ ծորեր, —
Այն սուրբ ցողը սիրտս կերթար,
Վերքըս խորունկ՝ կըբուժեր:

Օդեսս

Քեզ չըտեսնել՝ ուխտել էի,
Բայց, ա՛խ նորից հանդիպա.
— Քորի՛կ, վերքըս լավ է հիմի,
Մի սև սպի տեղը կա:

Է՛ն սև սպին սև ամպի պես
Սևցուց դեմքը արևի.
Ու ման կուգամ սև շութի պես
Սարե՛ր, ձորե՛ր ամալի...

Ալեքսանդրապոլ

Լոռ գիշերին մութիս դիմաց
Ծա՛տ ստվերներ ժողվեցան.—
Ընկերներս՝ մեռած, կորած,
Հոգոս խորքով անց կացան:

Նրանց աչքերն՝ անհույս, անսեր,
Սրտիս խորքը նայեցին,—
Խոր վերքի պես սիրտըս բաց էր,
Նրանք այնտեղ սուզվեցին...

Ալեքսանդրապոլ

Ճ

Ընկերներըս վաղ են մեռել,
Սիրող սրտերն հող են դառել.
Չոր ծառի պես ես եմ կեցել,
Ընկերներըս հող են դառել:

Անգին մայրըս, ա՛խ մեջքը կոր,
Անկուշտ հողին աչքն է գըցել,
Ազիզ մորըս կյանքն է հառել.
Չոր ծառի պես ի՞նչ եմ կեցել:

Ծառըս ծաղկած անբեր մընաց,
Ծիլ ու ճյուղըս գարնան չորցան,
Դարդի որդն էլ սիրտս է կրծել,
Չոր ծառի պես ի՞նչ եմ կեցել:

Մի՛ վըռագիր, է՛յ մաշված սիրտ,
Աշնան քամին հիմի կըգա.
Ծառդ արմատով կառնի-կերթա,
Աշնան քամին հիմի կըգա...

Բաքու

Գիտե՛մ, երկիրը շա՛տ դարեր հետո
Եվ պիտի սատի, ճեղք-ճեղք պատառվի.
Եվ այն սառցի տակ, մութ վիհերի մեջ
Մարդկությունը ողջ՝ մեռնի ու թաղվի —
Ա՛խ, սիրտը գո՛նե տիեզերքի մեջ
Հավերժ տըրոփե՛ր...

Ճ

Գերեզմանըս անհայտ լինի,
Վերան քամին շտուպէ:
Վերան իմ'չ, քա՛ր թող չըլինի,
Մեռակ ոտին հառաչէ:

Ա՛խ, աշխարհում մարդկանց ձեռեմ
Խաչեր շա՛տ եմ, շատ տարել:
Ու վաղո՛ւց էլ սրտիս վրեմ
Կան շա՛տ ծանրը, սև քարեր...

Արևելքից մի հավք եկավ
Ոսկի հակինթ թևերով,—
Վառ արևի խորքից եկավ
Աշխարհով մեկ՝ ձայն տալով.

— «Ես եմ կյանքը.— կյանքն է երազ
Մեծ քնի մեջ աշխարհի.
Մարդն է ոգի, մարդն է դողանջ
Մեծ զանգի մեջ աշխարհի»:

Եվ իմաստուն հավքը ճախրեց,
Թռավ դեպի արևմուտք.
Եվ թևաթափ լուռ մխրճվեց
Մահվան ծովում՝ սև ու սուգ...

Ղազարապատ

Այս ոտու տակ մենք երգեցինք
Սիրո չքնաղ երգերից.
Մենք երգեցինք ու շնչեցինք
Բուրմունք, ժլպիտ ու թախիծ:

Այս ոտու տակ, ընկե՛ր անգին,
Դու ինձ սիրել խոստացար.
Անցան տարիք,— չորցավ ուրին,
Ու դու էլ ինձ մոռացար...

Այն վառ աստղերը, որ ջիւշ երկնքից
Իմ սրտի խորքում բուրմունք են ծորում,
Լոռ ասում են ինձ.

— «Տես մեզ.— մենք անվերջ, անհուն երկնքում
Միշտ թափառում ենք.

Ի՞նչպէս կարող է վեհ, վսեմ ոգին
Կապվի, շղթայվի

Իր ստրուկների և տերերի հետ.

Ե՛լ և թափառի՛ր, ո՛վ ազատ ոգի...»

— Այսպէս են խոսում վառ աստղերն ինձ հետ...

Աղբյուրի մեջ մի մարալ
Ծուքն է տեսել եղնիկին —
Ու ման կուգա միալար
Մուրիկ-մուրիկ եղնիկին:

Այն եղնիկն էլ երագին
Մարալի ձայնն է լսել. —
Ու ման կուգա մարալին
Մուրիկ-մուրիկ գոր-գիշեր...

Հատիճ

Ա՛խ, ես սիրու ճամփի ափում
Մենակ բուսած վայրի վարդ եմ.
Անց ու դարձի փոշին ծփում
Վերաս իջած, կորած վարդ եմ:

Սիրունները պարտեզների
Քնքուշ պահած վարդն են սիրում.
Ես հուր-վարդն եմ ժեռ սարերի՝
Սերս հասած արևներում:

Անց ու դարձող ինձ չի նայում,
Իսկ ես սիրու ծով-ծարավ եմ.
Ծարավ սիրտս փշեր բուսցուց,
Հիմա չար եմ ու նախանձ եմ...

Ժընև

Ա՛խ, անհուն սեր ես ունեի արտիս մեջ,
Եվ վառ հավատ, ու բյուր հույսեր ունեի,
Բարձրաթոիչ, ինչպես արծիվ վեհափառ,
Կըսուրայի զառ թևերովս երկնի մեջ.

Ես ունեի չքնաղ ցնորք իմ հոգում,
Կըսիգայի մարդկանցից վե՛ր, երկրից վե՛ր.
Սաղառնաթև, ինչպես արծիվ սևաթույր,
Շքեղ ցնորք ես ունեի իմ հոգում.

Բայց ցնորքս մնաց մենակ կյանքիս մեջ,—
Քանզի մարդիկ, որ դժմիտ են ու դաժան,
Խորտակեցին, հոշոտեցին իմ սիրտը
Եվ ցնորքը սոսկ թողին ինձ կյանքի մեջ...

Կուգեի լինել գարնան արեգակ,
Չքնաղ վարդերով կուրծքդ պննեի,
Անդորր սրտիդ մեջ վառեի կրակ,
Մութ աչերիդ մեջ պայծառ շողայի:

Կուգեի լինել երգող շատրվան
Եվ երազների լուս օրորեի,
Կամ թե շողշողուն ոսկի ծիածան
Ծուշան ճակատիդ պսակ հյուսեի:

Կուգեի լինել ալիքը ծովի
Եվ ոտներիդ տակ մեղմիկ հնայի,
Կամ թե լեռների բուրմունքը հովի
Փարթամ մազերդ շոյելու գայի:

Կուգեի լինել երկինք աստղավառ
Քեզ, ինչպես երկրի շուրջը, պատեի,
Հազար ու հազար աչքերով գոհար
Քեզ դյութված, արբած հավերժ նայեի:

Ալեքսանդրապոլ

Ա՛խ, մի սիրտ լիներ մաքուր սիրով լի,
Որ հիվանդ սիրտըս սիրով բարություն,
Իր ջերմ գըրկի մեջ քընքուշ գուրգուրներ
Իմ հիվանդ քալաս...

Ա՛խ, ազիզ բալա՛, ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ
Քու սերը հանգալ, երգերըդ մարան,
Գարուն օրերում, ծաղկունքըդ թոշման,
Իմ հիվանդ քալա՛ս...

Սպրիլի 17,
Սկեքսանդրապոլ

Ի՛նչ օրի հասա, սև օրի հասա,
Որ ստոր մարդուն գլուխ ծոեցի.
Գլուխըս չըլներ ուներիս վրա,
Քան թե տմարդին գլուխ ծոեցի:

Ի՛նչ էլ որ լինեմ, ի՛նչ էլ որ լինեմ,
Անտուն էլ լինեմ,— մարդ եմ նորից ես.
Ինչո՞ւ ուրիշին գլուխ խոնարհեմ,
Ո՛վ որ լինի նա, ո՛վ որ լինեմ ես:

Ի՛նչ էլ որ լինի, մարդ պիտի հոգով
Ազատ ու հպարտ միշտ պիտի լինի.
Ծակատը բարձրից պարզ ու բաց նայի,
Ի՛նչ էլ որ լինի, ի՛նչ էլ որ լինի...

Հունիս,
Սարիղամիշ

△

Հոգևած մայրւմ եմ քեզ, մեղամաղձոտ,
Հայրենի ճահիճ, իմ սիրած մարմանդ.
Ա՛խ, ինչպե՛ս լուռ ես, ինչպե՛ս վե՛հ ու լո՛ւռ.
Ա՛խ, ինչպե՛ս կուրծքդ ճկում է հարհանդ.
Եվ եղեգների՝ տրտում ու տխուր,
Անդուտներիդ ճետ ինձ ողջունում եմ:

Հունիսի 23,
Սարիղամիշ

— Մայրի՛կ, նայիր, արևն ի՛նչպէս
Դեղնել է, ցուրտ է ի՛նչպէս.
Լույս չի տալիս, ու նայի՛ր, տես՝
Չորս դիս՝ դալուկ աշնան պէս:
Եվ սար ու ձոր՝ լուռ-սևավոր,
Անտառ, առու սուգ կանեն:
Գարուն օրով այս ի՛նչ ցավով
Երկինք-երկիր մեռել են:

— Ա՛խ, սիրելիս, դաշտ ու անտառ
Գարնան գրկում նոր ծաղկան:
Վառ արևն էլ, տե՛ս ի՛նչ պայծառ,
Ու ցավ չունի՛ն, բալա ջան:
Ավա՛դ... մեռակ սիրտդ է մեռել,
Ու սրտիդ մեջ — ամեն բան.
Սիրո ցավով սիրտդ է մեռել,
Դալար կյանքդ, բալա ջան...

Հունիսի 23,
Սարիղամիշ

Կյանքըս դալար ու լավագար,
ոսկի օրերս ո՞ր գընացին.
Իմ գարունքվա, զառ գարունքվա
վառ ծաղիկներս ո՞ր գընացին.
Սրտիս լարերն մեկ-մեկ կտտրան,
բլբուլներս ո՞ր գընացին.
Երագներս կանանչ-կարմիր,
արեգակներս ո՞ր գընացին:

Գոհար-աստղունք իմ սըրտի մեջ
շողք տըվեցին ու շո՛ւտ մարան,
Հովերի հեռ վարդեր գըգվող
խաս թևերս մատաղ կոտրան.
Խորունկ սիրտըս հուր-հընոց էր,
սերս ու երգըս բոցի նըման,
Հիմի կյանքըս մութ ու ձըմեռ,
արեգակներս ո՞ր գընացին:

Սըրտի մեջն է կյանքը մարդուս,
սիրտն որ կոտրավ, կյանքն ի՞նչ պետք է.
Սերըս մարավ, աստղը սրտիս,
աստղըս մարավ, սիրտն ի՞նչ պետք է.
Ազիզ մի սիրտ սերըս կուգեր,
փուշ աշխարհը անկամորդ է.
Մանկուց ապրա ծարավ-պապակ,
— արեգակներս ո՞ր գընացին:

Այն, աշխարհը տուն է սրգի,
հիմքը նըրա մահի վըրա.
Մարդն հողեղեն խեղճ ճիճու է,
հողի վրա միշտ պիտ սողա.
Թե թագավոր անհաղթ լինի,
տերևի պես միշտ պիտ դողա,
Խելքը մարդուս ցավ ու ցեց է,
— արեգակներս ո՞ր գընացին:

Այն, սարեսար ու դարբեդար՝
Դարդըս առնիմ, մենակ ման գամ,
Ու ծովեծով էս աշխարհով
շրվաքի պես տըխուր ման գամ.
Ընկեր գըտնիմ, սիրտըս բանամ,
դարդըս ասեմ, ու կուշտ մի լամ,
Ընկերներըս վա՛ղ են մեռել...
— արեգակներս ո՞ր գընացին...

Երթամ, մըտնիմ անապատը,
ժեռ քարերը սիրեմ, գըրկեմ,
Սև քարերին գլուխըս չոր
թեքեմ անհույս, խոր միտք անեմ.
Ու պատանքըս հետըս ման տամ,
գերեզմանըս ինքըս փորեմ,
Կյանքըս թըռավ, օրըս հասավ,
— արեգակներս ո՞ր գընացին...

Օգոստոսի 15,
Ալեքսանդրապոլ

ՏԻԵԶԵՐՍԿԱՆ ԶԱՆԳ

...Եվ ես անպատում և անապատում
Լուռ թափառում եմ՝ հոգիս ծանրացած
Անլույծ խոհերով, վշտով անպատում
Եվ տենչանքներով տիեզերատարած:
Եվ հանկարծորեն՝ պարզ ու անմտեմ,
Ես իսկ զգում եմ, տեսնում եմ ահա —
Տիեզերքը ողջ — մի մեծ, անհուն զանգ,
Եվ հոգիս — նրա լեզվակը վսեմ:

Եվ հրաշքներով, վեհ լուռության մեջ
Տիեզերքն անձիր՝ դողանջում է խոր
Երգն անհունության, և հավերժության,
Եվ ճշմարտության, և գեղեցկության:
Եվ դողանջում է տիեզերքն ամեն —
Եվ իմ հոգումն է, իմ ոգին է այն,
Որ դողանջում է — ես մարգարե եմ...

Եվ ահա այնտեղ ամբոխն է ծփում
Ծանր ու թանձր՝ օվկիանի նման.
Եվ գո՛րշ, հարթ է նա — զանգված մի հսկա:
Եվ հոգուս խորքից բարբառ եմ լսում —
Դողանջը զանգի տիեզերական:
Եվ դեպի ամբոխն իջնում եմ ահա
Մո՛ր կտակներով, նո՛ր պատգամներով.
Դեպ նրա հոգին զահավիժում եմ՝
Նրան խայթելու, և քարոզելու,
Ե՛վ արտասովելու, և՛ այրվելու...

Սեպտեմբեր,
Կեքսանդրապոլ

Այսօր ձեր տուն մեծ խնջույք կա,
Դու կըբուրես վարդի պէս.
Չոքս բոլորդ հարուստ տղա,
Դու կըփայլես աստղի պէս:

Ձեր տան առաջ՝ ձյուն ու գիշեր,
Ա՛խ, ես կանգնել կըդողամ.
Դու դահնի պէս ա՛լ ես հագել,—
Ալըդ շողքն է իմ արշան...

Յյուրիկ

Ճ

Բարև կուտամ, չես առնի,
Ոտքիդ կոխած հողն եմ, յար.
Սիրտըս անխիղճ մի՛ ճմլի,
Չէ ո՞ր միջին դուն ես, յար:

Քանց սարյակի թևը սև
Իմ աչքերը շա՛տ են սև,
Աչքն էլ սրտի հալլին է,
Չէ՞ որ սիրտս էլ շա՛տ է սև:

△

Դու գնացիր,— ես մնացի
Բյուր մարդկանց մեջ մեն-մենակ
Սրտիս խորքում դառն լացի,
Խավարն իջավ կըրծքիս տակ:

Թափառում եմ փողոց-փողոց
Այս ծովածուփ քաղաքում.
Զապված ցավից շրթներս՝ խոց,
Եվ աստղ չկա իմ հոգում...

Փարիզ

Է՛յ դու մահվան անմահ աշխարհ,
Գերեզմանի պէս տխուր.

Բախտ ես կըռել մարդու համար,
Զնդան ամուր, ամբակոտ:

Է՛յ զուլում բախտ, դու առյուծ ես,
Խեղճ եղնիկ եմ ճանկիդ մեջ.

Ինձ քարեքար հերիք զարնես,
Սիրտս քամես ճանկիդ մեջ:

Ո՛ւմ գանգատվիմ, դիվան կանչեմ,
Քո ճանկերեն ազատվիմ.

Զեռք ու ոտքս անտես շղթա,—
Ու ելք չունիմ, հույս չունիմ:

Ինչքա՛ն կանչեմ ու աղաչեմ,
Վերջն էլ պիտի, փուչ-աշխարհ,
Մի բուռ հողով քերանս ծեփես,
Ցավի, մահի սև-աշխարհ...

Է՛յ, ջան-հայրենիք, ինչքա՛ն սիրուն ես,
Սարերըդ կորած երկնի մովի մեջ.
Զրեքըդ անո՛ւշ, հովերըդ անո՛ւշ,
Մենակ բալեքըդ արուն-ծովի մեջ:

Քու հողի՛ն մեռնեմ, անգի՛ն հայրենիք,
Ա՛խ, քիչ է, թե որ մի կյանքով մեռնեմ,
Երենեկ ունենամ հազար ու մի կյանք,
Հազա՛րն էլ սըրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Ու հազար կյանքով քու դարդի՛ն մեռնեմ,
Բալեքիդ մատա՛ղ, մատա՛ղ քու սիրուն.
Մենակ մի կյանքը թո՛ղ ինձի պահեմ,—
Է՛ն էլ քու փառքի գովքը երգելուն,—

— Որ արտուտի պես վե՛ր ու վե՛ր ճախրեմ
Նոր օրվա ծեփիդ, ազի՛զ հայրենիք,
Ու անո՛ւշ երգեմ, բա՛րձր ու զիլ գովեմ
Կսանա՛չ արևըդ, ազա՛տ հայրենիք...

Ժընև

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՅԱԹԻՆԵՐ

Սիրելի՛ք, մնա՛ք բարով,
Ծամփո՛րդ եմ, մնա՛ք բարով.
Ով գիտե՛ ետ գամ, չըգամ,
Ողջությամբ մնա՛ք բարով:

Վարդը նո՛ր էր, կոկոն դարձավ,
Կոկոնի մեջ էլ թառամավ.
Սիրտս քեզնով նոր պիտ բացվեր,
Թոռոմելը քեզնից եղավ...

Ձեռ ու ոտս կապեցին,
Բանտը դրին, կողպեցին.
Ո՛չ թողեցին գանգատվիմ,
Ո՛չ էլ լեզուս կըտրեցին:

Հոգուտ մեռնիմ, մեղք չունիմ,
Խըղճի արի, մեղք չունիմ,
Աչքս տեսավ, սիրտս ուզեց,
Ախր ես ի՞նչ մեղք ունիմ:

Ա՛խ, վաթա՛ն ջան, մնալով,
Պանդուխտ հողում մնալով,
Զիվան կլանքս մաշեցի,
Քեզնից հեռո՛ւ մնալով:

Լաց կուլամ սգվորի պես,
Դարդերս մեռն՞ բեռի պես,
Թափս կտրավ, վար բնկա
Աշունքվա խազալի պես...

Իրիկունն եկավ, տնե-տուն մտավ,
Վտեց ճրագներ՝ կարմիր ու պայծառ.
Բարի երեկոն, ա՛խ, ինձ տես չեկավ,
Ու տունս մնաց սրտիս պես խավար:

Տուն դարձան հանդից հարևան, դրկից,
Ուրախ բոլորան հացի սեղանին.
Դուն ո՛ր մնացիր, իմ ազիզ կտրիճ,
Աչքս ծով դարձավ քու անուշ ճամփին:

Գիշերն էլ եկավ, ու քնածներուն
Բերեց երագներ՝ մխշուն ու զառ-վառ.
Ա, իս, ես մնացի մեռակ ու անքուն,
Երագս դուն ես, ու դուն էլ չեմ աք:

Ժքն:

Ջայնըս հնչում է խավարի խորքից,—
Գըթա՛, հայտնվի՛ր, սո՛ւրբ ճշմարտություն.
Ես քեզ եմ փնտրել իմ կյանքի շնքից,
Եվ տե՛ս, քարացա անհուն տանջանքում:

Բյուր ողիներով ես դիմեցի քեզ,
Քո հետքն ու շուրքն նույնիսկ չըգրտա.
Տե՛ս, սրտության մեջ, մոլորության մեջ
Ջախջախվեց կյանքըս... ու դու չե՛ս գըթա...⁹

Հոգնած եմ հիմա, անուծ ու հիվանդ,
Բայց հավատում եմ — ունիս գոյություն.
Բայց էլ չըմնաց մի ողի անհայտ.—
Ա՛խ, երևացի՛ր, մեծ ճշմարտություն...¹⁰

Եվ ես ուծ կառնիմ, կըգոտեպնդվիմ,
Ցուպըս կըվերցնեմ և ճամփա կերթամ,
Լույսըդ կավետեմ խավար աշխարհին,
Մոլոր մարդկության վե՛հ կյանքըդ կուտամ...

Ցյուրիխ

Ճ

Տարիներ հետո քեզ տեսա նորից,
Սիրտըս արտասվեց, բայց ժպտացի ես,
Նույն աղջիկն էիր՝ չքնաղ բոլորից,
Հոգուս մտերիմ, հարազատ այնպե՛ս:

Աչքերդ մեղմով հանգչեցին վերստ,
Ես հպարտ ու վեա անցա քո մոտով.
Ծորջըս ծածանվեց լուսեղեն երազ.
Եվ ետ նայեցի անգուսպ կարոտով:

Սուտ է, նազելիս, չի զատել երբեք,
Երբեք չի զատել մեզ կյանքը դաժան.
Քո՛ւյր իմ, ամոքիր սիրտըս վշտաբեկ,
Տե՛ս, քոնն եմ ես միշտ, քո՛նն եմ հավիտյան:

Սկերսանդրապոլ

Օրըս տըրտում, սև է անցնում,
հույսս է վաղվան օրվան վըրա.
Վաղվան օրն էլ սև-ամպի պես
եկավ, անտավ սըրտիս վըրա.
Հիմա դարձել, ափսո՛ւ կասեմ.
անցած օրին երևեկ կուտամ.
Ափսո՛ւ կասեմ դալար կյանքիս,
որ շուտ ընկավ չարքաշ ճամփա:

Ու օրերիս քարավանը
տըխուր-տրտում առաջ կերթա.
Հագար ցավով, մարդկանց ցավով
ծանրը բեռնած ճամփա կ'երթա.
Ա՛խ, օրերիս քարավանը
աչքը՝ կարոտ, սիրտը՝ կարոտ.
Ու աշխարհիս ցավով բեռնած
էս աշխարհով կ'անցնի, կ'երթա.

Ու մի օր էլ չոր չոլի մեջ
քարավանս կի՛ջնի դադրած,
Վար կըղեն մեջքի բեռը
— Կյա՛նքս, կյա՛նքս մոխիր դառած.
Ա՛խ, օրերիս քարավանը
աչքը՝ փափագ, սիրտը՝ պապակ,
Փուշ աշխարհիս ցավով բեռնած
էս աշխարհով կ'անցնի, կ'երթա.

Քարավանըս երբ որ իջնի,
էս ինձ ու ինձ հաշիվ կանեն,
Թե ո՞ր հասա, թե ի՞նչ տեսա,
ի՞նչ ո՞ւ նկա էս մեծ ճամփեն.
Ծա՛տ դադրեցա, շա՛տ չարչարվա,
հաշիվ անեն, շահըս ի՞նչ էր.
Ախրըր ինչո՞ւ ոտ դըրեցի
էս սուր ու փուշ, դժվար ճամփեն:

Ծովըն ընկած մարդու նըման
ճամարդ օձից կախ ենք ընկել.—
Նամարդ օձը էս աշխարհն է,
— ու աշխարհին աչք ենք գըցել.
Ա՛խ, աշխարհից մի հույս չըկա.
Ճիճուների ենք կերակուր.
Մի բուռ հողն է բաժինը մեր՝
թե տեր դառնանք աշխարհին էլ:

Ա՛խ, մերիկնե՛ր, հող պիտ դառնաք,
ի՞նչքան սըրտեր հող են դարձեր,
Ազիզ սըրտեր, խորունկ սրտեր
սիրով վառվեր, հող են դարձեր.
Ձեր բալեքը, ընկերներըս,
մեր սըրտերեն էլան, թըռան.
Ա՛խ, ամենքն էլ էս աշխարհի
անգութ կամքով հող են դարձեր...

էս աշխարհը արունքտեր է,
ո՛չ գութ ունի, ո՛չ խիղճ ունի,
է՛հ, աշխարհն էլ ցավող չ'ունի,
մահացու է ու վերջ ունի.
Ու մեզի պէս հողեղեն է,
ու մեզի պէս մահկանացու.
Մեր գերեզմանն ինքն է ճիսի,
ու գերեզման ինքն էլ ունի:

Հազար ափսո՛ւ ծաղկունանցը,
նագուկ լուսնի՛ն,— պիտի թոռմի՛ն.
Մով ծովերը, մով սարերը
սև ծըխի պես պիտի անցնի՛ն.
Վառ արևը պիտի մարի,
զառ աստղերուն հազա՛ր ափսոս.
Հըրեղեն ձի՛ն, բլբո՛ւլ, մարա՛լ,
հե՛յվախ, պիտի մեռնի՛ն, անցնի՛ն:

Թե աշխարհը, թե ամեն մարդ
ծընավ—եկավ, մեռնի—կ'երթա.
Թե անցորդ եմք, չարքաշ ճամփորդ,
երերմընի, փրշի վըրա,
Ո՛ւմ հարցընենք՝ մեզի ասե,
— էս երա՛զ է, թե արթուն բան,
Որ մենք եկանք, հիմի կ'երթանք.
— խաբա՛ր չըկա, խաբա՛ր չըկա:

Է՛յ անցավոր, ցավի աշխարհ,
ցավըդ բարձած մեկ-մեկ կ'երթանք.
Ինչո՞ւ եկանք, ինչո՞ւ կ'երթանք.
մեզ հարցըրեք, մենք խաբար տանք.
Ցավերու տակ մեռա՛նք, մեռա՛նք.
երնե՛կ էնոր, որ չի զգա.
Հազար ափսո՛ւ, որ ծընվել եմք,
չըծնվածի՛ն երնե՛կ կուտանք:

Ա՛խ, խոր կըզգամ, որ աշխարհում
մարդն է մեռակ, որ դարդ ունի.
Մարդու վերքը, մարդու ցավը
ո՛չ տակ ունի, ո՛չ չափ ունի.
Է՛յ անցավոր, անսիրտ աշխարհ,
քեզի հազար երնե՛կ կուտանք,
Որ չես զգա քու մեծ վերքը,
որ տակ չունի, որ չափ չունի:

Մեր խեղճ երգն է մեռնակ ճարը
անմըխիթար սրբոտի համար.
Մեր խեղճն երգն է քու մեծ վերքի
խոր մըրմուռը, ունայն աշխա՛րհ.
Երազի պես եկա՛նք-կ'երթանք,
երազի պես դուն էլ կ'երթաս,
Մարդուս կյանքն էլ ցավիդ երգն է,
մարդըս երգ է, երա՛զ-աշխարհ...

Հուլիս,
Հյուսնախոս

Ուրտեղ սիրուն կին կտեսնես,
կնորանան դարդերըս.
Ու երբ անուշ երգ կլսես,
կըխորանան դարդերըս.
Սահման չունին, դարման չունին,
դադար չունին, չունին վերջ,
Ա՛խ, ծովեն՝ խոր, սարեն՝ ծանրը,
իմ դարդե՛րըս, դարդե՛րըս...

Զառ հույսերով, անմահ սիրով
ես քեզ խորունկ սիրեցի.
Աստղ ու երկինք — սերս ու սիրտըս,
ոտներիդ տակ փրոեցի.
Սեր չըսվիր, ու աշխարհեն
սիրտըս կըտրավ, Ծուշա՛ն ջա՛ն,
Ա՛խ, գմբուխտե, ա՛խ, գմբուխտե
իմ հույսե՛րըս, իմ սերըս...

Կարոտ կեցա կնոջ սիրուն —
սրտի ոսկի արեհին,
Պապակ կեցա մութ սարերին,
բաշը փրփուր նըծուցին.
Կյանքըս անցավ թևերը թափ,
սիրտը կտրած սագի պես,
Ա՛խ, մահվան պես, սև մահվան պես,
իմ դարդե՛րըս, դարդերըս...

Օգոստոսի 12,
Ղազարապատ

Սպնո ձորերում, կրովի ձորերում
Հայդուկն է ընկել խոր վերքը սըրտին,—
Վերքը վարդի պես բացված կարմըրուն,
Ու ձեռքն է գըցել կոտրած հրացանին:

Արնոտ դաշտերում ծըղրիդն է ծըղրում,
Հայդուկն է ընկել մահվան խոր քընով.
Հայդուկը հոգում երազ է տեսնում,—
Հայրենի աշխարհն ազա՛տ, ապահո՛վ...

Տեսնում է... արտում հովն է շընկշընկում,
Փայլուն գերանդին զընգում է անո՛ւշ.
Ու փոցիս են քաշում սիրուն աղջըկունք՝
Հայդուկի վըրա երգելով անո՛ւշ...

Սպնո ձորերում ամպեր են անցնում,
Հայդուկի վըրա արծիվն է գալիս.
Ա՛խ, սև աչերը արծիվն է հանում.
Հայդուկի վըրա ամպերն են լալիս...

Սեպտեմբերի 19,
Քյունախտ

Իմ այրող վշտից սիրտըս է մաշվել,
Կյանքըս է մաշվել, էլ ի՞նչս մնաց,
Լամ ու արցունքըս աղի-ծով դառնա,—
Միայն թե մայրըս վիշտս չիմանա:

Ա՛խ, գլուխս առնիմ, ընկնիմ սարերը,
Զարկե՛մ քարե-քար, զարկեմ քարե- քար.
Սիրտս գալլերիմ թող բաժին դառնա,
Միայն թե մայրըս մահըս չիմանա:

Նոյեմբեր,
Ցյուրիխ

1901

Տխո՛ւր, գլխակո՛ր, սիրտս դարդի ծով,
Նստել եմ շրվար՝ Արագի ափին.
Սև ագռավն եկավ սև ամպի փեշով.
Գլխիս փաթ տվավ Արագի ափին:

Զահեղությունըս անցա՛վ, սև անցա՛վ
Արագի գարնան մութ ջրերի պես.
Ծաչով, շառաչով անցավ, շո՛ւտ անցավ
Էս վարար, ելման գիլ ջրերի պես:

Կըռավե՛, ագռա՛վ, չոր գըլուխըս լա՛ց.
Սիրտըս ամպի — աշխարհն ամպի.
Տե՛ս, աչերս լցվել ու ամպ եմ դարձել,
Բայց լա՛լ, սրտանց լա՛լ չեմ կարող հիմի...

Վիեննա

Ա Ր Ս Ջ Ի Ն

Մեր սարերեն, խո՛ր ձորերեն
Պըղտո՛ր-պըղտո՛ր կուգաս, Արա՛գ,
Մեր սրտերեն, խո՛ր աչքերեն
Արուն քամեր, կերթա՛ւ, Արա՛գ...
Մեր սարերեն, մո՛ւթ ձորերեն
Ոլո՛ր-մոլո՛ր կերթաս, Արա՛գ,
Ա՛յ, սարե՛ր, ջան սարե՛ր,
Ալմաստի՛ սարեր...

Քանի՛ հարուր-հարուր տարի
Մեր սրտերեն ելեր, կերթաս.
Մեր դարդերով, մեր ցավերով
Խոլո՛ր-մոլո՛ր կերթաս, Արա՛գ.
Մեր սարերեն, մո՛ւթ ձորերեն
Մեր դարդերով կերթա՛ւ, Արա՛գ,
Ա՛յ սարեր, Հայ-սարե՛ր,
Ջան անո՛ւշ սարեր...

Ու դարերով, մեր դարդերով
Էս աշխարհի քար-ապառաժ,
Անգութ խըղճին միշտ զարնելով՝
Տըխուր-տըրտում կերթաս, Արա՛գ...
Մեր սարերեն, խոր ձորերեն
Արուն քամեր, կուգա՛ւ, Արա՛գ.
Ա՛յ սարե՛ր, ջա՛ն ձորե՛ր,
Զավահի՛ր սարե՛ր...

Ա՛խ, աշխարհը անխըղճմըտանք
Քեզ չի գըթա, ազիզ-Արա՛գ,

Քու բողոքին, քու մորմոքին
Չի էլ լըսի, արնոտ Արա՛գ...
Մեր սարերեն, խոր սրտերեն
Տըխոր-տըրտում կերթա՛ւ, Արա՛գ.
Ա՛յ սարե՛ր, Հայ ձորեր,
Զմրուխտի սարե՛ր.

Դուն էլ, Արա՛գ, մեր արունով
Էս աշխարհի խղճի վըրա
Դիզվի՛ր, դարձի՛ր սև-դառըն ծով,—
Թո՛ւն ու արո՛ւն, ազիզ-Արա՛գ...
Մեր սարերեն, մեր սրտերեն
Արուն քամեր, կերթա՛ւ, Արա՛գ.
Ա՛յ սարեր, Հայ սարե՛ր,
Զա՛ն, անուշ սարե՛ր,
Ալմաստի սարե՛ր...

Վիեննա

Ժեռ, սև քարը սրտիս վրա
Գերեզմանիս մութ խորքում,
Դարդի սարը սրտիս վրա՝
Քնել էի հողի քուն:

Գարունն եկավ, Ծուշանս եկավ
Տատրակի հետ ձայն տվավ,
Տատրակս եկավ, քարիս նստավ,
Ինձի անուշ ձայն տվավ:

«Ե՛լ, ազիզ ջան, Արփաշայի
Ուռիները ծաղկել են.
Ուռիներեն ճյուղք եմ բերել՝
Քեզի իրենց կանչում են:

— «Ե՛լ, ազիզ ջան, գարունն եկավ
Ալ-բալ հագան սար ու ձոր.
Քեզի շաղաղ վարդ եմ բերել,
Երթանք, ման գանք սար ու ձոր:

«Ե՛լ, ազիզ ջան, հովն է բուրում,
Գառն ու ոչխար սարն էլան.
Ալագյազը սիրտն է բացել.
Ալագյազին տես երթանք»...

Ա՛խ, ժեռ-քարը սրտիս վրա,
Խոր, հին վերքը սրտիս մեջ.
Ու վեր էլնել ես չըկրցա,—
Սերն էր մեռել սրտիս մեջ:

Ծյուրիկս

Երագիս տեսա, որ ծովի ափին
Ես ընկած էի խոր վերքը սրտիս.
Եվ ալիքները մեղմ ծփում էին՝
Անուշ օրորով ինձ անդորր տալիս:

Երագիս տեսա, որ ընկերներս
Ուրախ երգելով անցան ծովափով.
Սակայն... ոչ մեկը ինձ ձայն չըսվեց,
Իսկ ես լուռ էի մահվան խոր վշտով...

Ծյուրիկս

Դեպի անապատ հողմը կըսուրա,
Խոր լուռքան մեջ կանցնի, կմարի.
Դեղին քարերն իմ շիրմի վրա
Կըբուսնի մեռակ տատասկը վայրի:

Եվ անապատում, և հավերժական
Անուրջում հոգիս կըլսե, կզգա
Ղողանջը զանգի տիեզերական
Եվ մեղմ կըզգվե տատասկին դժնա...

Մայիսի 26,
Կոթ (Վեհետիկ)

...Եվ ո՛ւշ գիշերին հոգնած մի ալիք
Լացով, հառաչով եկավ ու ընկավ
Գիրկը մայր-երկրի...
Ա՛խ, ճակատս հոգնած ո՛վ շոյե պիտի.
Եվ ո՞ւմ սիրտն է բաց — այս հեռո՛ւ, օտա՛ր
Ափում ինձ համար...

Հունիսի 2,
Վենետիկ

△

Ծամերդ հշուել՝
Կանգնել ես կալը,
Օրըս սն արել՝
Կապել ես ալը:

Փշերն ինձ թողիր,
Դու քաղիր վարդը,
Դու սիրտս գըցիր
Էս դժար դարդը:

Սարեսար ադիր,
Ու դադար չունիմ,
Դարդաման արիր,
Անունիդ մեռնիմ...

Բասեն

Անտուն թռչնակս, իմ խեղճ, տխուր երգ,
Դու իզուր թռար իմ սիրող սրտնս.
Գլուխ դնելու մեկ տեղ դու երբեք,
Գիտեմ, չես գտնի, ինչքան թափառես:

Այս փուշ աշխարհում, քար-սրտերի մեջ,
Երգ ի՛մ, քեզ համար վայել վայր չըկա,
Դու՝ օտար թռչուն, ժեռ քարերի մեջ,
Դու՝ կյանք, դու՝ առժանք — շուրջդ ալեգա...

△

Եվ ճամփեքի մեջ, ամայի դաշտում
Մենակ, անընկեր, ընկած եմ մոլոր.
Չորս կողմից հողմը վերաս է շաշում,
Եվ հոգիս խոժոռ, և միտքս խոժոռ:

Սիրտս գթով լի՝ մարդկանց մեջ մտա,
Բայց ողջույնի տեղ կույի կոչ տպին.
Կյանքի գոռ կոխվ՝ կատաղի, դժնյա,
Ուր որ ամենքը ամենքի ընդդեմ
Դաշույն են սրում՝ սիրո փոխարեն:

Եվ կյանքի կույից վիրավոր, հաղթված
Ընկած եմ հիմա այս ափում վայրի.
Ծուռով կտեսնեն աչքերս սառած,
Բայց նրանց խիղճը երբեք չի խայթվի...

Կյանքի ժխտից մտա անապատ.
Գիշերը եկավ, բազմեց փառավոր,
Եվ հոգնած հոգիս մեղմիկ ու հանդարտ
Գիշերը գրկեց...

Աստղերը երկնի անհուն խորքերից
Անհուն հայացքով զարթնեցին նորից:
Եվ խաղաղ, անդորր մի խոր լռություն
Սուրբ անապատում փովեց, ծավալվեց,
Պահ՝ խորհրդավոր և հանդիսավոր —
Եվ հոգիս հավեց վեհ լռության մեջ...

Սարի հովի պես ամպերի փեշով
Արծրվի թևին զարկեմ ու երթա՛մ.
Զինչ աղբյուրի պես դալուկ անտառով
Չոր տերևները գրկեմ ու երթա՛մ...

Ա՛խ, կյանքըս թռչնեց ու ցընորքներըս
Գնացին աշնան հավքերի նման,
Դու էլ ծաղրեցիր վառ արցունքներըս,—
Սիրուս երազը ողբամ ու երթա՛մ...

Վարդի ու գարնան անուշիկ երգեր
Կյանքի ափերից գըլգըլա՛ն, կուգա՛ն...
Է՛ն, բավական է... Ես վաղ եմ հանգել,
«Մնաք բարևս» մրմնջա՛մ, երթա՛մ...

Զմեռն անցավ, եկավ գարուն,
Հալավ բանձրիկ սաքերու ձուն.
Ծամիա բացվավ դարիքներուն:
Իմ դարիքեն խաբար չի գա.
Աչքս ճամփին՝ դադար չըկա:

Ղարիք երկիր ամպ ու մշուշ,
Իմ դարիքի սիրտն է քրքրուշ,
Ոտ կփոխե՝ քրոս ու փուշ...
Հերիք մնա՛ս, դարձի վաթան,
Իմ ախպե՛ր: ջան, ազիզ յա՛ր ջան:

Զուրն է պրծել՝ կուգա սարեն,
Սարեն, ձորեն... իմ աչերեն...
Մի՛ նորոգիր սրտիս յարեն:
Դարձի վաթան, հողն անուշ է,
Հողն անո՛ւշ է, ջուրն անո՛ւշ է...

Բասեն

Էս ի՞նչն է ամպում գիլ թևին կուտա,
Գարնան գովքասան արտո՞ւտն է նխշուն
Ու ձենը ինչո՞ւ զարհուրիկ կուգա,—
Վա՛խ, էս ագռավն է գլխիս պտտվում:

Ես ուրտեղ կերթամ՝ դու հետս կուգաս,
Ինձեն ի՞նչ կուգես, ա՛յ գուլում ագռավ,
Երագիս մեջն էլ վրաս կըկոռաս,
Ինձեն ի՞նչ կուգես, սևասի՛րտ ագռավ:

Արդյոք չըլի՞նի՞, որ դու էլ գիտես,
Թե ծաղիկ սիրտըս դարդաման մեռավ.—
Ազիզ մեռելըս քրքրե՛լ կուգես,
Զիվան մեռելըս, ա՛յ իմ բախտ-ագռավ...

Բասեն

Է՛յ կանանչ ախպեր, դու բարով եկար,
Դո՛ւ բարով եկար, իմ կանանչ ախպեր:

Մով մանուշակով ծաղկուն սարերեն
Արտուտն ու արոս ինձի ձեն տվին,
Ու գարնան անուշ արեն ոսկեղեն
Ինձի ձեն տվին՝ սար ու ձոր ելնիս:
Երանի՛կ ձեզի, սարեր ու ձորեր,
Նիշուն հագել եք գարնան զուքերով.
Ա՛խ, սիրտս մեռավ ծով-դարդերի մեջ,
Գարնան զուքերին մնաց կարոտով:
Է՛յ սարեր, ձորեր, դուք առաջվանն եք,
Ջրեր գլգլան, դուք առաջվանն եք,
Լոկ մենակ ես եմ փոխվել ու չորցել,
Բլբո՛ւ ու բաղեր, դուք առաջվանն եք,
Ա՛խ, ես եմ փոխվել ու աշխարհի մեջ
Հիվանդ ու անհույս ճամփորդ եմ դառել,
Ու անդարձ ճամփով կերթամ մթի մեջ,
Արև-արեգակ, դուք առաջվանն եք...

Է՛յ կանանչ ախպեր, կուգաս գալ-տարի
Ու գերեզմանս մամռով կզուքես,
Իմ կանանչ ախպեր, գալդ միշտ բարի,
Խեղճ գերեզմանս մտքեդ չզցես...

Կաղզվան

Ներկա եղա սիրեկանիս պսակին՝
Ուրախ դեմքով, կրծքիս ծաղիկ արնավառ,
Որ ինձ տեսներ, իրեն ուտեր զայրագին՝
Թե դրուծն իր՝ արժեք չունի ինձ համար,
Աչքիս նայեր, կարդար անհույս իմ հոգին,
Խիղճը խոցվեր, իրեն դաճի՞մ միշտ զգար:

Բաբու

Եվ վաղո՛ւց, վաղո՛ւց խե՛ր քուն է մըտած
Կյանքի տաղտուկից հոգնած իմ հոգին.
Սակայն տեսնում է մի մե՛ծ, վեհ երազ
Իմ ջի՛նջ ու մաքուր, իմ խորունկ հոգին:

Տեսնում եմ ահա՛, որ բարձունքներից
Իջնում է մի կույս լազո՛ւր թևերով,
Որ գարթնեցրնե, թըրցնե հոգիս
Երկնի համբույրով, աստղերի բույրով:

Եվ տիվ, և գիշեր եւ սպասում եմ,
Թե ահա կըգա կույսը դշտության,
Որ գարթնած հոգով երգեմ վեհորեն
Երազըս չըքնաղ, մարգարեական...

Բաքու

Ճ

Արագի ափին բոստան լինի,
Սալվի ուտ տընկեմ, վարդեր ու լալա.
Հով ուռենու տակ քողտիկս լինի,
Օջախս միջին կրակ բոցկըտա:

Ու սրտով սիրած Շուշան լինի,
Օջախս կողքին գուրգուրենք իրար.—
Արագի ափին բոստան լինի,
Ծով-քրտինք թափեմ Շուշիկս համայն:

Բաքու

Թա՛փ կուտամ թներս և կըսավառնեմ
Այս գազիր, անհիր երկրից դեպի վեր.
Այն վառ աստղերը համբուրել կուզեմ
Եվ սուրա՛լ, ճախրե՛լ աստղերից աստղեր:

Թա՛փ կուտամ թներս և կըսավառնեմ
Խորթերը դեպի մեծ տիեզերքի.—
Արևներ խըլեմ — պատգամներ վըսեմ
Մի ազա՛տ, պայծա՛ռ, մի անոր՛գ կյանքի:

Թա՛փ կուտամ թներս և կըսավառնեմ
Զերծ ձեր օրենքից, բռնունցքից դաժան.—
Իմ անհատական ոլորտըս կուզեմ,
Ուր կամքըս լինի օրենքըս միայն...

Փետրվար,
Սխալցիս

Հոգիս մըռայլ էր մրըրկի նըման,
Եվ ծանր էր վիշտըս, և ես բուն մտա,
— Ինձ տանում էին դեպի կախաղան,
Եվ խոժոռ ճակտիս պըսակ տատասկյա:

Եվ խոսքըս մուրճ էր, և խոսքըս՝ հըրդեն,
Ես փշրում էի սըրտերը մարդկանց.
Եվ խոսքըս մուրճ էր, և խոսքըս՝ հըրդեն,
Ես այրում էի սըրտերը մարդկանց:

Ինձ տանում էին դեպի կախաղան
Սըվինների տակ զինավառ զորքի.
Եվ հետևում էր ամբոխն ինձ անձայն,
Ամբոխը հոգու և մանիր խոսքի...

Ինձ բարձրացրին դեպի կախաղան
Եվ ճակտիս՝ ցնորք և վսեմ պսակ,
Ամբոխը սակայն թշվառ և ունայն
Խուռըն սողում էր իմ ոտների տակ...

Փետրվար,
Ախալցխա

Էս ջինջ աղբյուրն է՝ ուրախ, կարկաշուն,
Վարդերի միջով ձորն ի վար կերթա,—
— Ա՛խ, էս իմ յարն է՝ սիրուն, քըշքըն,
Ուրիշ տըղի հետ պըսակի կերթա...

Դու պըսա՛կ կերթաս քո նոր յարի հետ,
Բարով վայելես, իմ ազիզ քուր ջան,—
Ես էլ յար ունիմ հեռո՛ւ տեղերում,
Նոր սիրուս հիմի գուգվիմ, տես կերթամ:

Սև ձիս կընստիմ ու սև գիշերին
Ասպապըս կապած, կերթամ յարիս քով.
Իմ սերըս հիմի մեջ բոլին, չոլին
Ինձի կըսպասե սիրտը կարոտով:

Հե՛ն, փոթորանքն է իմ հարսը ազիզ,
Վիշապ-քամին է յարըս անցման.
Կերթամ սիրվելու, սիրելու նըրան
Ու տաք գըրկի մեջ մեռնելու կերթամ...

Էս իմ բարդիքն են, անուշ կըխըշշան,
Ու ձայնը կ'երթա հեռո՛ւ, շա՛տ հեռո՛ւ,
Ա՛խ, շա՛տ կըլսես էս ձայնը, մեր ջան,
Բայց բալիդ ձայնը էլ չես լսելու...

Կընկնիմ չոլի մեջ հեռո՛ւ, անգլուման,
Սվազների մեջ, բարկ արևի տակ.
Ա՛խ, ձիս կըփորե ինձի գերեզման,
Ու քուն կըմըտնեմ դարդիս հետ մեռակ...

Հուլիս,
Սարիղամիշ

Վառ երկինքը լուռ գիշերով
Երկրի կուրծքը համբուրեց:
Աստղ-աչերը լցվան սիրով,
Օվկիանոսը խոր երգեց:

Ո՛ր է փախչում հոգիս անհուն
Այս աշխարհիս իրերից.
Եվ իրերի անդրաշխարհում
Ի՞նչ է պտրում, տեղչում նա:
Միայն ես էի հասկանում ինձ,
Եվ ես էլ ինձ չհասկացա:

Օգոստոս,
Կարս

— «Որսկան ախպեր, սարեն կուգաս,
Սարի մարալ կըփընտրես.

Ասա՛, յարա՛ք դուն չըտեսար
Իմ մարալըս, իմ բալես.

Դարդի ձեռքեն սարերն ընկալ,
Իմ արես, իմ բալես.

Գըլուխն առալ, քարերն ընկալ
Իմ ծաղիկըս, իմ լալես...

— «Տեսա, քորի՛կ, նըխշուն բալեդ
Կարմիր-կանանչ է կապեր,
Սիրած յարի համբուրի տեղ
Սըրտին վարդեր են ծըլեր».

— Որսկան ախպե՛ր, ասա, յարաք
Ո՛վ է հարսը իմ բալիս,
Ով է գըրկում չոր գըլուխը
Իմ մարալիս, իմ լալիս:

— Տեսա, քորի՛կ, դարդոտ բալեդ
Քարն է դըրեր բարձի տեղ.
Անուշ քընով տաք գընդակն է
Կըրծքում գըրկեր յարի տեղ.

Սարի մարմանդ հովն է շոյում
Ծակտի փունջը մարալիդ,
Ծաղիկներն են վըրան սըգում,
Ազիզ բալիդ, խեղճ լալիդ»...

Նոյեմբերի 19,
Բաղախանի

ԱՆԴԱՐՁ ԳՆԱՅԱԾ

Ամպերն են իշնում բարձր քերծերից,
Թռչնակըս ինչո՞ւ այսքան ուշացավ,
Դողում է սիրտս մոռյլ կասկածից,
Ու մութը քանի գնաց, թանձրացավ:
Եվ ճեղքելով ամպ ու մշուշ՝
Անգղն եկավ՝ ճանկերն արյուն...

Ու մութը քանի գնաց, ծանրացավ,
Սիրտըս հուսաբեկ՝ լալիս է տխուր.
Իմ խեղճ թռչնակս, արդյոք, ի՞նչ եղավ,
Վայում է քամին դաշտերում թափուր:
Եվ ճեղքելով մլարն ու մութ՝
Անգղն եկավ՝ կտուցն արյուն...

Ես գիտե՛մ, գիտե՛մ, որ կյանքիս շեմքից
Խոր տառապանքն է ինձ բաժին ընկել,
Եվ թե՛ առանց վիշտ, և՛ թույն, և՛ թախիժ
Անկարելի է անհունը գրկել:

Թո՛ղ վիշտս լինի անեզր ու հավերժ,
Ես չեմ երկնչում դժխեմ տանջանքից:
Միայն թե մնա հավատս անեղծ
Թե՛ դեպի միտքը և թե՛ դեպի ինձ:

Եվ առագաստներս ես լա՛յն կբանամ,
Կըլողամ վերև՝ հոսանքին ընդդեմ.
Այրված հոգուցս նո՛ր խոսքեր կըստամ,
Ինչպես բյուրեղներ, մաքո՛ւր ու վսե՛մ...

Ճ

Է՛լ ինչո՞ւ երգեմ.— այսպես օրերում
Արևով լի լցված սիրտը, խեղճ սիրտը
Մարում, հանգչում է ճնշված կրծքի տակ.
Մեծ է տանջանքս... աչքերիս առաջ
Ողջ կյանքն է ընկած, ինչպես պա՛ղ դիակ...

Լըսում եմ դողանջն տիեզերական,
Ոգիս բացվում է անծիր թևերով.
Անծիր թևերս գրքկում եմ համայն
Աշխարհե-աշխարհ, և ծովերե-ծով:

— Բացե՛ք դարպասներն ձեր պալատների,
Ոգու հարության լույսն եմ ձեզ բերում,
Ես եմ զեփյուրը անապատների,
Եվ վառ ճանաչե՛ք մըռալ ամպերում:

Եվ մարգարեի հուրն է իմ կըրծքում,
Սուրը իմ ձեռքում, բարբառըս՝ ազատ.
Եվ ինձ հավիտյան անմահ եմ զգում,
Եվ երկրի վերա քայլերըս՝ հաստատ...

Մնացի կարոտ իմ հայրենիքին,—
Օտար աշխարհում, լուռ թափառական.
Կարոտ մայրենի սրտագին խոսքին,
Մնացի մեռակ, խեղճ որբի նման:

Իմ սիրտն այնտեղ է, ուր աստեղամերձ
Լեռներն են կանգնել հագած կուռ զրահ,
Ուր եղջերուն է ոստնում քերծից քերծ,
Արծիվը ճախրում վիհների վրա:

Իմ սիրտն այնտեղ է, ուր ճախնիքը մեր
Կերտել են շքեղ կոթողներ հավերժ,
Ուր ժողովուրդը վսեմ վեպը մեր
Պատմում է դարձյալ հավատով անշեշ:

Մա՛յր իմ ժողովուրդ, դեպի քեզ կըգամ,
Կըգամ դեպի քեզ, հայրենի՛ աշխարհ.
Ինչ որ վեհ ունիմ, սիրով ձեզ կըտամ,
Եվ սիրտս, կյանքս միայն ձեզ համար:

Մշուշն եկավ, թնը փռեց,
Ծովը ծածկեց, մերի՛կ ջան,—
Ա՛խ, իմ դարդը ուրուրի պէս
Սիրտս կերավ, մերի՛կ ջան...

Կուգեմ չքվիմ, կուգեմ կորիմ,
Փոթորիկի մեջն ընկնիմ.—
Փոթորիկին խեղճ սիրտս տամ,
Զար ուրուրեն ազատվիմ:

Ու դիա՛կս թո՛ղ, մերի՛կ ջան,
Ծովը գետն ծեռ ափին.—
Սիրտս՝ հարհանդ, սիրտս՝ անդարդ
Ընկնեմ էն լո՛ւտ, լե՛՛ն ափին...

Լազուր երկնքով ամպեր են ապցնում,
Ու սալվի ոռին կուլա գետափին.
Ամպերի շուքը դաշտերն է ծածկում,
Սիրտս կրծում է կսկիծը խորին...

Վառ արևն հանգալ սարերի հետքում,
Մութը թևերը փռեց ամեն դին.
Անգլուման դարդը սիրտս է մաշում,
Ա՛խ, ծաղիկ թոռմար, ընկե՛ր իմ անգին...

Ո՛ր ես, հոգի ջան, չկա՞ս դու հիմա,—
Հողերուն հաշտար ու անգերեզման,
Ա՛խ, քամին հիմա վերադ կրագա,
Դու չե՞ս իմանում, ազի՛զ ընկեր ջան...

Ես ձեզ ասում եմ՝ կրգա Ոգու սով,
Եվ դուք կըքաղցեք ճոխ սեղանի մոտ,
Կընկնեք մուրալու հափրած որկորով՝
Հըրեղեն խոսքի, վեհ խոսքի կարոտ:

Լրբենի ծաղրով արհամարհեցիք
Ոգու վառ գեղմունք — միտք ու երազանք,
Նյութի տաճարում արբած պարեցիք՝
Մոռացած անմահ, անհունի տենչանք:

Դուք, որ հեզնեցիք ուժն ստեղծագործ՝
Զեր նյութի հանդեպ կրգա Ոգու սով.
Եվ մուրացկի պես փշրանքի համար
Ծարավ ու նոթի կանցնեք ծովե ծով...

Բաքու

ԸՆԿԵՐԻՍ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ա՛խ, նորից եկավ լալազար գարուն,
Թավշյա դալարով շնչեցին արտեր.
Նորից ծաղկեցին աղբըրաց-արուն,
Հազար բուրմունքով հազարան-վարդեր.
Ավա՛ղ, նա, որին շա՛տ էր նըմանում
Գարունը սիրուն, նա չկա հիմա.
Նրա հետ մեռավ սեր ու խնդություն,
Նրա հետ մեռավ երգը գարունքվա:

Եվ քար-արցունքով կուրծքըս եմ ծեծում
Ու չեմ հասկանում, մի՞թե մեռար դու,
Դո՛ւ, որ երգ էիր, աշխույժ ու կըրակ,
Ի՞նչպես ես մնում սառ հողերի տակ,
Ի՞նչպես չես ելնում, արևը երգում.
Այդպես լո՛ւռ, անշարժ մինչև ե՞րբ մնաս
Գարնան զարդերին համըր, անտարբեր,
Դո՛ւ կյանք, դո՛ւ երազ, իմ անո՛ւշ ընկեր...

Բաքու

Ի՞նչ էս գազազում, ի՛մ վիրավոր սիրտ,
Որ գազազում էս, ի՞նչ պիտի անես.
Աշխարհը իրեն ճամփով կընթանա,
Դո՛ւ խեղճ, դո՛ւ անգոր, ի՞նչ պիտի անես:

Մարդն այս աշխարհում, ինչպես մի թռչուն
Անդուռ ու անել մեծ վանդակի մեջ.—
Սի՛րտ իմ, գազազիս, ի՞նչ պիտի անես
Անդուռ ու անել այս վանդակի մեջ:

Մարդ ծընած օրից գերեզմանի հետ
Ծըղթայված է պիրկ, ո՛ւր էլ որ երթա.—
Սի՛րտ իմ գազազիս, ի՞նչ պիտի անես,
Ո՛ւր պիտի թըռնիս թևերիդ շըղթա:

Տոկա՛, համբերիր, ի՛մ վիրավոր սիրտ,
Վըճիտ հայացքով աշխարհին նայի՛ր.
Աշխարհը իրեն ճամփով կընթանա,
Է՛լ, վիրավոր սի՛րտ, դու մի՛ գազազիր...

Ալեքսանդրապոլ

△

Այս ջինջ գիշերիս անո՛ւշ կըխըշշան
Մարմանդ հովերով իմ սոսիներըս,
Ու երազներով սիրո հուշերըս
Ջարդված սրտիս մեջ շարեշար զարթնան:

Անցա՛վ, չըբացա՛վ բույրը իմ սրտից,
Մարան երգերս՝ շքե՛ղ, մարգարտյա՛,
Ա՛խ, գարուն-սերըս է՛լ ետ չի դառնա,
Ինչքա՛ն հեռու եմ կյանք, աշխարհն ինձնից:

Սիրուն աղջըկա քրքիշը հիմա
Ծակում է սիրտըս անհուն տանջանքով,
Թոշնան վարդերըս զառ կոկոններով,—
Ա՛խ, գարուն-սերըս է՛լ ետ չի դառնա...

Ալեքսանդրակով

ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՆԳ

Ազատության Զա՛նգ, դու վե՛ր ղողանջե՛
Կովկասյան վե՛ն, վե՛ս բարձունքներից,
Ինչպես մըրրիկ՝ շաչե՛, շառաչե՛,
Մինչև սիգապանձ ազատն Մասիս:

Անհագ վըրեժի և ըմբոստացման,
Ե՛վ բուռն ցասման բարբառը հնչե՛,
Ժողովուրդների անկա՛խ, ինքնիշխա՛ն՝
Դաշն ազատական խրոխտ ղողանջե՛:

Լեռներից խրճիթ, և ձորերից-ձոր,
Եվ սրտերից սիրտ ձայնդ թո՛ղ թռչի,
Եվ ընդվզումի պատգամդ հզոր
Հավիտյան անլուռ երբեք թո՛ղ չհանգչի:

Ըմբոստ ոգիներ՝, թե՛ առե՛ք, հասե՛ք,
Եվ զանգահարենք ամո՛ր, միհամո՛ւո.
Զանգն ազատության զանգահարեցե՛ք
Կովկասի համար հանո՛ւր, ընդհանո՛ւր:

Եվ որոտա՛, Զա՛նգ, և արթնացրո՛ւ
Դարավոր գիրհից Մասիսն ու Կազբեկ,
Թափ տո՛ւր թևերդ, արծի՛վ լեռներո՛ւ,
Քընաժ առյուծներ՝, բաշերդ թոթվե՛ք:

Եվ բավական է՝ անարգ լըժի տակ
Մենք ստրուկ մնանք՝ ձեռներըս շղթա,
Կապանք փշրելու մեզ թո՛ւյն ու կըրակ,
Մեզ ուժ և կորով, վըրեժ որոտա՛.

Եվ մեզ ամենքիս մըռնչա՛, կոչե՛
Մահվան ու փառքի դաշտը պայքարի.
Սըրբազան ուզմի շեփորը գոչե՛
Ընդդեմ բռնության, ամբարիշտ Չարի:

Եվ ազատության նորոգ արևի
Ոսկի ներբողը, Չա՛նգ, զըվարթ հընչե՛.
Բյուր գագաթներից ազատ Կովկասի
Սուրբ եղբայրության տոնին մեզ կանչե՛:

Ղազարապատ

Սառնակից քաղաքի մեջ
Երբ որ քաղաքի մեջ
Երբ որ քաղաքի մեջ
Երբ որ քաղաքի մեջ

ԻՄ ԱՂՈԹՔԸ

Սիրտըս ահա — դատարկ անոթ,
Լցրու նրան, ո՛վ բնություն,
Քո ուժերով, քո զորությամբ,
Իմաստությամբ ստեղծագործ:
Սրտիս խորքով հավատում եմ
Քո գերասքանչ հրաշքներին,
Անհունության, հավերժության,
Իմաստության քո անսահման,
Ո՛վ բնություն աստվածային:

Դիլիջան—Սևան

△

Եվ սերըդ սիրտըս կարևեր խոցեց,
Վերքիս այս, քո՛ւր իմ, դեղ-դարման չըկա.
Սիրուս արցունքով աշխարհ թաթախվեց,
Բայց դո՛ւ մնացիր օտա՛ր, անըզգա...

Եվ ո՛ր լինում եմ, քո սերն եմ երգում,
Սիրտըս դեպի քեզ թռչում է հավերժ.
Ուրիշին գըրկած՝ ես քեզ եմ զգում,
Ուրիշի գրկում,— բայց քոնն եմ հավե՛րժ...

Եվ դու հավիտյան անհաս աստղի պես
Ինձնից հեռո՛ւ ես, ինձնից հեռո՛ւ ես...

Նորից եկան գարնան անո՛ւշ օրերը,
Ցուպս առնիմ, ընկնիմ սար ու ձորերը.—
Սիրտըս կուգե հեռո՛ւները սավառնել,
Նո՛ր ուղիներ, նո՛ր աշխարհներ թափառել:

Սեգ ժայռերի վայրի, խոլոր բարձունքեն
Վարդեր քաղեմ ու ճակատըս պըսակեմ.
Սարերն ի վեր ամպերի պես բարձրանամ,
Արծըվի հետ այրված կուրծքըս հովին տամ:

Արևն ելավ ոսկի հուսքերն ուսերին,
Զսո հավքերը իրար անո՛ւշ ձեն տվին.
Սիրտըս զվարթ՝ արտուտի պես թըլվոռն՝
Դեպի արև, դեպի ճամփա է թըռնում:

Եղնիկները ցողաշաղաղ սարն ելան,
Նրանց հետքից թռչկոտելով սարն երթամ.
Խարույկի շուրջ, հովիվների, հոտի քով,
Սերս երգեմ՝ քաղցըր շըվին ծոր տալով:

Որտեղ մըթնի, այնտեղ քնիմ միայնակ,
Վառ աստղերի, կապույտ երկնի ծածկի տակ.
Ուռիները հովերի հետ միասին
Ինձ գուրգուրող օրոր կասեն՝ որ քնիմ:

Եվ ծեգը ինձ համբուրելով ձեն կըտա.
Կուրծքըս լիքը թարմ բուրմունքով կըթնդա.
Ու կարկաշուն աղբյուրների ցողերով
Կըլվացվիմ և կըճախրեմ նոր ճամփով:

Երթամ հեռո՛ւ անապատներ ու ծովեր,
Երթափառեմ անհայտ վայրեր, աշխարհնե՛ր,
Ուրիշ ազգեր, ուրիշ սրբուհի տեսնելու
Եվ ամենը հասկանալու, երգելու՝

Եվ բընության հըրաշքները կը տեսնեմ,
Նըրա լեզուն, հազար տեսակ, կը լսեմ.
Ուրիշ երկինք, ուրիշ աստղեր գրկելու...
Եվ ամենը խորն զգալու, երգելու...

— Է՛յ դու, անգին, թափառական, վսեմ կյանք,
Հեռուների, անհունների իմ տենչանք.
Քո շնորհիվ հըրեղնե՛մ եմ, թևավոր,
Աշխարհն իմս է, գըլխիս տերն եմ ու հզոր...

Օղեսս

Ա՛խ, սիրտս աններ ու սիրտս աններ
Որբուկի նման,
Զօր-գիշեր կուլա, քուն-դադար չունի.
Ու ինչպես մորը, հարազատ մո՛րը,—
Սիրտս կըկանչե,
Որ գիրկըն ընկնի, ծով-կայտուն առնի...

Սերս մեներ է ու կանանչ մեներ,
Է՛լ հետ չի դառնա,—
Իմ խեղճ, իմ ո՛րք սիրտ, ինչքա՛ն մորմոքիս,
Է՛լ քեզ գորգուրող ու քեզ գորգո՜ւրող
Ազիզ մեր չըկա,
Ու նանիկ սատղ, որ անո՛յշ քնիս...

Ա՛խ, առանց ծաղկի ու առանց վարդի
Իմ գարունն անցավ,
Ու խեղճ բլբուլս շա՛տ կանոխ լոնց.
Էն սև՝ ուրուրը ու սև՝ ուրուրը
Չոր գլխովըս անցավ,
Բլբուլըս ահուն թևերը թափեց...

Է՛խ, իմ դարաքաշ ու իմ դարաքաշ
Չոր գլուխս առնեմ,
Գա՛մ թափառելու ափերդ, Արա՛գ.
Քարե-արցունքըս, արուն-արցունքըս
Ջրերուդ խառնեմ,
Լա՛մ թափառելով ափերդդ, Արա՛գ...

Փետրվարի 25

Էն ամպի նըման խուլ որոտումով —
Սիրտըս դարդով լի՝ կըռիվ գընացի.
Էն ամպի նման ժեռուտ սարերով,
Քուրի՛կ ջան, քեզնից հեռո՛ւ գընացի...

Էլ մի՛ որոնիր քո ազիզ յարին
Կրուկից ետ դարձող կրտսիրճների մեջ
Մենակ փընտրիր դո՛ւ իմ քաջ սեռուկին՝
Անտեր խորխրնջող՝ լուռ դաշտերի մեջ...

Էլ մի՛ որոնիր քո ազիզ յարին
Իմ ընկերների ուրախ խընջույքում.
Բանձրիկ սաքերից ոռնացող քամին
Վրաս մի բուռ հող կրգցե դաշտում...

Ու օտար մայրեր ինձի տես կուգան,
Սև հողիս վրա արցունք կըթափեն.
Ա՛խ, օտար քուրեր ինձի տես կուգան
Ու վրաս անո՞ւշ ծաղկունք կըթափեն...

Հովիսի 16,
Ղազարապետ

Օտա՛ր, ամայի՛ ճամփեքի վրրս
Իմ քարավանըս մեղմ կըղողանջե.
Կանգնի՛ր, քարավանս, ինձի կըթվա,
Թե հայրենիքես ինձ մարդ կըկանջե:

Բայց լուռ է շուրջըս ու շըշուկ չըկա
Արևա՛ն, անդո՛րր այս անապատում.
Ա՛խ, հայրենիքըս ինձ խորթ է հիմա,
Ու քնքուշ սերըս ուրիշի գրկում:

Կընոջ համբույրին է՛լ չեմ հավատա,
Ծուտ կըմոռանա նա վառ արցունքներ.
Ծարժվի՛ր, քարավանս, ինձ ո՛վ ձայն կըտա,
Գիտցի՛ր, լուսնի տակ չըկա ոխտ և սեր:

Գընա՛, քարավանս, ինձ հետդ քա՛շ տուր
Օտար ամայի ճամփեքի վրա.
Ուրտեղ կհոգնիս՝ գըլուխըս վար դիր
Ժեռ-քարերի մեջ, փըշերի վրա...

Հուլիսի 31,
Ղազարապատ

ԵՐՈՒՇԻԿԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կապույտ լեռների լանջերի վրա
Մուգ անտառներն են մեղմօրոր գիրհում,
Ժայռոտ ափերին ծովն է փիրուզյա
Իր ոսկեճաճանչ քղանցքը փռում:

Նազելի աղջիկ, մանուկ, մանկական,
Խավարի միջով փալեցիր, անցար.
Հոգիդ երազի ջինջ երգի նման,
Ե՛վ սուրբ, և՛ մաքուր, շողացիր, անցար:

Ոչ որ չտեսալ քո քնքուշ հոգին,
Թռա՛ր, գնացի՛ր հեռու աստղի պես.
Հեռու աստղի պես, քույրիկ իմ անգին,
Զգում ես հավերժ սիրտս դեպի քեզ...

Օգոստոսի 19,
Սևան

Մենակ մանկության օրերն են անո՛ւշ,
Գողտրիկ ու բուրյան, չըքնա՛ղ ոսկեփա՛յլ.
Եվ այնուհետև մեր կյանքը անհույս
Գահավիժում է անդունդը մըռայլ:

Ու մեկիկ-մեկիկ մեր կյանքի ծառից
Եվ վայր են ընկնում, քըշվում հողմավար
Մեր լավ տենչերը, սերը ծաղկալից,
Վառ համբույրների գարունը պայծառ:

Եվ ո՛վ սիրտ ունի մերկ ծառի նըման՝
Կանգնել աշխարհի հողմերին պատվար —
Կյանքի ձանձրության, ծաղրանքին մարդկան,
Իշխող բռնունցքին՝ չոր հացի համար...

Ավա՛ղ, լուսնի տակ և վեճ բա՛ն չըկա,
Ամեն ի՛նչ կոպիտ, բիրտ, անասնական.
Աննյութ, անմարմին, անկիրք սեր չըկա,
Ա՛խ, մաքուր սերը երազ է միայն:

Ես շա՛տ եմ լացել սուրբ սիրտ համար
Եվ ես լավ գիտեմ գինը ամենքի —
Սերն է անկուսը մեր աստվածության,
Ծըրջմուլիկ հուրը կրքերի ճահճի:

Եվ ո՛վ կարող է օտարին սիրել
Կամ մերձավորին՝ անհուն, անսահման.

Ուրիշին սիրել իրենից ավել.
Ընկերին սիրել — պատրանք է միայն:

Եվ ո՞վ կարող է ուրիշին ըզգալ,
Որպես իր եսը, հասկանալ նրան.
Ա՛խ, մենք ապրում ենք անձանոթ իրար,
Օտա՛ր ու հեռո՛ւ՝ աստղերի նման:

Բայց բյուր երանի, ով երազ ունի
Իր հոգու անհուն սրբության խորքում.—
Մի շրթեղ երազ, որով նա կապի
Աշխարհից հեռո՛ւ, բյուրեղ բարձունքում:

Դեկտեմբեր,
Ալեքսանդրապոլ

Անտուն քամու պէս փակ դուռըդ, գիտե՛ս,
Ես շատ եմ ծեծել ու դու չես բացել.
Սարերն եմ ընկել վշտից խելագար
Ժայռերին զարկվել ու շատ եմ լացել:

Սարերն են վկա, որ օրից մի օր
Վատ չեմ խոսացել, գանգաւովել քեզնից.
Ավա՛ղ, լցրել եմ լացով սար ու ձոր,
Բայց չեմ գանգաւովել, բամբասել քեզնից:

△

Ծատ մի՛ տխրիր, շատ մի՛ խնդար, սիրելիս,
— Այս աշխարհում և ոչ մի բան հիմք չունի.
Վաղանցուկ եմ, կան ու չկան, սիրելիս,
Բոլոր իրերն ու աստղերը անհունի:

Լայնսիրտ եղիր, ողջը երազ համարե,
— Այս աշխարհում և ոչ մի բան միտք չունի.
Լացը՝ ժրպիտ ու սերը՝ ցավ համարե,
Թե որ ապրես, կյանքըդ ինչո՞ւ համար է:

Ախ, մի՛ տխրիր, վիշտը կանցնի,— այդ ոչինչ,
— Այս աշխարհում և ոչ մի բան գին չունի.
Ծատ մի՛ հրճվիր, սերն էլ կանցնի, բայց ոչինչ,
Կյանքն էլ կանցնի,— այդ որ ոչինչ ու ոչինչ:

ՀԻՆ ԵՐԳԵՐԻՑ

Ա՛խ, հեռվից հեռո՛ւ թո՛ղ ծունր իջած
Նայեմ վառ դեմքիդ չքնա՛ղ, լուսագգյաց.
Դո՛ւ այնպես սիրո՛ւն,— վարդարույր գարո՛ւն,
Եվ աչերիդ մեջ կյանքն է շողշողում:

Իսկ ես հոգնա՛ծ եմ, անտո՛ւն ու մենս՛կ,
Մի աղքատ շրջիկ՝ ձեր սատերի տակ.
Ա՛խ, թե լինե՛ի՝ ես հարուստ տղա,
Իսկ դու մի խղճո՛ւկ, կորա՛ծ երեխա...

Իմ տաք գրկի մեջ քեզ կըզգվեի,
Եվ կօրորեի ու քուն կըտայի.—
Դո՛ւ ես իմ սրտի քնքո՛ւշ թագուհին,
Երգիս, երազիս չքնա՛ղ ուրջունից...

Լեռները՝ դալար, հապարտ հորձանքով
Ծարվել են շուրջըս-այնպե՛ս լո՛ւտ, լազո՛ւր.
Գարունն է բուրում այնտեղ վարդերով
Եվ դողանջում են՝ ակներ ու աղբյուր:

Աստղերն են՝ երգում սրտիս խորքերում,
Հոգիս լցվում է գարնան բույրերով.
Գարնան բույրերով երգերս են՝ զնգում,
Եվ՝ արտասվում են՝ քեզ երազելով...

Վարդի շրթունքըդ, աղջի՛կ աչագեղ,
Համբույրի համար հասել է ահա.
Օ, մի՛ արձակիր մազերըդ շքեղ
Հոգնած, ջարդված իմ կըրծքի վրա:

Գարունը վաղուց գնաց իմ սրտեն,
Եվ սիրտըս հիմա՝ ծանրը, վըշտահար,—
Վարդի շրթունքըդ հասել է արդեն
Հնչուն համբույրի, բայց ոչ ինձ համար...

Նոր-Նախիջևան

Ա՛խ, իմ սիրուս վառ գարունը թռչնեցավ,
Զառ վարդերս կոկոններում մընացին.
Դալար սրտիս սուրբ արցունքը քարացավ
Ու ծանրացավ սրտիս վրա դառնագին:

Մեղի՛ր, գընա՛... առանց քեզ էլ կյանքը կա,
Ուրիշ վարդեր կըշողշողան գարունքին.
Ուրիշ շըրթներ գուցե վաղը կամ հիմա
Կըհամբուրեն քո սիրածին կաթոգին...

Նոր-Նախիջևան

Ճ

Մեկը չեղավ, որ իմանար վշտերս,
Քնքուշ ձեռքով դարման աներ վերքերիս.
Մեկը չեղավ, որ գուրգուրեր վարդերս,
Անուշ բույր տար, վարդի գույն տար երգերիս:

Կյանքս կտամ արտից բխած համբույրին,
Ա՛խ, թե մեկը ինձ հասկանա՛ր ու սիրե՛ր:
Ի՛նչ կա երկրում և՛ սրբազան, և՛ անգին,
Քան թե զոհվել, քան թե լինել անձնվեր:

Բայց ես կյանքում շա՛տ սիրեցի ու լացի,—
Մեկը չեղավ, որ ամոքեր վշտերս,
Սիրող սրտի ծարավ, ծարավ մնացի,
Մեկը չեղավ, որ գուրգուրեր վարդերս...

Նոր-Նախիջևան

Քաղաճ վարդը թըփին ետ չի գա նորից.
Ետ չի գա հավետ ժամն անցած օրից:

Անցած կյանքըդ հիմա երազ է, մշուշ,
Վիշտն ու սերդ անուշ՝ հուշեր են քնքուշ:

Սիրտըդ մաքուր պահիր ու բարի արա,
Որ ամպ չընստի հուշերիդ վըրա:

Մի՛ վռագիր... մահին կհասնիս վաղ-ուշ,
Չեղածի պես կանցնին և՛ երազ, և՛ հուշ...

Մոսկվա

[△]

Հասակդ՝ սոս, քալվածքդ՝ սեզ,
Քեզ սիրում եմ բլուր անգամ.
Թող համբուրեմ մազերդ մեկ-մեկ,
Մեջքիդ բոլոր փաթութ գամ:

Կարոտըդ ինձ խենթ դարձրեց,
Փոթորկի չափ խելագար.
Խենթ բոցերում ես ծով-ծարավ՝
Թափառում եմ սար ու քար:

Այրվում եմ ես արևի պես,
Հուր ու կրակ եմ անշեշ,
Թող գրկիդ մեջ հոգիս տամ ես,
Սերըս քամեմ հոգուդ մեջ...

Թիֆլիս

Նման գալերի խըմբին ամենի,
Զըմոան գիշերին ոռնում է քամին.
Եվ իմ պարտեզում — մոա՛յլ, ամա՛յի,
Խեղճ ուռիներիս ջարդում է քամին:

Ա՛խ, մանկուց լացեց քո սերը, սի՛րտ իմ,
Ոչ ո՛ք չհասկացավ երազդ աղվոր.
Զուր մի՛ որոնիր սիրտ մի մտերիմ,—
Ծնվել է ոգին հավերժ մենավոր:

Հանի՛ր քո սերը սրբուհիցդ անհույս,
Այդ խորթ, ապօրեն զավակն աշխարհի,—
Զգի՛ր այս դաժա՛ն, մո՛ւթ գիշերին դո՛ւրս՝
Ցուրտ քամու բերան... թո՛ղ երթա ստի...

Թո՛ղ լա, հեծեժա սերըս՝ որք, անմա՛յր,
Եվ քամին լացը նրա թո՛ղ տանի
Ալեկոժ ծովեր, անապատ մի վայր,
Սակայն մարդո՛ւ մոտ... երբեք չըտանի...

Ոռնում է քամին, վայում դրժնդակ
Մոալ գիշերին ձյուն-ձմեռնայնի.
Եվ սերըս ջարդված ուռիների տակ
Մեռնում է մենակ.— թո՛ղ երթա՝ մեռնի...

Ալեքսանդրապոլ

Ճ

Արարչագործ աստղի առաջ
Վըշտոտ սիրտըս բացեցի.
Հավերժության աչքի առաջ
Անհույս ու խոր լացեցի.—

«Ո՛ր ես վանում մեզ երկրի հետ,
Ի՞նչն է կյանքի նրպատակ.
Ի՞նչ ես կապել մեզ նյութի հետ,
Դարձրել մահին հրպատակ»...

Եվ մըռայվեց աչքն արևի.
«Ո՛վ մարդ», դարձավ ինձ ասեց.
«Ես էլ քեզ պես մահվան օգրի,
Խարխալում եմ մըրթի մեջ.
Աշխարհներ են ծընվում, մեռնում
Ծորջըս անհա՛յտ, անհամա՛ր:
Ո՛վ է ստեղծում, ո՛վ է քանդում,
Ինչո՞ւ համար, ո՞ւմ համար.—
Հարցիս չըկա պատասխան.
Անթիվ դարե՛ր կուգա՛ն, կերթա՛ն,
Հարցիդ չի գա պատասխան»...

Ալեքսանդրապոլ

Դո՛ւ անցորդի պէս քեզ միայն ըզգա՛,
Եվ որպէս ճամփորդ այս երկրի վըրա.
Ազա՛տ հայացքով նայի՛ր ամենին,
Եվ անվերջ բայլիր քո անհայտ ողին:
Սիրտըդ սրբազան վըշտով թաթախի՛ր,
Հեռավոր ափեր գընա՛, թափառի՛ր.
Անհագ որոնի՛ր մի վեճ ընկերի,
Սիրիր, բայց սիրուն մի՛ լինիր գերի.
Սիրի՛ր, բայց և թո՛ղ, և նորից գընա՛
Ազատ ու մենակ՝ — աշխարհիս վըրա:
Եվ երազ մի վա՛ն, շքեղ, սուրբ և վեճ
Այս հողի-երկրից հոգիդ թըռցնէ.—
Կարոտով ձըգտիր աստղերին անշեշ
Եվ մեռի՛ր աստղե-ոլորտների մեջ...

Հունվարի 31,
Նոր-Նախիջևան

Ինչպես ուշ աշնան
Ծաղկունքը թռչնան,
Ինչպես ցուրտ ձմռան
Աղբյուրը լռեց
Սառույցների տակ,—
Այնպես էլ, սղա՛ղ,
Կյանքը թառամեց,
Եվ երգը ուրախ
Լռեց կրծքիս տակ...

Ապրիլի 30,
Մոսկվա

Գիշերն երագով, զօրը կարոտով՝
Նազելի տեսքիդ մընացի անհաս.
Աշխարհը հարբեց քո անուշ հոտով,
Մենակ ես քեզնից մընացի անմաս:

Ա՛խ, գոնե տեղըդ վարդեր ուղարկի՛ր,
Համբուրեմ, դընեմ մարած աչքերիս.
Գոնե վարդերիդ փշերն ուղարկիր,—
Համբուրեմ, գըզվեմ սիրավատ սրտիս...

Հուլիսի 22,
Ալեքսանդրապոլ

Զմրուխտյա երգեր, երագներ շքեղ,
Գարնան վարդի հետ եկան, գնացին.
Համբույր ծաղկաբույր և սեր հրաշագեղ
Գարնան հովի հետ եկան, գնացին:

Ուրիշի նման բույն չըշինեցիր,
Կյանքի մրրկով զարկըված թռչուն,
Ու հիմա մեռակ ու որբ մնացիր,
Եվ թարմ տարիների եկան, գնացին:

Անտուն մնացիր ու թափառական,
Ընկեր, բարեկամ եկան, գնացին,
Մոլոր ճամփեքում մնացիր մոլոր,
Քարավան, երամ եկան, գնացին:

Ու հիմա աշնան մեզի մեջ խավար,
Ականջըդ հառած սրտիդ լուռ լացին,
Օտար ափերում կանգնել ես շվար,
Ինչ որ ունեիր, անդա՛րձ գնացին...

Սեպտեմբերի 20

Մոայլ ամպերից, հըզոր կայծակով
Սիրտը շանթահար մի մրըրկահավ
Ծովափի խոժոռ ծայրերին ընկավ:
Եվ ընկավ ծածկվեց հողով ու քարով,
Թավ մամուռ պատեց նրա շիրիմին,
Եվ տարիք անցան համըր շարքերով:

Բայց երբ երկնքում իրար դեմ ու դեմ
Ամպերն են խառնվում և որոտում են՝
Հուզված սրտերում կըրակ ու կայծակ,—
Նա լուռ հիշում է, որ տարիք առաջ
Իրեն սրտումն էլ տենչ կար ու կրակ,
Որտա ու զայրույթ և սեր ու շառաշ...

Հոկտեմբեր,
Մոսկվա

Եվ անապատից, հեռո՛ւ ծովերից
Եվ դարբասներից, թե խուլ բանտերից
Լքում եմ անվե՛րջ, գիշեր ու ցերեկ
Ողբ ու հեծեճանք մի՛շտ, ամենուրեք.
Տեսնում եմ արցունք ժլպտի հետ հյուսված,
Հացի հետ արյուն — վի՛շտ համատարած...

Եվ ծով-արցունքներն անծայր աշխարհի
Ամեն խորշերից, ամեն սրբոներից
Կաթիլ ու կաթիլ հավաքվում, գալիս,
Թափվում են վըշտոտ, խոցված սրտիս մեջ...

Հոկտեմբերի 7,
Թիֆլիս

Երկինքն հիասքանչ, շրթեղ, լուսալից,
Հոգիս արթնացուց լրության երգով.
Եվ այս տաղտուկից, կյանքի անձուկից
Թափ առավ հոգիս երազ-թևերով:

Եվ տիեզերական խորությունների
Անճառ վայրերում հոգիս սավառնեց.
Եվ խորախոլ հուրդ, վեհ գաղտնիքների
Անխոս բարբ-սոին լուռ ունկընդրեց:

Եվ տեսավ նրա ափերը անծիր,
Անսահմանության սարսափն անավոր.
Աստղի քարվաններ, բույլեր ցանուցիր,
Ուժերի հախառն հորձանքը հըզոր:

Եվ երկյուղագին հոգիս հաղորդվեց
Հավիտենության խոհերին վրսեմ,
Անմահ էության հալվեց ու ձուլվեց,
Ինչպես մի հրնչյուն, հյուլե մի նրսեմ...

Հոկտեմբերի 7,
Թիֆլիս

△

Նրանք իմ կյանքը երազ դարձուցին —
Կուսական մաքուր աչերը անո՛ւշ.
Ցամաքած սիրտս նորից լացուցին,
Հոգիս վառեցին երգերով քնքո՛ւշ,
Ծորջրս փռեցին աստղիկ ու ծաղիկ —
Կուսական մաքուր աչերը անո՛ւշ...

Հոկտեմբերի 14,
Թիֆլիս

Քո՛ւյր իմ նազելի, նաչիր քո դիմաց՝
Վիրավոր, ավեր սիրտս եմ բացել.
Ա՛խ, նըվիրական ինձ քո գիրկը բաց
Եվ գուրգուրիր ինձ, ես շատ եմ լացել...

Քնքուշ ձեռներով աչերըս սրբեիր,
Մի՛ թող ինձ լալու — ես շա՛տ եմ լացել,
Ծակաստիս մոռալ՝ մշուշը ցրիր,
Եվ գուրգուրիր ինձ, ես շա՛տ եմ լացել...

Հոկտեմբերի 16,
Թիֆլիս

Անապատում, միրաժի մեջ մի բեղվին
Ծողքն է տեսել մի աղջրկա գեղեցիկ,
Եվ փընտրում է հոգեսըլա՛ց, տենչագին
Ծով-կարոտով ա՛յն աղջկան գեղեցիկ:

Եվ ծարավուտ անապատում հըրավառ,
Տառասկներում, արևի տակ բոցափայլ
Փնտրում է նա՛ նրան անվե՛րջ, անդադա՛ր
Եվ մեռնում է վեհ սիրո մեջ հոգեզմայլ:

Եվ քընի մեջ — աննյութական, անվախճան,
Տեսնում է նա այնպե՛ս քնքո՛ւշ ու սիրուն
Ծողքը չըքնաղ այն նազելի աղջրկան
Եվ փընտրում է նրան հավերժ երագում...

Հոկտեմբերի 17

Բաղերը վայրի թռան շվարած.—
Ո՛վ է արշավում մոռյլ գիշերով.
Մրբրկի նման նծույգին նստած —
Ես եմ պանում նիրհած դաշտերով:

Թռնիմ խոր երկինք, դեպ աստղերն անշեջ
Եվ սիրտս բանամ անհունության դեմ.
Ես սուզվել կուզեմ գոռ ամպերի մեջ
Եվ կայծակներով զարկըվել կուզեմ:

Գըծո՛ւծ ու նանիր մարդկանցից հեռո՛ւ,
Վախկո՛տ, նենգամի՛տ, կեղծ ու դավաճան,
Ստոր ու ստրուկ աշխարհից հեռո՛ւ,
Նյութին միշտ գերի, ազա՛ն ստության:

Աշխարհը չարժե քո արտասուքին,
Եվ կինն ու ընկեր՝ գգվանքիդ այդ ծով,—
Անապատ գնա՛— սիրի՛ր վագրերին,
Եվ այրվիր անմահ արևի սիրով...

Կյանքի կոլում ամենքը դեմ ամենքին՝
Սուր են սրբում ամենքը դեմ ամենքին:

Սուրն իմ ձեռքից՝ կովի հանած ընկալ վար,
Ես չեմ կարող մտնել պայքար անարդար —
Խլել բերնից արնոտ հացը աղքատի,
Վառ քրտինքը ծրծել տանջված ճակատի...

Սուրն իմ ձեռքից՝ կովի հանած ընկալ վար.
Ես չեմ կարող մըտնել պայքար ինձ համար..

Քնքո՛ւշ տատրակս, դու անձանոթի,
Դու օտարի պէս մոտովս անցար:
Ա՛խ, ի՛նչ եղավ քեզ, որ հուր կարուրի
Արցունքների ա՛յսպէս շուտով մոռացար:

Գնա՛, մոռացի՛ր, և՛ բախտը քեզ հետ,
Հյուսի՛ր քո բույնը՝ ում հետ որ կուգես.
Թո՛ի՛ր ու գնա, և մի՛ նայիր ետ,
Թող տունս մնա թափուր՝ սրտիս պէս:

Թո՛ղ օջախիս մէջ կրակ չհուրհրա,
Մարած սրտիս մէջ թող ոռնա քամին.
Թո՛ղ վայել քամին չոր գլխիս վրա,—
Ես չեմ հավատում կնոջ երդումին...

Լուռ պարտեզում սրբաատրբոփ, սիրատենչ
Իմ նազելուն սպասում եմ այս գիշեր.
...Ծըշուկ ընկավ ահա վարդի, ծաղկանց մեջ.
Ծրփծփացին շուրջս մետաքս գառ փեշեր.
Իմ նազելուս շունչը քնքուշ ինձ շոյեց,
Կարոտալիս հպարտ կրծքին փարվեցի.
Ծով-մազերի բույրը անո՛ւշ ծավալվեց,
Աստղ-աչերին համբույրներըս վառեցի.
Ծըրթներիցըս ալ-արյունը կաթկաթեց
Եվ բախտավոր, և երջանիկ լացեցի...

— Վա՛յ, քեզ, թըշվառ, ցընորքների խեղճ տըղա,
Ոչ ո՛ք չունիս, ոչ ո՛ք չըկա՝ քեզ մոտ գա...

Ալեքսանդրասյու

Իմ հոգին տարագիր մի թռչուն՝
Մրրըկով զարնված, թևաթափ.
Հողմերն են հեգ գլխիս շառաշում,
Եվ ուղիս անհատնում և՛ անափ:

Դու բյուրեղ բարձունքում մի երազ՝
Լուսագարդ և՛, քնքուշ, և՛ գողտրիկ,
Մի երազ սրբափայլ և անհաս,
Հավիտյան հեռավոր մի աստղիկ:

Ա՛խ, նայիր մի անգամ ինձ վրա
Քո անդորր և քո խոր աչքերով.
Հայացքիդ ծովի մեջ գեթ մի պահ
Թող հանգչեմ սրտիս հուր-տենչերով:

Իմ հոգին վիրավոր մի թռչուն,
Չունի բույն, չունի քուն ու անդորր.
Հողմերն են հեգ գլխիս շառաշում,
Եվ ուղիս սև ու մութ և մոլոր...

Ալեքսանդրապոլ

Միշտ զգում եմ ես, որ մի հեռավոր,
Օտա՛ր աշխարհում ինձ պես վշտահար
Մի սիրտ է այրվում՝ անհայտ, մեհավոր
Եվ երագում է, թախծում ինձ համար:

Եվ թվում է ինձ, որ սուրբ համբույրով
Ես փայփայում եմ ձեռները նրա.
Եվ գորգորում եմ, զըզվում կարոտով՝
Քնքուշ գըլուխը իմ կըրծքի վրա...

Ալեքսանդրակով

Եղբայրության կամ թե՛ սիրո
Խոսքը եւ ձեզ չեմ ավետում,—
Պատգամները չարի, բարվո՛ր
Ձեր ոտների տակն եւմ գետում:

Կյանքն է պայքա՛ր՝ գոո՛ւ ու դաժա՛ն,
Ծգմի՛ր մարդուն և թո՛ի՛ր վե՛ր:
Իրավունքը ուժն է միայն,
Վա՛յ հաղթվածին, հազա՛ր վաղեր:
Տեր կամ ըստրուկ պիտի լինիս,—
Ծշմարտություն չըկա ուրիշ:

Ձեւ սպանի, քեզ կսպանեն,
Դու սպանի՛ր, քեզ չսպանեն:
Լուծ կամ լծկան պիտի լինիս,—
Ծշմարտություն չըկա ուրիշ:

Անիծվիս, մա՛րդ, որ հույսդ է մարդ.
Բախտըդ կովով կո՛ի՛ր ինքըդ:
Մո՛ւրճ կամ զնդա՛ն պիտի լինիս.—
Ծշմարտություն չըկա ուրիշ:

Ալեքսանդրապոլ

Եվ արծիվ մի սև իջավ սըրարշավ,
Իջավ երկնքից և կուրծքըս փըշրեց
Եվ սիրտըս կըտցեց, և սիրտս տարավ
Դեպի վե՛հ լեռներ, ժայռեր բարձրաբերձ:

Եվ նետեց սիրտըս վառ լագուրի մեջ,
Խրոխտ բարձունքին հզոր լեռների,
Եվ շուրջս այն օրից լքում եմ անշեշ՝
Ծառաշումները արծվի թևերի...

Կարս

Δ'

Ես կուգեի արևաւառ
Անապատը ամառի,—
Ուր մեկ-մեկնակ և վըշտահար
Թափառեի ու լալի:

Աշխարհից դուրս ու սրտաբաց —
Անապատում ամառի
Տաք ժայռերը անոր գրկած՝
Համբուրեի ու լալի:

Մրեմ

Ճ

Կնոջն ուզեցի հավատալ նորից,
Լալ ու երազել առաջվա նրման.
Բայց արյունոտվեց խեղճ սիրտըս նորից.
Եվ որք մնացի և թափառական:

Սե՛ր, մնաս բարով, էլ քեզ չեմ նայի,
Չեմ բախի դուռըդ ունայն քամու պես.
Բայց կուզենայի հավիտյան լայի,
Եվ չըցամաքեր արցունքը սրտես:

Թիֆլիս

Հիմա հեռավոր, վեհ Հիմալայան
Սյն երկնասլաց, վեհ բարձունքներում,
Հախտորն, ինչպես ալեկոծ օվկիան,
Հոժ, սոսկավիթխար ամպերն են եռում:

Եվ մըրըրկահույզ ամպրոպն է պայթում
Ժայռերին խոժոռ, ահեղադողող,
Բուրն, խոլական կայծակն է ճայթում.
— Եվ Հիմալայը կանգնած է խրոխտ...

Եվ պայքարի մեջ այդ որոտընդոստ
Այնտեղ է այժմև և հոգիս ըմբոստ...

Առավոտուն ծով ճանաչում
Արտուտն ուրախ ճախրում է վեր,
Ցավ ու խավար չի ճանաչում՝
Երգում է լույս, երգում է սեր:

Իսկ իմ սիրտը տխուր ու սև՝,
Ծորջըս՝ ավեր ու ցավեր.
Եվ իմ վշտոտ գլխի վերև
Արտուտն ուրախ երգում է սեր...

Հուլիսի 15

Անհուն վրեժի և ատելության
Դըժոխքն է այրում թունոտ իմ հոգին.
Եվ ես չեմ բերում խոսքը հաշտության,
Որ ծանր է հատում գրկվածի ուսին:

Անհուն վրեժի և ատելության
Պատգամն եմ վառում ես ձեր սրբություն.
Եվ ձեզ ասում եմ՝ ո՛վ դու ցնցուի,
Դո՛ւ, որ թշվառ ես, անտուն, անոթի,
Դո՛ւ, որ քո ձեռքին կռել ես շղթա,
Դո՛ւ, որ քրտինքդ՝ դառն ծովացած
Նզովք ես շինել, և լուծ քո վրա—
Ես քո ժանիքը սրում եմ հիմա:

Կանգնեցրնում եմ բազուկըդ ահա,
Ինչպես ռխակալ օձն անապատի,
Եվ քո քարացած բըռուցքում հիմա
Ես սուրն եմ դնում ահեղ ճըշմարտի:

Եվ քո սրտի մեջ վառում եմ ահա
Հուրն ազատության և իրավունքի.—
Կանգնեցրնում եմ բազուկըդ ահա՛,
Ինչպես ռխակալ օձն անապատի...

Հուլիսի 22,
Ղազարապատ

Է՛յ դու, ջահել, հպարտ հասակ,
Թաքար ոսկի աստղի պէս.
Քեզ հետ տարար երգեր ու սեր,
Տարար գարունն իմ սրտես:

Քար կըսեղմեմ սրտիս հիմա,
Կեղնեմ սարերը լալու.—
Ա՛խ, լաց՝ ի՛նչքան, ի՛նչքան կուգես.
Անցածն էլ ետ չի գալու...

Սեպտեմբերի 2,
Ախալքալաք

Թուած սիրո զառ թւերով՝
Ես քեզ տեսա աստղերի մեջ,
Աչերդ լի արևներով,
Դեմքդ՝ շո՛ղ-շո՛ղ լույսով անշեջ:

Գիշերն՝ անքուն, ցերեկն՝ երգով,
Գերին դառա քո դռնակի,
Ոտքիդ կոխած չոր տեղերով
Բուրմունք առա մանուշակի:

Սիրտս դողաց, սիրտս մարավ
Չայնիդ քաղցրօրոր հո՛վերեն.
Իմ ողջ կյանքը երազ դառավ
Մազերիդ ծո՛ւփ-ծո՛ւփ ծո՛վերեն...

Իմ սիրտն այնտեղ է — հայրենի հզոր
Լեռների գլխին, արծիվների մոտ,
Որ ամպերի հետ՝ խրոխտ, ահավոր
Նետում է, շնչում կայծակ ու որոտ:

Դո՛ւք ըմբոստ քաջեր, ուզմիկներ վսեմ,
Անհատը իշխողներ մահին ու կյանքին,
Ձեզ հետ է հոգիս, և ներքոյում եմ
Եվ երկրպագում ձեր լուսե ուղին:

Դո՛ւք հայրենիքի խիզախ ոգիներ,
Ձեր սպառազեն կոտ քունցքներում
Սուրբ իրավունքի և ազատության
Անշիջանելի հուրն է բորնկվում:

Իջե՛ք, մրրիկներ, դա՛շտն ի վար իջեք,
Մարդկության մրուր-նողկանքը սրբեք,
Փշրե՛ք շղթաներ, լծերը ամեն,
Որ կաշկանդել են ազնիվ մեր հոգին.
Անմահ մեր մտքի թևերը բացե՛ք,—
Պայթե՛ք, կայծակներ, պայթե՛ք խառագին:

Գագաթներին մով սարերի
Թափառեցի սերըս լալով.
Լացըս քամին զով սարերի
Լսեց, տարավ թևին տալով:

Ու լըսում եմ լուռ գիշերին
Լացըս հիմա ամենուրեք.
Միշտ ծեծում է դուռըդ քամին,
Բայց չես լըսում նրան երբեք...

Ալեքսանդրակո

Հովը բարակ կըշընկշընկա՛,
Վարդը անուշ կըբուրե,—
Տար վաշդի մուս սերըդ քնքուշ,
Գիրկըդ առ ու համբուրե:

Ու մի օր էլ հովը կուգա,
Քեզ կըփնտրե, չի գտնի.—
Խելքդ ժողվե, քու օրն արա,
Ինչ որ լինի — թող լինի:

Ալեքսանդրակով

Ագոստոսների գորշ թներով
Աշունն եկավ միգարեր.
Ծաղիկ-սարե՛ր, երթաք բարով,
Դո՛ւք էլ, զանգակ-աղբյուրներ:

Ունայն քամին դուռն է ծեծում
Դալուկ ձեռքով կմախքի.—
— «Ե՛լ, դուռդ բաց, զուր ես հեծում,
Տերն է եկել աշխարհի:

Տերևների, կանգնի՛ր, թափ տամ,
Կյանքիդ աշունն է հիմի:
Երազների ցրվեմ, երթամ,—
Այս է ուղին ամենի...»:

Ղազարուպատ

Ճ

Լեռների լանջում, ծանրը հողի տակ
Ես թաղված էի՝ մեռա՛ծ, մոռացվա՛ծ.
Ու վաղո՛ւց, վաղո՛ւց անհա՛յտ, լո՛ւտ, մեճա՛կ
Ես նընջում էի հոգուս մեջ սուզված:
Եվ հանկարծ մի օր լսեցի հեռվից
Մարտահրավերը վեհ ազատության,
Ըմբոստ ամբոխի ձայնը մրրկալից,
Երգե՛ր մարտական, շեփո՛ր ուզմական,
Վստ դրոշակի խրոխտ ծածանում,
Զենքի շառաչո՛ւն, ձիերի դոփյուն,
Քալե՛ր առնական
Հողիս մոտեցան,
Եվ դողաց ահա՛,
Եվ թեթևացավ
Հողը իմ վրա.
Եվ սիրտըս լըցվեց այրվող արյունով,
Ուզեցի ելնել, նժույգն ամենի
Խըթանե՛լ, թըռնե՛լ, շառաչե՛լ զենքով,
Կըռվե՛լ ու մեռնե՛լ դաշտերում ուզմի...

Կարս

ՀԱՅԻ ԵՐԳԸ

Գովք եմ երգում ցամաք հացին,
 Փշրանքներին չոր հացի,—
 Փշրանքներին, որ մնացին
 Լի աշխարհից փայ ինձի...
 Արյուն ու քրտինք ծով-ծով թափեցի,
 Ոսկի արտերում արևի բոցին,
 Եվ անձրևի չափ արցունք թափեցի
 Ու արյուն-քրտինք՝ ի սեր չոր հացին:
 Կալիս միջին շեղջ-շեղջ ցորեն,
 Քլոխվեն եկավ, խարջ ու խարաջ
 Հաշվեց, չափեց, քաշեց, տարավ
 Իմ աչքի լուս-ոսկի ցորեն.
 Աղան եկավ, ոտքը զարկեց,
 Հաշվեց, չափեց, քաշեց, տարավ
 Իմ աչքի լուս-ոսկի ցորեն.
 Խաչ ու տերտեր, աղբատ, աշուղ,
 Բոշա, դերվիշ, հավք ու թռչուն՝
 Ամենքն եկան, իրենցն առան,—
 Ես մնացի աղբատ նորեն,—
 Չեոքս ծոցիս՝ մերկ ի մորեն.
 Չեոքս ծոցիս՝ կուտ կըմուրամ
 Իմ քրտինքով շեղջած ցորեն.
 Հերի՛ք մնանք աղբատ ու զուրկ,
 Մեր խեղճ խելքի կորածն ենք մենք.—
 Մենք ենք դատել, մերն է հացը,
 Մեր քրտինքի տերը մենք ենք.
 Մենք ենք լցրել ամբար, մատան
 Աղին, խանին, իշխանին.

Մենք մեր ձեռքով լուծ ենք շինել՝
Լուծ ենք դրել մեր վզին...

Ե՛լ, աշխատավոր, ստրուկ ժողովուրդ,
Եվ լուծդ քցի՛ր, եղի՛ր ինքնիշխան.
Քրտինքիդ տերը մենակ դու եղի՛ր,
Մեկեն կրկորչեն աղա, խան, իշխան.
Ազատությունն է հացն այս աշխարհում,
Երգեցե՛ք գովքը ձեր հալա՛լ հացին:
Հացն է, իմացե՛ք, ազատությունը,
Երգեցե՛ք գովքը ձեր հալա՛լ հացին.
Առա՛ջ գնացե՛ք, աշխատավորներ,
Երգելով գովքը ձեր ազա՛տ հացին.
Հացն է լո՛ւյս ու զե՛նք, ուժ ու իրավունք,
Երգեցե՛ք գովքը ձեր արդա՛ր հացին,
Ձեր ազատության-ձեր հալա՛լ հացին...

Փետրվարի 6

Յա՛ր, աչերըդ արեգական
շողքով վառված ծովի նըման,
Աքրեշումե մագերդ արձակ
ծո՛ւփ-ծո՛ւփ կըտան հովի նըման,
Վար կընայես խղճուկ գերուդ
պարզ երկընքի մովի նըման,
Սիրտըս կայրես քնքուշ շնչով՝
անմարելի բովի նըման:

Յա՛ր աչքերիս լուսը մարավ
քո կարոտով-սիրով լալեն,
Ողջ աշխարհի մալը կըտամ,
չեմ զըրկվի անգիմ լալեն,
Յա՛ր, գութ արա, կյանքիս զընով
թող մի քաղեմ թըշիղ լալեն,
Ենքդ եմ ընկած, յա՛ր, խիղճ արա,
հողդ եմ լիզում սովի նըման:

Յա՛ր, թե մեռնիմ ոտներիդ տակ,
շահին-շահի թախտ է ինձի.
Փեշըդ քսվի գերեզմանիս՝
փափագելի բախտ է ինձի.
Վըրաս թե լաս, արտասուքդ
անմահական դեղ է ինձի,
Սիրտըս նորեն կալեկոծվի
Հնդստանու ծովի նման...

Սեպտեմբերի 21,
Ղազարապատ

1907

Ա՛խ, սար ու ձոր կարմիր-կանանչ
Արևի տակ կըշողա.
Արար-աշխարհ շողք ու ճանանչ,
Մութն է քեզի, խեղճ տղա...

Ծաղաղ-վարդի հոտն է գալիս,
Սերը պուտ-պուտ կըխաղա,
Դու քո գարուն կլանքն ես լալիս,
Վա՛յ քեզ, հիվանդ, խեղճ տղա...

Արծի՛վ սևաթույր, արծի՛վ լեռների,
Հանգիստ ու հրպարտ ճախրում ես բարձրում,
Ա՛խ, նայի՛ր՝ սիրտըս — շրթայված, գերի
Մարդկանց օրենքով, ստրուկ աշխարհում:
Ազատ միտք ու խոսք, ազա՛տ երգ ու սեր
Ողջ բըռնաբարված ծաղրով անհամբույր.
Թները հոգուս — աստղոտ երազներ,
Թռչնած, խորտակված, արծի՛վ սևաթույր...
Խըրի՛ր ճիրանների, արծի՛վ լեռների,
Կրծքիս մեջ վշտոտ ու սիրտըս հանի՛ր
Թըռքերու Մասիս — գահույքն աստղերի
Բարձրը և հեռու աշխարհից նանիր.
Եվ թաղիր սիրտըս — ըմբո՛ստ, վիրավո՛ր,
Լեռնագագաթին՝ խըրո՛խտ, ահռե՛լի.
Լեռնագագաթին՝ վըսե՛մ ու հզո՛ր,
Արծի՛վ սևաթույր, արծի՛վ լեռների...

ՄԵՂՔԻ ԵՎ ԶՂԶՄԱՆ ԵՐԳԵՐ

I

Արևի ոսկին ծով-մազերիդ մեջ,
Գարունը ծաղկած՝ այտերիդ վրա,
Ժպտուն աստղերը՝ աչերումդ անշեջ:
Վարդի ճոխ բուրմունք շրթունքիդ ցայտուն,
Թավիշ դեղձերը վառ կրծքիդ վրա,
Աշխույժ թռչնի պես՝ սիրտդ թովոուն:

Դո՛ւ, անուշաբույր, կախարդիչ մարմին,
Դո՛ւ, պուրպուր գինի՝ շքեղ, դյութական,
Թո՛ղ քեզնով հարբիմ ու գրկիդ մեռնիմ.—
Վայելքը անմահ կմնա միայն...

II

Բարվոք է գուցե, թեկո՛ւզ և իրավ
Զապել կրքերը, տիրել կըրքերին.
Սակայն ավելի գեղեցիկ է, լա՛վ,—
Ազա՛տ, սանձարձա՛կ թողնել կըրքերին:

Արա՛, ի՛նչ կուգես, ի՛նչ որ կարող ես,
Պարտքն ու բարին սո՛ւտ են ու պատիր.—
Սիրի՛ր այն, ինչ որ կյանք է տալիս քեզ.
Ինչ որ վիշտ ու մահ — հեռացի՛ր, ատի՛ր:

Կյանքից դուրս չըկա՛ ոչ մի դժբախտություն.
Ոչի՛նչ էիր դու, ոչի՛նչ պիտ դառնաս.—
— Կընոջով, երգով, գինով արբի՛ր դու,
Արբի՛ր, որ մահն ու աշխարհը մոռնաս...

III

Ա՛խ, երազ-սիրտ հոգիս ծարավուտ՝
Ծըծեցի սակայն շրթունքը մեղքի.

Հոգիս տենչացող գեղեցկին անսուտ,
Բայց թաթախվեցի գարշ ճահճում կյանքի:

Չըզտա մի տեղ անմարմին մի կին,
Սերըս կորցրի պազշոտ գրկի մեջ.
Ինչ որ ունեի — և վսեմ, անգին,
Ողջը աղտոտվեց անհուն կրքի մեջ...

IV

Բարձր լեռների արծիվը մեկ-մեկ
Ագահ ագռավից ցածր կըթռնի,
Սակայն դաշտերի ագռավը երբեք
Հզոր թռչչքին նրա չի հասնի:

Ինչքան թաթախվիմ գարշ ճահճում կյանքի,
Հոգիս չի զարթնի վսեմ երազից.
Չի կորչում մթնում շողն արեգակի,
Բարձունքն ես գիտեմ, կընախրեմ նորից:

V

Ջինջ ծովակի մեջ կա մի լուռ կղզի,
Մենավոր, անդորր ժայռեղեն մի գահ,
Ուր քաղցր է հնչում դողանջը զանգի,
Եվ փոփում մեղսոտ աշխարհի վրա:

Եվ լուռ կղզու մեջ կա նվիրական
Հինավուրց քարայր, մի վեհ սրբավայր.
Սյնտեղ պիտ գնամ, լամ, քավեմ, ողբամ
Հոգիս մեղավոր և բազմաչարչար:

Եվ պիտի ծեծեմ կուրծքս քարերին,
Եվ պիտի հեծեմ ցնորքս անբիծ,
Եվ պիտի գտնեմ սերը երկնային,
Որ հոգիս այրե և մաքրե նորից...

Թիֆլիս

Ճ

Ապրած իմ կյանքից
Մի սուրբ երազի
Բուրմունքը մնաց
Սրտումս անմոռաց —
Այն որ՝ ջերմ լացի
Առանց տանջանքի,
Խորունկ սիրեցի
Առանց տենջանքի...

Թիֆլիս

*

*

*

Անպատճիմ իմ կրթության
մի աստիճանի համար
հարգանքով հայ
հոգու Տիգրանի
կյանք, սիրտ
Անանյ զբաղվածի
Անանյ զաշխարհի
Հայ հայ աշխարհ...

Ո՛ւմ սիրտն է հեծում մըռալ գիշերին
Զըմռան հողմերից ծեծվա՛ծ, տատապա՛ծ.—
Այս գալն է թըշվառ՝ լեռան լանջերին
Դառն հեծեծում ցրտահա՛ր, քաղցա՛ծ...

Մենավո՛ր, խըղճո՛ւկ, դու վիրավոր սի՛րտ,
Ես է՛լ քեզ նման մենակ եմ ու խե՛ղճ,
Մարդն էլ քեզ պես է, ո՛վ խոշտանգած սի՛րտ,
Այս ցավի, մահի սև աշխարհի մեջ:

Այս ցավի, մահի դաժան աշխարհում
Մեր բախտը մեկ է՝ անհույս ու թըշվառ,
Իմ սիրտն էլ քեզ հետ կյանքն է անիծում,
Արի՛, լանք մեկտեղ, իմ խե՛ղճ գալ-եղբայր...

Երևան

Ճ

Ծափա՛ղ կուտաս բաղի միջին,
Ա՛յ կարմիր վա՛րդ, շաղի միջին.
Բուրմունքի պես հյուսվում ես վեր
Իմ գառ ու լալ խաղի միջին.

Խելքս է տարվել քո ալ-վարդին,
Ծար չես անում իմ ծով-դարդին.
Բլբուլի պես թոնիմ քեզ մոտ,
Կարոտել եմ ծոցիդ զարդին:

Վիեննա

Ծաղկից հյուսված դու երագ,
Սրտես թուար գնացիր,
Սերս թողիր անմուրագ,
Ու վերքի պես մնացիր:

Վառ շողքերես ի՞նչ մնաց,
Սիրտս արյուն է քամում,
Զեռքովդ անգութ տրորած
Ծաղիկներս՝ տուր քամուն:

Ամպերն արցունք են ցողում
Անհույս, անլույս իմ ճամփես.
Մութը սիրտս է սքողում
Ծամփես անդարձ՝ սիրույս պես...

Անմահ արևի վառ գգվանքի տակ
Փոված հոլանի՝ ծովն է շողշողում.
Լեռների գլխին բյուրեղյա պսակ,
Շուրջը ամպերի երամն է լողում:

Ու կոունկների քարվանդ նորից
Անուշ կարկաչով գարունն է բերում.
Ջերմ շունչն է ելնում տա՛ք, փխրուն հողից,
Փայտի ձեռքերից մեխակն է բուրում:

Եվ դողանջում է անտառը դալար,
Քաղցր դալլալում թփից մի թռչուն.—
Սիրտս ցնծում է, հազար ու հազար
Երգով ու շողքով գարնան դեմ թռչում:

Թռչում եմ արագ թեթև հովի հետ,
Հզոր կաղնու մեջ աճում եմ հպարտ.
Ծաղկի, եղնիկի, թիթեռնիկի հետ
Ծաղկում եմ, շնչում, ուստոստում ազատ:

Ծովն է սրտիս մեջ ծփում երազով,
Զգում եմ ես ինձ առվի, ժայռի հետ.
Տիեզերքը մեծ՝ լցվում է ինձնով,
Մեկ եմ զգում ինձ երկրի, երկնի հետ:

Անհուն հիացքով սիրտըս է զարկում,
Խորին ցնծությամբ ողջունում եմ ես
Եվ օրհներգում եմ և գրկախառնվում
Մեծ և անսահման բնությանն հավերժ...

Ո՛չ իշխանություն, ո՛չ կոիւլ, ո՛չ կին
Չեն հափշտակում հիվանդ իմ հոգին:
Դողանջն է միայն ձիգ քարալանի
Հեռավոր, անհայտ ճանապարհների
Հրապույրներով դյուրութուն իմ հոգին
Թափառումների տենչով անմեկին...

Լուսնակ գիշեր, լույս-ուրու
Ծղարշային ու սնդու.
Ծնջում են իրարու
Բարդիներս հինավուրց:

Եվ կարծես թե՝ հեռավոր
Այն օրերն են շնջում,
Երբ քո սիրով բախտավոր՝
Տանջվում էի տոչորուն:

Ծնջացե՛ք հավիտյան
Հին սոսափով դյութական.
Բարդիներս հինավուրց,
Ծնջացե՛ք հավիտյան...

Ալեքսանդրապոլ

Դու մերժեցիր ինձ, չըկանչեցիր ետ:
Եվ անցան տխուր, տարիներ տխուր.
Եվ հեռվից վախով, հույսերից թափուր,
Նայում էի քեզ, մենակ վշտիս հետ:

Օրերս շքեղ չքացան անհետ,
Բայց մի վայրկյանը քո կախարդ գրկում,
Մի վայրկյանը սոսկ՝ խրթին ու անհուն
Ժամանակս անցած՝ կդարձնե ինձ ետ:

Ալեքսանդրապոլ

Գարուն եկավ կարմիր-կանանչ,
Արշալույսով, ծիածանով.
Գարունն՝ հագած շողք ու ճանանչ՝
Գոգն ու ծոցը ծաղիկներով:

Ականջներին թռչունների
Հազար բույրով սեր շրջնջաց.—
Աշխարհ թնդաց երգով սիրո,
Ավա՛ղ... գարունն ինձ բան չասաց:

Սիրտըս բացի գարնան դիմաց՝
Շողքի, ոսկի, անուշ գարնան.—
Ավա՛ղ... սիրտըս դատարկ մընաց՝
Մութացկանի ափի նըման...

Ղազարապատ

ԴՈՒ ՉԵՍ ՀԱՄԱՆՍՆԱՆ

Զեմ տեսնում շքեղ զարդերը գարնան,
Վշտից խավարեց գոհարն աչքերիս.
Ծանրացավ աշխարհն ուներիս վրա,
Զուր ես հարցընում պատճառը վշտիս:

Ես՝ զավակ ճնշված ու դժբախտ ազգի,
Որ արյունով է իր ուղին թրջում.
Որ դարե՛ր, դարե՛ր թափը իր բազկի
Ծղթան է կրծում ժանգոտ, շառաչուն:

Ծղթան շառաչուն, ծանր ու ժանգոտ,
Ինձ տապալել է, կաշկանդել գետնին.
Ինձ տրորում են անցնող ու դարձող,
Դո՛ւ մի կարեկցիր իմ անհուն վշտին:

Իմ մոր սուրբ խոսքը — ծաղրի նշավակ,
Իմ հայրենիքը — սիրտըս ու հոգիս —
Եվ հոշոտում են, պղծում ոտնատակ,
Դու չես ըմբռնի անդունդը վշտիս...

Ես՝ զավակ ճնշված ու փոքրիկ ազգի,
Սրտիս արյունով մեծ վիշտս եմ գրում.
Վերքը անդարման իմ հայրենիքի
Իմ բյուր խոցոտված սրտումս եմ կրում:

Սիրեն՝, երազեն՝, թռչել եմ ուզում,
Լայց շղթան ինձ պինդ գամել է գետնին.
Կռու լուծը ազգիս՝ ուսերս է փշրում,
Չես կարող հասնել իմ անառի վշտին:

Տիեզերական զայրույթով, թույնով
Արդ՝ ես ինքքս ինձ խայթում եմ ահա՛,
Թո՛ղ մեռնիմ, կորչիմ անհետ, անանուն,
Իմ անհույս փշտը դու չես հասկանա...

Թիֆլիս

Երագիս տեսա, որ մայրս՝ թշվառ,
Ծեն պատերի տակ, մեծ փողոցներում,
Ա՛յնպես դողդոջուն, հիվանդ ու անճար,
Անց ու դարձողին ձեռն էր կարկառում:

Երագիս տեսա, որ իմ մայրը՝ ծեր,
Ցնցոտիներով պատած մութացկան,
Եվ մարդիկ՝ անգութ, անտարբեր, անհետ,
Զքոսնում էին և հրում նրան:

Եվ երագիս մեջ ես դառն լացի,
Ու ցավից զարթնած՝ լաց եղա անքուն.—
Ա՛խ, որքա՛ն մայրեր՝ խեղճ, սուսնց հացի,
Մեր շուրջն են դողում ու մենք չենք զգում...

Թիֆլիս

Լա՛ց, իմ նազելիս, լա՛ց դա՛ոն ու անհո՛ւն,
Աշխարհի վերքին չըկա դեղ-դարման.
Ի՛նչ է մեր կյանքը — բոց մի փայլփլուն՝
Հողմերի առջև անեղ բնության:

Ե՛վ սեր ու երգեր, և՛ փառք ու հանճար
Սին պատրանքներ են մահը մոռնալու,
Եվ մարդը՝ դժբախտ, անգոր ու անճար՝
Ծնված է մահին պատառ դառնալու:

Հավիտենական, անճիր, անսահման
Խավարների մեջ, կյա՛նք, դու ես մի լույս,
Որ մի պահ շողաս, մարիս հավիտյան,—
Լա՛ց, իմ նազելիս, լա՛ց դա՛ոն ու անհո՛ւյս:

Իմ սիրտը նման բացված խոր վերքի,
Որ տիեզերական գա՛լիճն է լալիս.
Լալիս է դարեր առանց արցունքի,—
Ա՛խ, հեգ գլուխըդ դի՛ր վշտոտ կրծքիս:

Դի՛ր անհույս սրտիս գլուխըդ ու լաց,
Ամենքի բախտը լա՛ց, իմ նազելի՛ս.
Լա՛ց,— և արցունքդ դեռ չըցամաքած՝
Դուռդ կըբախե մահը, նազելի՛ս...

Թիֆլիս

Մ Ա Հ Ը

Անտես, անձայն
Մի քարավան
Գիշեր ու զօր
Կերթա՛, կերթա՛...
Ողջ աշխարհը
Կըտրորե,
Փռչի կանե,
Քամուն կուտա:

Եվ հավիտյան
Կերթա՛, կերթա՛...

Հազարապատ

Երագիս տեսա՝ օրո՛ր ու շորո՛ր
Քարվանն էր անցնում զնգալով անո՛ւշ:
Սարերի փեշով ոլո՛ր ու մոլո՛ր
Քարվանն էր անցնում զնգալով անո՛ւշ:

Նագելիս տեսա ուրախ, շողշողուն,
Հարսի քողերով, ոսկի շորերով.
Ու ոտներն ընկա կարոտով վառման,
Ա՛խ, քարվանն անցավ սրտիս վրայով:

Ծամփու փոշու մեջ անտերունջ, անտեր,
Ընկած էի ես ջարդված ու անհույս.
Ու հեռուներից լսում էի դեռ
Անցնող քարվանի դողանջը անո՛ւշ...

Հեռավոր ծովի լոկկ ափերում
Ծոր վերքը սրտիս ընկած էի ես.
Անգըղն էր ժպտին կտուցը սրում,
Ծորքս ամալի՝ գերեզմանի պես:

Եվ տեսնում էի զմրուխտ ջրերով
Մի նավ էր սահում օրոր ու շորոր.
Բախտի հովերով, ծովի-ծովի թևերով՝
Գըզվելով նիրհած ալիքներն անդորր:

Եվ երգում էին ոսկեդեն նավում,
Երբեմն ուրախ՝ անունքս տալիս,
Բայց մեկը տխուր ինձ էր երազում,
Անուշ աչերով վրաս էր լալիս...

Հովիս,
Ղազարստյան

△

Ես աշխարհի մեջ երազն եմ սիրել —
Քո շուշան հոգին, քո հոգին քնքուշ,
Եվ չեմ տենչացել երբեք քեզ տիրել —
Քո շուշան հոգին, քո հոգին քնքուշ:

Աղբյուրի նման արցունք եմ ցողում՝
Քո նամիս վրա վարդեր վառելով,
Անձնագրի մոր պես սրտագին դողում՝
Քո բախտի համար լուռ այրվելով:

Երբ գիշեր կուգա, դու կըմտնիս քուն,
Քո շենքն է, քուրի՛կ, իմ բարձը քնքուշ,
Իմ սուրբ երազն է — շքե՛ղ, շողշողո՛ւն,
Աչերդ՝ պայծա՛ն, աչերդ՝ անո՛ւշ:

Անհայտ ծովերի լազվարթ ավերում
Լուսեղեն մի բախտ միշտ կանչում է ինձ.—
Ես դեգերեցի մոտիկն ու հեռուն,
Զըգտա նրան, որ կանչում է ինձ:

Բայց հոգիս չունի ոչ մի հանգրվան,
Նորից թռվում է ինձ ոսկե հեռուն,—
Զմրուխտ երազներ,— անհաս հավիտյան,
Զմրուխտ հեքիաթներ, ձեզ չեմ հավատում...

Եվ հոգիս հոգևած գիրհում է հիմա,
Մի՛ արթնացրու, երազում է նա...

△

Մշուշը ծածկեց դաշտերը անծիր.—
Դալուկ ճակատս դի՛ր այրող բարձին,
Եվ թո՛ղ ինձ մեճակ, և դուռս գոցի՛ր,
Ես չեմ կարոտնա քո վերադարձին:

Իմ երազների աստղերը գոհար
Մի պայծառ երկինք շուրջս են տարածում.
Իմ ոգու հանդեպ մահը հաղթահար.
Իմ ոգին հավերժ՝ չունի մահացում:

Եվ անարգում եմ աշխարհքը համայն,
Ուր ամեն մի մարդ — մի ձև անցավոր,
Ուր ամեն մի կյանք՝ թշվառ և ունայն,
Գաղափարն՝ անգոր, և նյութը հրգոր:

Մըշո՛ւշ, դու ծածկի՛ր աշխարհքը անծիր.—
Թո՛ղ, դարման մի՛ դիր իմ խորունկ խոցին.
Եվ թո՛ղ ինձ մեճակ, գնա՛, հեռացի՛ր,—
Ես չեմ հավատում քո լաց ու կոծին...

Թիֆլիս

Ո՞րտեղ է ընկած
Այն քարը հիմի,
Որ հողիս վրա
Ծիրիմ պիտ լինի:

Իմ թափառ կյանքում,
Մարդ ի՞նչ իմանա,
Չե՞մ նստել, թս.խձեղ
Այդ քարի վրա...

Երևան

Անգիր, և՛ անհայտ, և՛ անհիշատակ՝
Ամայի դաշտում մի գերեզման կա.—
Ո՞վ է հող դառնում այդ լուռ քարի տակ,
Ո՞վ է լաց եղել այդ քարի վրա:

Համըր քաղերով դարերն են անցնում,
Արտույտն երգում է իր գովքը գարնան,
Ծուրջը ոսկեղեն արտերն են ծփում,—
Ո՞վ է երագել և սիրել նրան...

Օգոստոսի 2,
Ղազարապատ

Վայում է քամին՝ ցուրտ, ձմեռնամուտ,
Չոր տերևները շուրջս է դիզում.

— Ո՞վ է իմ սիրտը տրորում անգութ,
Սև մազերիս մեջ ճերմակ է հյուսում:

Ձյունը պատանքով համբու է ծածկում,
Սիրտս գերեզման՝ մոռալ և անհույս,
...Հատ-հատ իմ թաղման զանգերն են զարկում,
Ու մի սիրտ վրաս լալիս է քնքռոշ...

Վտարված եմ ես
Հայրենի երկրից.
Մի անհայտ ուղի
Լուռ տանում է ինձ:

Ո՛ր եմ գնում ես,
Ո՛ր պիտի հանգչիմ,
Ո՛ր պիտի լինի
Կայանքս վերջին:

Զլունն եկավ, ծածկեց
Ուղի ու կաճան.
Որոնց սիրել եմ,
Ինձ օտար դարձան:

Ա՛խ, չար բախտիս դեմ
Իմ խավար հեռվում
Մի աղոտ ճրրագ
Արդյոք չի՞ վատվում:

Վայում է քամին,
Խիստ բուք է հիմի.
Թող իմ թշնամին
Անտուն չլինի...

Հասան-Ղալա

Չգիտեմ, թե ո՞ր
Անհայտ, հեռավոր
Մի սիրտ կա տխուր,
Մեճակ, մեճակոր.

Նա է՝ ուշ գիշեր
Իմ դուռը ծեծում,
Նա է՝ միշտ անտես,
Կրճքիս հեծեծում...

Թիֆլիս

Ո՞ւմ հետ եմ անհույս
 Լալիս, հառաչում,
 Ո՞ւմ ճակատի վըրս
 Իմ ձեռքն է հանգչում:

Աշխարհն՝ հավիտյան
 Մահվան քերանում,
 Եվ մահը նրան
 Ծամում է, ծամում:

Լալիս է աշխարհն
 Իմ սիրող գրկում.
 Համայն աշխարհի
 Բախտն եմ ես սգում...

Թիֆլիս

Ճ

Փրփուր բաշերով ծովը ամենի
Ծեծում է ժողովուրդ ամայի:

Ինձ համար չկա այլևս գաղտնի,—
Եվ աշխարհն անհուն՝ նպատակ չունի:

Կովում է սիրտը ամեն մի վայրկյան
Դաժան կամքի դեմ ահեղ բնության:

Ողջը երազ է, ողջը՝ ներապրում,
Եվ աշխարհն իրոք չունի գոյություն:

Ես միայն, ես կամ, և ուրիշ ոչ ոք,
Երջանկությունը ակնթարթ է լոկ:

Եվ աշնան հողմը իմ գլխի վրա
Թող հիմա վայրագ շաշե ու ոռնա...

Պրինկիպո

Ամեն գարունքին՝
Արագիլն ուրախ կիջներ մեր ծառին.
Մանուկ ականջիս բարձրը կըկանչեր,—
«Դուրս արի խաղանք, ծաղիկ եմ բերել»:

Ամեն գարունքին՝
Արագիլն ուրախ կիջներ մեր ծառին.
Պատանի սրտիս բարձրը կըկանչեր,—
«Դուրս արի՝ թռչիմք, երազ եմ բերել»:

Ամեն գարունքին՝
Արագիլն ուրախ կիջնի մեր ծառին.
Ու հորեն կերթա, ու հորեն կուգա,
Բայց, ա՛խ, ինձ համար էլ երազ չկա...

Իզմիր

Կեռասենին ծաղկեց կրկին,
Ծավալվեց բույր ու զեփյուռ.
Բլբուլն երգեց վարդի գրկին,
Կարկաշեցին ակն-աղբյուր:

Իր լարն ունի թուփ ու թռչուն,
Ամեն մի ծիլ ու ծաղիկ,
Բյուր-բյուր լարով գարնան լեզուն
Նորից խոսեց գեղեցիկ:

Ես լսում եմ ու հավատում
Նորից գարնան հեքիաթին.
— Ո՛վ էր՝ հնչեց իմ հին սրտում
Սիրո զմրուխտ մեղեդին...

Բազել

Կըտեսնեմ ահա,— լուռ երեկոյին
Բարակ ծուխ կելնի իմ հոր օջախէն.
Եվ ուրիշներս մարմանդ կօրորվին,
Ծղրիդը կերգէ անտես խորշերէն...

Մեղմ ճրագի տակ ճստել է տխուր
Ծերունի մայրս՝ մանկիկս գրկին.—
Մուշ-մուշ քնել է մանկիկս՝ անդորր.
Ու աղոթք կանէ մայրիկս՝ լռին.—

«Ամենէն առաջ թո՛ղ ինքը հասնի
Ամեն հիվանդի, հեռո՛ւ ճամփորդի.
Ամենէն հետո թո՛ղ ինքը հասնի
Քե՛զ, իմ խեղճ որդի՛, իմ պանդուխտ որդի»:

Անո՛ւշ ծուխ կելնի իմ հոր օջախէն,
Մայրս կաղոթէ՝ մանկիկս գրկին.
Ծղրիդը կերգէ անտես խորշերէն
Եվ ուրիշներս մարմանդ կօրորվին...

Օգոստոսի 13,
Կ. Պոլիս

Ճ

Դուռըս ափ առած՝ կըծեծե քամին
Ու շեմքիս վրա տխուր կհառաչե,
Բայց ես մենակ չեմ. մի ձայն մտերիմ
Ինձ անո՛ւշ, անո՛ւշ, անո՛ւշ կըկանչե:—
Այդ՝ ձեր մրմունջն է, հայրենի ջրե՛ր,
Այդ՝ թոթովանքդ է, իմ սիրուն մանկի՛կ.
Իմ վառ, զմրուխտյա հայրենի ջրե՛ր,
Իմ պայծառ, սիրուն, իմ անգի՜ն մանկի՛կ..

Հոկտեմբերի 24,

Կ. Պոլիս

Հայրենի գետի զմրուխտ ափերին
Մեր հին տնակն է կքել մենավոր.
Ա՛խ, ես հեռավոր ճանապարհներին
Քալլում եմ հիմա մենակ ու մոլոր:
Ծաշում է ահեղ՝ իմ գլխի վրա
Աշնան ցուրտ քամին այս մութ գիշերին...
Վառվո՞ւմ է արդյոք օջախս հիմա
Հայրենի գետի զմրուխտ ափերին..

Դեկտեմբեր,

Կ. Պոլիս

Բախտը ինձնից թրոավ, գնաց
Վերջալուսի շողերի պես.
Հույսը միայն մոտըս մնաց,
Մոտըս մնաց անուշ մոր պես:

Եկեք, փուլեք դաշտ ու հովիտ,
Արշալույսի վառ ճաճանչներ
Հարցնեմ՝ ասեք — ո՞ր եմ, չըկան
Մեր ընկերներ ու ճաճանչեր:

Ո՞ր գնացիք, օրեր շքեղ,
Սեր ու խնդում, երգ ու երազ.
Արդ մահն է իր նետերն անեղ
Ամեն կողմից լարել վերաս:

Ո՞ր գնացիք աշնան քամու
Բերանն ընկած տերևի պես.
Մի՞թե նորից չեք դառնալու
Գարնան զվարթ ջրերի պես:

Ցյուրիխ

Քո ունքերդ, իմ սիրեկան,
Կեռ եմ դահճի թրի նման:

Աշխարհը՝ սուտ երազ ու սին,
Թող որ խմեմ, իմ սիրեկան
Ծրթունքներիդ կարմիր գինին,—
Գլուխս զարկ դահճի նման...

Քո ունքերդ, իմ սիրեկան,
Կեռ եմ դահճի թրի նման:

Հունվարի 25,
Իզմիր

Մեղմիկ քայլում է երեկոն քնքուշ,
Ծովը մետաքսե քղանցքն է փռել,
Նոճիներն ափից շրշում են անուշ,
Ծալերն այրերում նիրհել են, լռել:

Երկինքն ու ծովը գրկել են իրար,
Մակույկս է սահում, չգիտեմ թե ուր.
Իսկն ու երազը ձուլվել են իսպառ,
Ոչինչ չի տենչում իմ հոգին տխուր:

Բախտը ձգել է ինձ օտար հեռուն,
Հայրենի ափերն կորել են անդարձ.
Մակույկս եմ հանձնել բախտի հովերուն.—
Եվ ննջել կուգեմ, ա՛խ, շա՛տ եմ հոգնած:

Ապրիլի 16,
Պրիմկիպո

△

Ոսկի թիթեռնե՛ր — ոսկեհուր աստղե՛ր —
Ծո՛ւ վ Մարմարայի — լուսեղեն անո՛ւրջ.
Գիճով գիշերնե՛ր, լուսնի վառ շողե՛ր,
Մույգ անճիների դյութական մրմո՛ւնջ...

Հուշերը անոթից սիրտըս են տանջում,
Լուսեղեն երա՛զ, որ հիմա չկա.
Հոգիս մենավոր, վաստակած թռչուն,
Խավար ու խորին ծովերի վրա...

Մի երգ գիտեի՝ անո՛ւշ, ոսկեշո՛ւնչ,
Լուսեղեն երա՛զ՝ հեռո՛ւ, հեռավո՛ր.
Ա՛խ, անճիների դյութական մրմունջ,
Օրորե՛ք մեղմիկ հոգիս վիրավոր...

Հովիսի 16,
Կ. Պոլիս

Ո՞րտեղ պիտի հանգչի մի օր
Գլուխս անտուն, թափառական.
— Անապատո՞ւմ՝ չոր ու տոչոր,
Թե՛ ծովափին ալեծածան:

Վըրաս պիտի ձրգե՞ քամին
Անուշ հողը մեր դաշտերի,
Պիտի բերե՞ արցունքդ անգին,
Ի՞մ հեռավոր, ի՞մ սիրելի...

Օգոստոսի 8,
Վիեննա

△

Ծաղկունքը գարնան
Ինձ վառ սեր բերին:

Ծաղկունքը գարնան
Սիրու հետ թռչնան:

Ու շիրմիս վրեն
Կըբացվին նորեն

Ծաղկունքը գարնան...

Սեպտեմբեր,
Ցյուրիխ

Կարծես՝ երեկ էր,
Ես մանուկ պայծառ,
Թովոում էի դալար ծառն ի վեր:
Եվ սակայն այսօր մոռալ է հոգիս.
Ծնշում է մի ձեռք հոգնած ուսերիս:

Բայց դեռ երեկ էր՝
Սրտով սիրավատ
Ես փնջում էի երազ ու երգեր:
Եվ այսօր արդեն անցել եմ ողիս.
Ծերմակն է հյուսվում իմ սև մազերիս:

Երեկ գարուն էր,
Աշուն է այսօր.
Ե՞րբ դեղին դարձաք,
Կանա՛չ տերևներ...

Հոկտեմբերի 21,
Ցյուրիխ

1913

Զյուն է գալիս, ու թախծալիր
Ծածկում դաշտերն ամալի.—
Քնքո՛ւշ, քնքուշ ինձ սիրեիր,
Ու նոր մեռած լինեի...

Հեկեկայի սրտիս սրտում
Սնունդ անո՛ւշ ու աղվոր.
Ու ձյունը գար մե՛ղմ ու տրտո՛ւմ,
Ծածկեր շիրիմս հեռավոր...

Ժընև

Ճ

Հայրենի աղբյուր,
Երգերս վրձնիս
Հյուսել կուգայի
Բյուրեղ կարկաշիդ:

Ես հիմա այնպե՛ս
Հոգնած եմ ու լուռ,—
Դո՛ւ հավերժ կերգես,
Հայրենի աղբյուր...

Մայիսի 31,
Կոլլոնժ

Աշո՛ւն է, բամի...
Տերկներն մի-մի,
Արցունքի նման
Դողացին, բնկան...

Փշում է, ասես,
Ունայնության սնու,
Քամին ասեհի
Ճամփում ամալի:

Սնքե է հոգիս
Մոալ գիշերիս,—
Զգիտեմ մահից,
Թե՛ կյանքի ահից...

Եվ դեղին փոշին
Ելնում է իմ հին
Ապրած օրերից,
Եվ՛ ծածկում է ինձ...

Օգոստոսի 6,
Կոլոնժ

Ամեն գարունքին վառ ծաղկունանց հետ
 Նա սպասում էր իր կտրին որդուն.
 Ծաղկունքն են թռչնում վառ գարունքի հետ,
 Նա սպասում է նորից իր որդուն:

Ա՛խ, ո՛ր քարի տակ, ո՛վ գիտե, ո՛րտեղ,
 Ննջում է հիմա նըրա սիրելին.
 Ծաղկունքը անուշ, ծաղկունքը շքեղ —
 Բուրում են, թռչնում անհայտ շիրիմին:

Լորիների տակ,
Մտորում եմ լուռ.
Հեռուն մի ջութակ
Հեծում է տխուր:

Մութի մեջ, ասես,
Իմ բախտի վրա
Անուշիկ մոր պես
Արտասվում է ցա:

Անողորմ մի ձեռք
Ծանրացավ վրաս,
Փշրեց սեր ու երգ,
Գարուն ու երազ...

Լորիների տակ
Մորմոքում եմ լուռ.
Հետս մի ջութակ
Լալիս է տխուր...

Մայիս,
Յնդին

Արաւոտ պահին
Դալար դաշտերում
Իմ մանկանս հետ
Պտույտ եմ անում:

Ծաղիկների հետ
Խոսում է տղաս,
Որոնց հետ ե՛ս էլ
Զրույց եմ արած:

Վայրկյանը՝ ծանր,
Օրերը՝ թեթև,
Տարիներն անցան
Իրարու ետև:

Ին աշխարհն աչքիս
Դառնում է նրազ.
Երեկ ես էի,
Այսօր՝ երեխաս:

Եվ վաղը, ասես,
Մի աչք մթագնած
Լուռ գերեզմանից
Հանել է վրաս...

Հունիս.
Բեռլին

1915

Δ

Գիշեր է, քամի.
Բաց լուսամուտն
Փռչի կըմաղվի
Մութ սենեկիս մեջ...

Հիվանդ ու մեռակ
Պառկած եմ մահճում,
Բարձս գլխիս տակ —
Կրակ վառվում:

Դուրսը, չգիտեմ,
Անձրև՝ է գալիս,
Թե՛ գլխիս վերև
Խեղճ մայրս է լալիս...

Ու դողդոջ մի ձեռք,
Ինձ կըթվա թե
Դալուկ երեսիս
Հող կործարիս...

Դեկտեմբերի 17,
Բեռն

Δ

Եղբորս որդու՝
Իսահակ Իսահակյանի
հիշատակին

I

Ծառիս վրա մի գորշ թռչուն՝
Կաուցն առած թևի տակ՝
Կուշ է եկել ու հառաչում,
Ա՛յնպես տխուր ու անհույս,
Ասես՝ առել քերել է ինձ
Վերջին խոսքը սիրելու...

Ու լսում եմ խոսքը տրտում,
Սրտիցս արյուն է կաթում...

II

Միշտ երկրե երկիր,
Ինձանից հեռու,
Թափառում էիր,
Երբ ողջ էիր դու:

Բայց մոտքս եկար
Քո մեռած օրեդ.
Հիմա անբաժան
Ծրջում ես ինձ հետ:

III

Մաղում է անձրև՝
Սրտամա՛շ, տրտո՛ւմ.

Անձրև՝ ու անձրև՝
Դանդա՛ղ, անդադրո՛ւմ:

Ա՛խ, հիմի, հիմի
Ի՛նչ ցուրտ է ու թաց
Մութում քո շիրմի,
Իմ սրտիս սիրա՛ծ...

Հոգուս մեջ դարձար
Դու մի այրող վերք.
Ես քեզ մոռանալ
Չեմ կարող երբե՛ք:

Ու աշնան մեզում
Կանգնել եմ անհույս,
Անհույս հեկեկում
Անունըդ անո՛ւշ...

IV

Աչքս ճամփիդ ծովացած՝
Կարոտդ սիրտս էր այրում.
Այցի եկար դու հանկարծ
Ինձ այս օտար աշխարհում:

Դեմքդ քնքուշ ժպիտով,
Ինչպես մանուկ երեկվա,
Գիրկս ընկար կարոտով,
Իմ անուշիկ երեխա՛...

Այդ ինչքա՛ն ես մեծացել,
Պարթևական ի՛նչ հասակ.
Ի՛նչ շքեղ ես, գեղեցիկ,
Գարնան կանաչ արեգակ...

Հաղթանակից ես եկել,
Ոսկեգրահ, քաջաձի
Ա՛խ, քեզ շա՛տ եմ կարոտցել,
Մոտս կեցի՛, մի դարձի...

Սո՛ւտ է, հոգի՛ս, թե հիմի,
Մարմարե ձյունն է ծածկում
Հողաթումքը քո շիրմի.—
Դու իմ մոտս ես, իմ գրկում:

Ծակտիդ վրա, աստղի պես,
Պատի՛կ, պատի՛կ մի վերք կա...
Թո՛ղ համբուրես՝ լավանա,
Դու, իմ կտրին երեխա՛...

Ժընև

Պատերազմ ահեղ,
Աշխարհահեղեղ...

Իմ հա՛յ ժողովուրդ,
Քաջ հայրերիդ պես
Կուլում ես և դու,
Սակայն չգիտես՝
Ո՛վ է թշնամիդ.
Եվ հիմա դժնյա
Այս ճգնաժամիդ
Կանգնել ես մենակ
Վե՛հ քարերիդ մեջ,
Սեգ լեռներիդ տակ՝
Եվ որդեկորույս,
Եվ ուղեմուր...

Ժընև

Ե Ր Ա Ջ

Օտար երկիր էր գնացել որդին,
Եվ անցել էին տարիներ տրտում.
Մայրն սպասում էր տենչալի դարձին,
Եվ այսօր որդին ուրախ դարձավ տուն:

Իրար գիրկ ընկան անհուն կարոտով
Եվ համբուրվեցին երկար ու երկար.
Լաց եղան մեռած հորը հիշելով
Եվ ցնծության մեջ մոռացան աշխարհ:

Վառեցին նորից օջախն հայրենի,
Խրճիթը լցվեց խնդությամբ անդորր.
Խոսեցին անցած օրերի մասին,
Ապա քուն մտան անհոգ, բախտավոր:

Երբ մայրը զարթնեց, սոսկումով տեսավ –
Օջախը՝ հանգած, խրճիթն՝ ամառի.
Եվ որդի՛ն, որդի՛ն, կաթոգին որդի՛ն
Նորից բանտի մեջ՝ զարկում շղթայի...

Հունվարի 4,
Ժընև

Ճ

Օրերն հալվում են օրերի նման,
Եվ ամեն վայրկյան մեռնում է ներկան.
Ապրած օրերըս — սուզվող քարալվան
Անհունության մեջ հավիտենական:

Ոսկի մանկության ոսկի հեքիաթով
Մի վառ աշխարհ կար՝ շքեղ, դյութական.
Մարեց, չքացավ երազն հոգերով
Ոչնչության մեջ հավիտենական:

Արևն հոգուս մեջ՝ մի բուռըն աճյուն
Եվ լալով կյանքը՝ չընչին և ունայն,
Գնում եմ ահա սրտաբեկ հանգչում
Փոշիների մեջ հավիտենական...

Հունիսի 14,
Ժընև

Դառն ու տրտում
Թր ու գիշեր,
Իմ հեզ սրտում
Անհույս վշտեր:

Հայրենի տուն՝
Ավար, ավեր,
Արյո՛ւն, արյո՛ւն.
Անհուն ցավեր:

Սուրբ մանկիկնե՛ր,
Մեր մայր ու քույր
Հրին, ջրին
Ու սրին կուր:

Կսկի՛ճ, կսկի՛ճ,
Այսքան կսկի՛ճ,
Ի՛նչպես տանիմ
Այսքան կսկի՛ճ...

Հուլիսի 3,
Ռոզոն

Գետակի վրա
Թեքվել է ուրիմ.
Ու նայում է լուռ
Վազող ջրերին:—

...Երազ-աշխարհում
Ամեն բան հավետ
Գալիս է, գնում
Ու ցնդում անհետ:

Եվ գլուխը կախ՝
Նա լաց է լինում.—
Ջրերը ուրախ՝
Գալիս են, գնում...

Սեպտեմբերի 25,
Ռոզոն

Քո կարոտած հայրենիքի
Սոսենու պես՝ սլացիկ.
Մազեր ունիս ոսկի հասկի,
Ու աչերդ մեղեսիկ:

Դու կըսիրես մարգարիտներ,
Եվ ադամանդը կատես.
Պարանոցիդ ինչ է վաչել,
Թե՛ն մանուկ, լավ գիտես...

Երբ շրթունքով երազաբույր
Մեղմ կհավիս շրթունքիս,
Ա՛խ, ասես թե՛ մի կոշտ ու կոտ
Զեռք կդիպչի բաց վերքիս:

Ու մի թախիծ խոժոռադեմ
Ինձ կպատես սև ու մութ.—
Ես հոգնած եմ, ես հիվանդ եմ.
Դու՝ ոսկեդեմ մի արտուտ...

Ժընև

Ամեն անգամ, երբ նայում եմ
երեխայիս խաղերին,
Թե ինչ սիրով փարվել է նա
քարին, ջրին ու հողին,—

Խոսք եմ խոսում իմ սրտի ճեւո.
— Է՛յ իմաստուն մանկություն,
Ունայն բան է խելքը մարդու
և գործերը մեծանուն:

Դատարկ ձայն է քաջի համբավ,
գանձ ու պատիվ հանապազ,
Դո՛ւ ես ոսկին, ո՛վ մանկություն,
դո՛ւ իսկական լույս-երազ:

Ա՛խ, երբեկ թե մանկությունըս
հանկարծ դառնար գար նորեն,
Գլխիս վառվեր մանկութ օրվա
արեգակըս ոսկեղեն:

Անուշ մորըս ոտների տակ
թովոայի, խաղայի,
Փառք ու հանճար չարժեն խաղին
մի ծաղկաբույր տղայի:

Իմ սո՛ւրբ մանկիկ, թո՛ղ համբուրեմ
թաթիկների ցեխոտած,
Դու՛ կյանք ու սե՛ր, ծափ ու ծիծա՛ղ,
ուրախութեան դո՛ւ ասմված...

△

Նա մի փոքրիկ աղջիկ է՝
Լուսափոթի աղավնի,
Կհանդիսւեմ ամեն օր,
Խելքս գլխես կտանի:

Ո՞րկից կըգա, չգիտեմ,
Ո՞վ է, ի՞նչ է, ո՞ր կերթա.—
Կուգեմ ընկնեմ ետեւն,
Երթամ, ուր որ նա կերթա:

Ժընս

ԵՐԿՈՒ ԹՌՉՈՒՆ

Կեռասենու ճյուղերին երկու թռչուն գարունքին
Կըխոսեին անուշիկ, ու մեկն ասաց այն մեկին.
— Ծի՛վ-ծի՛վ, սիրուն սիրունիկ՝ ես քեզ տեսա, երբ դու նո՛ր
Մայրիկիդ հետ թև ելած՝ կըթռչեիր սար ու ձոր.
Այն օրվանեն իմ սիրտը քնքուշ թևիդ հետ տարար...
— Ծի՛վ-ծի՛վ, խոսեց մյուսը, սակայն ես քեզ չեմ ճանչնար.
Միայն ձայնդ ծանոթ է, վաղուց ծանոթ, բարեկամ,
Լսած լինիմ, ասես թե՛ երազիս մեջ մանկական:
— Ծի՛վ-ծի՛վ, ասաց մեկելը, այդ խեղճ սիրտս է, իմ անո՛ւշ,
Որ շեմքիդ տակ կուշ եկած՝ սերըս կերգե մինչև լույս...
— Ծի՛վ-ծի՛վ, հնչեց մյուսը, ու պատասխան չտալով՝
Քնքուշ կոցեց մի կեռաս թելիկ-մելիկ նազանքով:
— Ծի՛վ-ծի՛վ, խոսեց մեկելը, ես քեզ վաղուց կըսիրեմ.
Թո՛ղ որ թռչիմ մոտիկդ, տոտիկներիդ համբուրեմ,
Թե՛ղ ձգե իմ թևին, թռչիճք, երթանք հեռունե՛ր.
Ես տեսել եմ, ես գիտեմ հեռուն ոսկի աշխարհներ,
Որ ո՛չ մարդ կա, ո՛չ ուրուր,— տարի բոլոր վառ գարուն,
Լույս-աղբյուրներ շողշողուն, զառ պարտեզներ դալարուն.
Այնտեղ շինենք մեր բույնը, երգենք մեր սերն ու կարոտ...—
Ու իր տեղեն թիռ առավ, թռավ նստավ նրա մոտ:
Իսկ մյուսը լուռ ու մունջ, թելիկ-մելիկ նազանքով
Քնքուշ կոցեց մի կեռաս, աչքի ծայրով նայելով...
Մեկ էլ... Իրար թև-թևի, անո՛ւշ-անո՛ւշ ծլվլան՝
Ծափիկ տվին ու թռա՛ն, ծափիկ տվին ու թռա՛ն...

Հունվարի 25.

Ժրճև

Ցերեկվա ոսկի լույսերը մեռան,
Ծածկել է թևը մթին լուռության
Անտառ, լեռ ու ձոր:
Քնել են անդորր՝
Ուղիներ փոշոտ, կամուրջ, սալհատակ՝
Անդուլ ծեծկըված կուռ ոտների տակ:

Սակայն մի հատաչ խորունկ, սրտագին՝
Լսում եմ անքուն այս խուլ գիշերին
Հեռու մի տեղից.

— Քո խոցված կրծքից,
Իմ սո՛րբ հայրենիք՝ անարատ զոհի,
Վեհ գաղափարի, պայքարի, մահի,—
Խոսում ես հավե՛տ
Խոցված սրտիս հետ...

Ժընև

Սիրուն մանկի՛կ, ես գնում եմ, դու գալիս ես այս աշխարհ.
Շշմարիտն ես փորձով գիտեմ ու խոսքերս մի՛ մոռնար:

Կյանքն է ամպի փախչող ստվեր, վայրկյանն է միշտ
իրական.
Բախտի կռանը կամքն է թեև, բայց դիպվածն է տիրական:

Զգացմունքն է գերիշխանը, խելքը՝ նրա լոկ ծառան.
Բայց դո՛ւ խելքդ վրադ պահի՛ր, ինչպես պողպատ կոռ
վահան:

Մի՛ հավատար ստվերներին, հեռվի՛ր միայն քեզ վրա,
Ատելու չափ սի՛րիի մարդկանց, բայց լավություն միշտ արա:

Եվ լայն օրում թե՛ ընկերներ, թե բարեկամ ճանաչի՛ր.
Իսկ նեղ օրում ընկերների ո՛չ որոնիր, ո՛չ կանչիր:

Խաղերով լի այս աշխարհում խաղդ եթե տանուլ տաս,
Զվարթ եղի՛ր, ու ալոպիսով բախտի վրա կըխնդաս:

Անվախ ու վեհ դեկդ վարե անժանոթին դեմ-դեմի.
Անզղջալի առաջ գնա՛, ինչ որ լինի՛, թո՛ղ լինի:

Լսի՛ր, տղա՛ս, ինձ կթաղես անհայտ մի տեղ, աննշան,
Որ չիմանան, մարդիկ չգան՝ շիրմիս բարը գողանան:

Հոկտեմբերի 1,
Ժընև

Հայոց գեղջուկի ծավալուն արտե՛ր,
Ավետարանի էջերի նման
Խնկաբո՛ւյր, օծո՛ւն, հավե՛րժ սրբազան,
Թշնամու սրով հասկաբեկ արտե՛ր:

Խուպան մնացիք՝ անտեր, ամայի,
Ակոսներիդ մեջ մորթեց մանկալին,
Մանուկ հոտադին, անխոնջ ամուլին
Դարերի դժխեմ ոսոխն ամենի:

Հայոց գեղջուկնե՛ր, եղբայրնե՛ր հոգուս,
Ձեր արյունազանգ արտերի վրա
Դրախտի փառքով պիտի հուրհրա
Մեր ազատության ոսկի արշալույս:

Դուք եք այսօրվան մեր դառն լացը,
Սուրբ նահատակներ աստծո սեղանի,
Դո՛ւք, անմահ սերմեր մեռնող ցորենի,
Դո՛ւք եք վաղորդյան մեր արդար հացը,—

Հայոց գեղջուկնե՛ր, եղբայրնե՛ր հոգուս...

Դեկտեմբերի 15,
Ժընև

Ա՛խ, ասացին ինձ, թե մեռել ես դու,
 Մեռել ես վաղուց, մայրի՛կ, իմ հոգիս...
 Մեռել ես, չըկաս... Ծածկել է հավետ
 Անհուն խավարը դեմքդ թախժանուշ.
 Ու հող ես դառնում... Ավա՛ղ, այսուհետ
 Քեզ չեմ տեսնելու, մայրի՛կ իմ քնքուշ...

Սակայն հանապազ, ինձ հետ անբաժան՝
 Մի անհայտ տեղից, ինձ այնպես մոտիկ,
 Գիշեր ու ցերեկ, ու ամեն մի ժամ,
 Ամեն մի վայրկյան անծայր կարոտով,
 Աչերդ լեցուն սիրով ու գթով՝
 Անթարթ, անքթիթ հառել ես վրաս,
 Սրտով, սրտակից,
 Մի՛շտ նայում ես ինձ, մի՛շտ նայում ես ինձ,
 Մայրի՛կ, իմ հոգիս...

Լյուցեռն

△

Թռչուններն ուրախ՝
Նորեկ գարունքին
Սիրով, սրտագին,
Խոսում են կրկին:

Ա՛խ, կար ժամանակ,
Ես ա՛յնպես ներհուն
Իմանում էի
Հավքերի լեզուն:

Բայց սին ու դժնյա
Խաղերից կյանքիս
Օր-օրի վրա
Նանրացավ հոգիս:

Եվ հիմա նրանց
Լեզուն իմաստուն,
Լեզուն երազի,
Էլ չեմ հասկանում...

Մայիս,
Ժընև

Քայլում եմ մեռակ անտառի խորքում,
Դեղին տերևը թափվում է վերաս.
Ո՛չ վիշտ եմ սգում, ո՛չ սեր եմ երգում,—
Իմ հոգում չըկա ո՛չ աստղ, ո՛չ երազ:

Եվ մըխրճվում եմ անտառում խավար,
Չեմ տեղնում գտնել դարձի արահետ.
Տերևների պես ծեծվա՛ծ, հողմավա՛ր,
Գնում եմ կորչիմ տերևների հետ...

Եվ մահվան հանդեպ կանգնել եմ ահա՛,
Ձեռքով եմ անում, կանչում եմ՝ թո՛ղ գա...

Դեկտեմբերի 19,
Ժընև

△

Մի թռչուն եկավ
Երազի միջից,
Եվ ծարավ հոգուս
Ծննջաց մեղմիկ
Անունըդ անուշ,
Իմ սիրուն մանկի՛կ:

Երգեց աչերըդ՝
Պայծառ ու անբիծ,
Սուրբ խոսքեր ասաց
Քո քնքուշ սրտից,
Իմ չքնաղ մանկի՛կ,
Նազելի մանկի՛կ...

Ուրիշների ջրերն ընկած՝ գնացի,
Հրամաններ կատարելով գնացի,
Ծառ ջանացի, որ սրտիս հետ ընթանամ,
Աշխարհի հետ թավալգլոր գնացի...

Ժընև

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Գարնան արևը անհուն համբույրով
Դուրս կոչեց կյանքի ծլին ու ծաղկին,
Եվ մանուշակը կապույտ աչերով
Անմեղ, միամիտ ժպտաց ամենքին:

Եկավ զեփյուռը շշմռաց նրա
Կույս ականջներին և սահեց գնաց,
Եկավ թիթեռը, թռվոսաց նրա
Նազելի գրկում և թռավ գնա՛ց:

Եվ մանուշակը նրանց ետևից
Մնաց նայելով... խաբող ցնորքներ.
Եվ ընկան նրա աչքերից անքիժ
Առաջին սիրո մաքուր արցունքներ:

Լուռ է ու խավար,
Ասես՝ ողջ աշխարհ
Դարձել է միայն
Աննյութ գաղափար:

Բայց հանկարծ մի ձայն
Ականջումս հնչեց.
Այդ մա՛յրս էր արդյոք
Իմ բախտը հիշեց
Իր սուրբ աղոթքում.
Թե՛ իմ վաղուցվա
Սերս էր կաթոգին,
Անունս ականա
Դողաց շրթունքին...

△

Ահա նորեն գարուն եկավ.
Օ՛, կտրեցե՛ք, օ՛, կտրեցե՛ք
Լեզուները թռչունների,
Որ չհանդգնեն երգել անհոգ
Երգերն իրենց տարփանքների՝
Մեր մորթված մանուկների
Ցրիվ եղած նշխարների
Փռշու վրա, որոնց պիտի
Ծածկեն անգութ ծաղիկները՝
Լի՛րբ, անզգա...

Հունվարի 29,
Ժընև

△

Հայրենիքից հեռու, մի օր,
Եթե մահը զարկե ինձ,
Միևնույն է՝ թաղվիմ ուր որ,—
Մեր մոր գրկումն եմ նորից:

Սակայն, քաղցր է ննջել դաշտում.
Խնձորենու շուքի տակ,
Որ գարունքին շիրմիս ծուփ գան
Ծաղիկները սպիտակ:

Եվ ամառը՝ աղջիկները
Վրաս կանգնեն երգելով.
Քաղեն, լցնեն գոգն ու ծոցը
Կարմի՛ր, կարմի՛ր խնձորով:

Եվ աշունքին՝ սիրուս նման
Մեռած, լացած մի երազ՝
Տերևները դալուկ, դեղին,
Իջնին, մեռնին իմ վերաս:

Երբ ձմեռ գա՝ լոկկ ու հեզ՝
Բյուրեղները ճյուղերեն
Ծիրմիս կաթեն արցունքի պես
Մենության մեջ ձյունեղեն:

Մայիսի 25,
Ժընև

Ճ

Ես հովիկ լինեի,
Դու՝ նազուկ ցարասի.
Գգվեի կարոտով
Վարսերդ սնդուսի:

Ես եղնիկ լինեի,
Դու՝ աղբյուր պաղպաջուն.
Խմեի համբույրդ
Շրթերով տոչորուն:

Ես թիթեռ լինեի,
Դու՝ կարմիր բոց-կրակ,
Կիզվեի գրկիդ մեջ,
Մեռնեի ոտքիդ տակ:

Հունիսի 9,
Ժընև

Զորահավաք էր: Ծտապ տուն եկավ
Զինվորի զգեստ հագած մի տղա.
— Մայրի՛կ, ինձ օրհնի՛ր,— պատանին ասավ,—
Ես էլ կովի դաշտ գնալու եղա...

Ուշաթափ ընկավ խեղճ մայրը թշվառ,
Եվ երբ ուշքն եկավ նորեն իր վրան,
Գրկեց զավակին պինդ, կարոտավառ,
Որպես թե վաղուց չէր տեսել նրան:

— Ա՛խ, ի՛նչ ուրախ եմ, փա՛նք քեզ, աստված իմ,
Որ ողջ ետ դարձավ իմ անուշ որդին...

Հունիսի 19,
Ժընև

△

Գրկիր ինձ մեղմիկ, —
Քո կախարդ գրկում
Ես զգում եմ ինձ
Իմ հայրենիքում:

Ծիծաղում ես դու՝
Ուրախ ու անմեղ,
Մեր դրամ, ասես,
Աղբյուրն է բլուրեղ:

Ծննդո՞ւմ ես դու
Այնպե՞ս հեզ, անուշ.
Ասես, մեր դաշտի
Հովիկն է քնքուշ:

Ու երբ խաղում ես
Իմ մազերիս հետ, —
Վառ մանկությունս
Ինձ դառնում է ետ:

Հունիսի 23,
Ժընև

Այցի եմ գալիս քեզ մոտ ես հաճախ,
Նստում եմ դեմըդ՝ հանգիստ ու խաղաղ.
Զրույց եմք անում երկա՛ր միասին,
Հազար նյութերի, հարցերի մասին:

Եվ սիրո մասին խոսում եմք նույնպես,
Բայց խիստ անտարբեր ձևանում եմ ես,
Վրսդ չեմ նայում, չեմ լսում սո՛ւնյի,
Որպես թե անհույզ, սառն եմ քո հանդեպ:

Բայց հարվում եմ ես սիրուց բոցակեզ.
Ուզում եմ գրկել ու համբուրել քեզ.
Հագիվ զսպում եմ մըրրիկը սրտիս,
Ա՛խ, սակայն հոգիս քերանս է գալիս...

Նույեմբեր

Մարգարիտներ՝ վըզիդ շուրջ
Տրտում փալլով ու քնքո՛ւշ.
Մարմարեղեն վըզիդ շուրջ
Մարգարիտներ՝ թախճանո՛ւշ:

Արցունքներս են իմ սիրու՛՛ս
Տխո՛ւր, ախո՛ւր, դալկահար.
Արցունքնե՛րդս իմ անհույս —
Վըզիդ բոլոր շարեշար...

Նոյեմբերի 23,
Ժընև

ՆՈՐ ՏԱՐՈՒ ԳԻՇԵՐԸ

Գիշերվա կեսին զանգակատունից
 Հնչեց նոր տարվա ժամը ցնծալից:
 Անցավ հին տարին, անցել է ինչպես
 Մի հավերժություն մինչև այս րոպես,
 Մի հավերժություն անհուն, անսահման,
 Որ չքացել է ոչընչի նըման:

Եվ բեռնավորված հույսով ու վախով՝
 Մեռավ հին տարին իր հետ թաղելով
 Ապարանքները իմ երազանքի,
 Որ շինել էի միշտ ժամանակի
 Քանդվող ծովափին...

Եվ ի՛նչ կա այսօր,
 Կանգնել եմ մեռակ և ուղեմուր՝
 Ու միտք եմ անում — չըքացավ անդարձ
 Հրճվանքը կյանքիս, և՛ վիշտը մնաց
 Մրտիս հատակում, ինչպես սև մըրուր...

Կանգնել եմ հիմա անհույս և թափուր՝
 Աչքերըս սուգած խավար անհայտում
 Գալիք օրերի, — ականջ եմ դնում
 Զանգակատունից թորին գիշերին,
 Նոր տարվա ժամի հընչող զարկերին,
 Որ ինչպես սրբի հարվածներ բեկ-բեկ
 Կտրում են կյանքիս թելերը մեկ-մեկ...

Դեկտեմբերի 31,
 Ժընև

△

Սիրածներիս կորուստի հետ
 Չհաշտվեցի ես երբեք.
 Անհրաժեշտի իմաստի հետ
 Չհաշտվեցի ես երբեք:
 Իզուր ինչքան միտքըս ջանաց
 Սրտիս մի խոսք հասկացնել,—
 Իրերի հոսման փաստի հետ
 Չհաշտվեցի ես երբեք:

Հարևանիս որդին մեռավ,
Քսան տարու տղա.
Նոր էր ինձնից գիրք փոխ առավ,
Առո՛ւյգ, առո՛ղջ տղա:

Բիլ գիշեր է գարնանային՝
Լուսնով, բույրով օծուն.
Կոթնել եմ ես պատշգամին՝
Միտքս ցավով խոցուն:

Աչքս եմ հառել պատուհանին
Մահով մթնած խուցի.
Մոմն է վառվում լուռ սնարին,
Դալուկ, առանց բոցի:

Եվ դիտում եմ, անհագ դիտում՝
Ծորքս լցված մահով.
Զարհուրանքն է հոգիս պատում
Անէության ահով:

Եվ աշխարհն է մեռել դառնում՝
Ընկած սրտիս վրա.
Եվ լուսինը — դալուկ մի մոմ՝
Լուռ սնարին նրա...

Վենետիկ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Դու, երկնամերձ իմ հայրենիք, դու, հինավուրց ի՛մ
Հայաստան,
Անմահ բանի ապաստարկու, խորհուրդ խորին, ի՛մ Հայաստան,
Դո՛ւ, ալևոր տեսիլների աստեղագո՞ն ի՛մ Հայաստան,
Եվ նոր խոսքի ավետաբեր, հազարավերք ի՛մ Հայաստան:

Սաղավարտներ դրած կանգնած քո լեռների կոտ երկաթի,
Արորներըդ արյունազանգ՝ արդարուշյան ցորեն արտի.
Երդիկներիդ ծովներն անուշ՝ նվիրական Նավասարդի,
Հին օրերի երգ սրբազան, սեղան զոհի, ի՛մ Հայաստան:

Քո գետերըդ՝ տեգ սուրացող, ազատատենչ, կամուրջ
քանդող,
Քաղաքներիդ մոխիրներից ծլած վարդերն արյուն-բուրդ.
Ծարականներըդ՝ հոգեբուխ, շինականիդ երգը՝ լացող.
Հին սերերի, նոր կարոտի ոսկի բամբիո, ի՛մ Հայաստան:

Դատրիկներըդ քո փափկասուն՝ անապատի գալերին կեդ,
Որբուկներըդ՝ մերկ ու ծարավ, սովալլուկ, մահի ընկեր.
Բախտիդ վրա՝ ծափ ու ծիծաղ, սփոփանքի ունայն խոսքեր,
Նոր հույսերի, նոր երգերի երազաբույր ի՛մ Հայաստան:

Բարեկամներից վաճառված, անհրաժեշտ ի՛մ հայրենիք,
Ուռիներիդ կըրունկի տակ ավերակված ո՛րք հայրենիք,
Սարսափներով, եղեռներով հավերժացած հի՛ն հայրենիք,
Արյունիդ մեջ սուրբ իրավունք, հոգիդ արև, ի՛մ Հայաստան:

Կըռունկները համբավ տանող պանդուխտների

աշխարհալսած,

Նահատակված տաճարների գմբեթները երկնալսաց,

Մագաղաթների արյունաներկ՝ ձայն՝ հեծության, հատաչանաց,

Հընուց ուխտի վրկայարան, ավանդատուն, ի՛մ Հայաստան:

Ծիրանավոր քաջ-Մասիսը՝ սպարապետ քեզ պահապան,

Ծերուկները ճակատագրի գամփաների սուրբ օրհնաբան,

Նոյ-Նահապետ աստվածատես՝ ածուների վեհ այգեսպան,

Մանուկների ու կույսերի արյան հընձան, ի՛մ Հայաստան:

Արդարախոս ու մեծաաքանչ քո հին լեզվով օրհներգըված,

Լուսավորչի լույս կանթեղով երկինքները լուսերանգված,

Անճառելի ու դարերի տանջանքներով հոգիացած,

Հըրաշափառ քո Հարությանք՝ նորամանուկ ի՛մ Հայաստան:

Աշնան ծաղիկներ,
Դալն'իկ ու տիտ'ի,
Դողդոջում եք հեզ
Դաշտերում թափուր:

Ձեր աչերի մեջ
Արցունք կա տրտում,
Ուշացած երազ
Ձեր քնքուշ սրտում:

Ծուտով կըշաչե
Հողմը բքաբեր,
Կըթռնիք չապրած,
Աշնան ծաղիկներ...

Մարտի 4,
Ժընև

Թարթիչների շուք կտան
Դեմքի վրա թավիշե.
Սիրտս շուքի տակ անուշ՝
Ծվար մտած կերպագե:

Թաթիկների լուսեղեն —
Լույս թռչնիկներ հեքիաթի.—
Ծանանչներով ոսկեղեն
Բույն կհյուսեն նոր բախտի:

Զմրուխտ թասով գինի ես,
Բույրդ աշխարհ է առել,
Ծուրթս վառվեց շրթներիդ,
Աշխարհիս տերն եմ դառել:

Վեհետիկ

'△'

Ծառերի վրա աշունը դալուկ
Հըծծում է մեղմիկ մի դեղին նըվագ՝
Թախծոտ ու անո՛ւշ...

Լեռների վրա ձյունել է բարակ,
Ուր, կարծես, իրենց փետուրը քնքուշ,
Նետել են գաղթող հավքերը ներմակ...

Ի՞նչ ես սպասում, սի՛րտ իմ ծառավի,
Սերերիդ անցած չըկա՛ վերադարձ.
Նստի՛ր մեկուսի բաժակիդ առաջ,
Հուշե՛րդդ գգվիր և լա՛ց մեկուսի...

Մեղեդիներով զարունն է փթթել,
Անհուն հայացքով ժպտում է արև.
Կարծես՝ դաշտերը թուխալը չի պատել,
Չի կախվել ծառից մահագույն տերև:

Պառկել է մեջքին ծովը անդորրիկ,
Լայն-լայն բացել է աչքերը ծավի,
Կարծես՝ չի պալթել այնտեղ փոթորիկ,
Եվ հետքն իսկ չըկա բեկված մի նավի:

Մանուկներն ուրախ՝ դալար մարգերում
Երգում են, պարում՝ գիրկ գրկի փարած.
Կարծես՝ աշխարհում չի թափվել արյուն,
Չի եղել երբեք լաց ու կոտորած...

Վենետիկ

ՊՈՄՊԵՅԻ ՄԵԶ

Ինչպես իմ հոգին՝ անհույս ու խավար,
Անհունության մեջ՝ մռայլ, անսահման,
Գողձն այս հողեղեն — երկիրը թշվառ,
Եվ աննպատակ, անդուլ, անկայան,
Ի՞նչ է թափառում, ո՞ր է թռչում նա,
Որպես կույր թռչուն անդունդի վրա...

Դո՛ւ, արյան անոթ, սարսափի հովի՛տ,
Որ կյանքն է կյանքին սնունդ հանձնապազ,
Ատում եմ ես քո խորհուրդը դժմիտ:
Եվ գիտեմ՝ մի օր պիտի չքանաս,
Ինչպես մի նրազ՝ չծնված բնավ,
Բնկվի՛ր իսկ այսօր, ո՛վ ոճրաբեռ նավ:

Ո՛վ ունայն գաղտնիք, ստեղծո՛ղ անգութ.
Որ շինում ես միշտ՝ քանդելու նորից
Ծիր-կաթինները, անհունները մութ,—
Դու չե՛ս գերազանց իմ խեղճ հյուլեից:

Ես՝ սիրտ զգացող, ես՝ խորհող ոգի,
Դու մինչդեռ՝ հորձանք անմիտ տարերքի:
Եվ հիմա ծանր վրեժովդ հսկա
Իջել ես, կըքել ուներխս վրա...

Պոմպեյ

Ասում են, թե՛ դու այնպես
Մոռացել ես ինձ այնպես,
Որ երբ անունս են տալիս,
Հազիվ միտքդ եմ գալիս:

Բայց, նազելի՛ս, ձեր բալում
Այն լորին է դեռ ծաղկում,
Որի քնքուշ բույրի մեջ
Քեզ գրկեցի սիրատենչ:

Ու գրկիս մեջ այսօր դեռ
Կիզող կրակ է վառվել,
Իսկ երբ անունդ են տալիս,
Սիրտս արյուն է լալիս:

Ա՛խ, իրա՞վ է՝ դու այնպես
Մոռացել ես ինձ այնպես,
Որ երբ անունս են տալիս,
Հազիվ միտքդ եմ գալիս...

Վենետիկ

Լուսնյակ գիշերին քալում եմ մենակ,
Նիրհել եմ դաշտեր, լեռներ ու ծմակ:

Լնակներն անթարթ ու բաց աչերով
Քնել եմ անդո՛րր, անհո՛ւյզ, անխոռ՛վ:

Առանց դարմանի այրո՛ղ ցավ ու վերք
Ծակատիս գրեց մի չարաղետ ձեռք:

Դատությունները վրաս ծանրացան,
Մնացին վրաս, օրեցօր շաղցան:

Լուսնյակ գիշերին շրջում եմ անբուն,
Ցավերըս անգութ սիրտս եմ կեղեքում:

Կուգեմայի, երբ կրկին
Գամ հոգնաքեկ ուխտավոր
Նվիրական քո շեմքին,—
Տեսնել այնպես նորից քեզ,
Ինչպես տեսա, սիրեցի,
Սիրեցի քեզ սրտակեզ:

Ծնորհներով կուսական,
Աչերիդ մեջ նըվիրում,
Խոստումներով դյութական.
Մակատըդ՝ լույս ու ճանանչ,
Եվ ժպիտով հոգեթով
Եվ ձայնիդ մեջ՝ սիրո կանչ:

Ծուրջըդ՝ գարնան բույր ու ցոլ,
Ծուրջըդ՝ կարկաչ ու կանանչ,
Եվ երազներս ոսկեշող:

Հոկտեմբերի 22,
Վենետիկ

Ծո՛վ, եկան ազգեր և քո շատաշին
Խառնեցին իրենց երգերը չնչին:

Եվ հիմա նրանք հավիտյան լուել,
Անցել են անդարձ, դարձել առասպել:

Բայց դու, անտարբեր, երգում ես կրկին
Բյուր դարեր երգած քո երգերը հին:

Կըզան նոր երգով ազգեր նորանոր,
Կերգեն ու կանցնեն ազգեր բյուրավոր:

Եվ կանհետանան անտապանագիր,
Եվ նրանց հիշող չի մնա մեկ իր:

Բայց դու, անփոփոխ, կերգես վերստին
Բյուր դարեր երգած քո երգերո՞ հին:

Եվ սակայն մի օր, նման մարդկության,
Կըլուես և դու, անդարձ, հավիտյան:

Հոկտեմբերի 23,
Վենետիկ

Մի մրահոն աղջիկ տեսա
Ռիալտոյի կամուրջին,
Հորդ մազերը — գետ գիշերվա,
Եվ հակիթներ՝ ականջին:

Աչքերը սև — արևներ սև,
Արևների պես անշեշ,
Գալարում էր մեջքը թեթև
Ծաղկանկար շալի մեջ:

Աչքս դիպավ աչքի բոցին,
Ու գլուխը կախեցի.
Ժպտաց ժպտով առեղծվածի,
Հավերժական կանացի:

Միամիտ չեմ՝ հավատամք եզ.
Տառապանքս փորձ ունի.—
Մի մրահոն կույս էր քեզ պես,
Կոտրեց սիրտս պատանի...

Դեկտեմբեր
Վեներիկ

Ա Ն Ի

Այստեղ երկնել են նախնիները իմ,
Դարձել է այստեղ նյութը գաղափար,
Հագել է այստեղ երազը մարմին,
Չքնաղ երազը, որ չունի կոպար:

Անի՛, դու չես լուկ հողեղեն մի գանձ,
Դո՛ւ, ինքդ ես ոգին — մի ողջ ժողովուրդ,
Ամեն ձև այստեղ ոճ է գերազանց,
Ամեն ինչ այստեղ — իմաստ ու խորհուրդ:

Ես հոգուս աչքով՝ անցած ու ներկա
Վիճակդ եմ տեսնում՝ հեռված մի սյունի,
Որ մարտնչելով դարեր ոտընկա,
Մեռնում է կանգնած, եթե մահ ունի:

Սաղավարտակիր, ձեռքիս տեղ ու նետ,
Կանգնել եմ բարձր բուրգիդ կատարին,
Ոստանիկներիդ, ոամիկներիդ հետ
Լսում եմք վառված սեզ զորավարին:

Տափաստաններից, խուժանը վայրագ
Հորդել է, եկել — հեղեղ գայրագին,
Ուզում է, Անի՛, ընկճել լուծի տակ
Քո ստեղծագործ, թևավոր ոգին:

Խաժամուժ, խուժան՝ անձայր, անքանակ,
Դարեր խուժում են — խժոժում, խոլարշավ,
Ծըշում խժաձայն, դնում են բանակ
Քո ցորենաշատ դաշտերում անբավ:

Եվ որոտում է շեփորը ռազմի,
Կովում ենք մտած արյուն ու քրտինք,
Դարեր կովում ենք ատամ ատամի,
Մեռնում ենք կանգնած, եթե մահ ունինք...

Քո հին թշնամին, Անի՛, չե՛ս տեսնում,
Խուժել է նորից քո դաշտերի մեջ,
Բայց վառվում է դեռ մեր ակութենքում
Հինավորց ուխտի կրակը անշեշ:

Դո՛ւ, հին դրոշակ, դո՛ւ, բագին փառքի,
Հենվել եմ նորից քո անմահ սյունին.
Եվ սպասում եմ, և դարեր ոտքի
Քո իրավաբեր շեփորիդ ձայնին...

Վենետիկ

ՀԱՅՐԵՆԻ ԾՈՒԽԸ

Հայրենի՛ հողի վրա եմ նորից,
Նորից մանկական աչքով տեսնում եմ՝
Հավերժից դիտող աստղերն հրեղեն,
Հրաշք է դառնում աշխարհն ինձ նորից:

Ուրախ քրքիջով վազում է կայտառ
Իմ հին խաղընկեր գետակը փայլուն,
Տեսնում եմ նրա զմրուխտ հայելում
Ծաղկի պես ցնծուն՝ պատկերս պայծառ:

Կապույտ երեկոն ա՛յնքան է խաղաղ,
Երգում է ծառից մի հավք սրտագոհ,
Տեսնում եմ՝ հայրս բարի, մտախոհ,
Ծանոթ շավիղով քայլում է դանդաղ:

Ինձ տուն է կանչում ձայնը մայրենի,
Խաղըս թողնում եմ. երեկո է ուշ.
Գգվում է մայրս, ժպտում է քնքուշ,
Մի արևի պես, որ նման չունի:

Վառվել է նորից օջախն հինավուրց,
Ելնում է ծուխը անուշ խընկի պես,
Խոսում են մերոնք... բայց ննջում եմ ես,
Հոգիս պարուրած հեքիաթ ու անուրջ:

Ոչինչ չեմ տեսնում այս ծխից ավել,
Ոչինչ, դատարկված այս մերկ աշխարհում.

Ո՛չ կին երագած, պանծալի անուն,
Ո՛չ գանձ աշխարհի — այս ծուխից ավել:

Կուզեի նստել այս սուրբ ծխի տակ
Ու տեսնել նորից հոգով մանկական
Հարագատներս, որ հիմա չկան,
Եվ հրաշք նորից — աշխարհ բովանդակ...

Երևան

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Ակութներից հին հայրենի
Ծովսն է ելնում բարի,
Ողիներով ազատության
Թռչում ես դու արի:

Սալամբակ թռչում ես դու
Նոր օրերի աստղին,
Հավատարիմ քեզ ուժ տվող
Հին օրերի հողին:

Խոչ ու խութերն թշնամական
Թռիչքդ չեն կասում,
Աշխարհաջան ճշմարտության
Նոր խոսքեր ես ասում:

Դո՛ւ, հին երկիր, նոր ու պայծառ,
Ի՛մ ժողովուրդ, ի՛մ հաց,
Արևաթև անմահ թռչուն՝
Հուր ու սրից ծնած...

Ապրիլի 25,
Վեներտիկ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Պիտի փարվիմ չքնաղ լանջիդ՝
Գարնան վարդով ցնծո՛ւմ.
Եվ մայրական անհուն շնչիդ՝
Յորեն արտով ծրփո՛ւմ:

Կանչում ես ինձ լուսաբարբառ
Քո սիրագեղ կոչով՝
Դեմքդ եմ տեսնում՝ նոր ու պայծառ,
Քո հնազեղ ոճով:

Վա՛ն ու հզո՛ր քո ապագան
Կայծակում է իմ դեմ.
Դո՛ւ, հավերժող իմ Հայաստան,
Անուն քա՛ղցր ու վսե՛մ:

Ապրիլի 25,
Վեներտիկ

ՌԱՎԵՆՆԱՅՈՒՄ

Արարատի ծեր կատարին
Դար է եկել, վայրկյանի պես,
Ու անցել:

Անհուն թվով կայծակների
Սուրն է բեկվել ադամանդին,
Ու անցել:

Մահախունապ սերունդների
Աչքն է դիպել լույս գագաթին,
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ.
Դու էլ մայիր սեզ ճակատին,
Ու անցիր...

Հունիսի 8,
Վենետիկ

Ոտք եմ դնում հայրենական հարկը հին,
Հին որմերը խոսում են ինձ հոգեթով.
Աչքս եմ գետնում մորս ևստած անկյունին,—
— Ո՛ր է մայրս ստեղծագործ իր ժպտով:

Իշնում եմ լուռ երազանքի պարտեզն իմ,
Ուր թախծեցի, մտորեցի, երգեցի.
Չկա՛ բարդիս, ուռիս չկա՛ մտերիս,
Որոնց հետ ես հասակ առա, ծաղկեցի:

Ծրրջում եմ լուռ՝ աչքս հառած ամենքին,
Փողոցներում, շուկաներում մարդաշատ,
Չկա մի դեմք վաղուց սիրած սրտագին.
Ո՛ր գնացին սիրելիներս հարազատ:

Այցելում եմ գերեզմանոցն ամայի,—
Մամոռոտ քարեր, եղծված գրեր, բեկված հող,
Ա՛խ, ընկերներ իմ խանդավառ օրերի,
Ես մնացի ձեր անունը հեծեծող:

Վիշտն է խեղդում հոգիս լքված, տրտմասուգ
Թափառում եմ ուղիներում մեկուսի.—
Երգն եմ լսում մանուկների կենսատույզ,
Է՛յ, ողջո՛ւյն քեզ, նոր առավրտ նոր հույսի:

Վառ ընձյուղներ արևատենչ, սիրաբաղձ,
Որ փայլում եք ցողով, շողով անվրդով,
Անցե՛ք կյանքի սափորներով ուսաբարձ,
Անցե՛ք ուրախ՝ տվայտանքիս վրայով:

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հիմա այսպես
Չար ես այսպե՛ս, չար ինձ հետ,
Որ նամակներս ու պատկերըս
Ողարկեցիր ողջը ետ:

Խստապահանջ խնդրում ես ինձ
Նամակներիդ ետ դարձնել.
Կատարում եմ ասպետորեն
Քմայքներիդ այս խաղն էլ:

Բայց համբույրներն այն սրտադող,
Որ ինձ տվիր ու առար,
Բնավ երբեք դու չես կարող
Ո՛չ ստանալ, ո՛չ ետ տալ:

Նրանք պիտի վառվեն անշեշ,
Պիտի կիզեն քո հոգին,
Ինչպես որ միշտ այրում են ինձ
Երջանկությամբ ցավագին:

Վեհենտիկ

Աչերդ՝ սև-հուր,
Հոգիս եմ կիզում,
Մազերդ՝ սև-սուր,
Սիրտս եմ թրատում:

Վիշտս է ծփում
Սիրտս պես վարար,
Քո ուղին ծածկում՝
Դավաճան ու չար,—

Ուղիդ արշունտ,
Որ տանում է քեզ
Ուրիշների մոտ,
Ուրիշների մոտ...

Վերջին հորձա՛նք իմ ցնորքի,
Գրո՞ն տվիր կյանքիս վերջին,
Զեռիդ անհուն բաժակ ոսկի՝
Արքեցունի հրով վերջին:

Սեզ մազերդ օձախոիվ
Խնըճեցին ուղիս վերջին.
Անհազ հոգիս լցվեց լրիվ
Մահասարսուտ սիրով վերջին:

Արյունս հիմի աչքս առած՝
Դեմդ եմ կանգնել դողով վերջին.
Սիրտս փոված՝ սիրող առաջ,
Մահ խոցեցիր սրով վերջին...

Ապրիլի 18,
Երևան

— Ի՞նչ ես լալիս, աճգի՛ն ընկեր,
 հարցրի լացող ընկերիս.—
 Թե ինձ համար ես լաց լինում,
 ամոքվեցի ես արդեն.
 Թե քեզ համար,— արի՛ հարբենք,
 ու վշտերդ կցնդեն:
 Թե լալիս ես մարդու համար,
 ողջ տառապող աշխարհի,—
 Ե՛կ, միասին նստենք ու լանք
 աճհուն ցավը բոլորի...

Ճ

Վերջալույսին ոսկեշող,
Դաշտերում ծաղկած
Ծրշում էի մեճավոր,
Հոգիս անդորրած:

Մոռացված մի երգ հիմ
Լսեցի հանկարծ,
Այնքա՛ն, այնքա՛ն մտերիմ՝
Սիրած ու ապրած:

Աղջիկ, տղա՝ թև թևի՝
Անցան ծաղկազարդ,
Ամբողջ սլացք, տենչ ու բոց,
Երգելով զվարթ:

Այդ երգը, սի՛րտ, գիտես դու,
Երգել են և ես,
Երբ որ պատանի էի՝
Հրաւ՛ար ու վեհ:

Վերադարձան հոգուս մէջ
Սիրելի դեմքեր,
Այս աշխարհից հեռացած
Եվ մեռած սերեր:

Մինչև խորին ուշ գիշեր
Դաշտերում թափուր
Ուրուների հետ անթիվ
Ծրշում են տխուր...

Երևան

△

Հեռու անտառում ծաղկում է հպարտ,
Ցնծում է զվարթ այն կաղնին հիմա,
Որ պիտի դառնա դազաղըս մի օր:
Եվ մահըս մոտ է, մոտիկ է ա՛յնքան,
Որ ամեն անգամ հոգուս ականջով
Լսում եմ կաղնու սոսափյունը խոր...

Մայիսի 28,
Երևան

Ծաղկավառ ուղին գնում է կրկին,
 Ուր լույս-թևերով ճախրում էի ես՝
 Երազելով քեզ, հավերժական կին:

Ծաղկավառ ուղին գնում է կրկին...
 Եվ նրա ափին կանգնել եմ մոլոր
 Եվ քեկված կյանքով, տխուր-տխրագին:

Ծաղկավառ ուղին գնում է կրկին,
 Եվ լույս-թևերով ճախրում եմ նրանք՝
 Երազելով քեզ, հավերժական կին...

Երևան

Երկու մանուկ՝ տղա-աղջիկ,
Խաղում էին դաշտերում:
Երկու ընկեր՝ տղա-աղջիկ՝
Դպրոց էին ըշտապում:

Երկու սրտեր հանդիպեցին
Ծշուկի մեջ ծառուղու.
Երազեցին և թախծեցին,
Եվ սիրեցին իրարու:

Երկու շիրիմ իրար մոտիկ
Նոճիների ստվերում:
Երկու մանուկ՝ տղա-աղջիկ,
Խաղ են անում դաշտերում...

Հունվարի 6.
Երևան

ՀԱՅՐԵՆԻ-ՋԻՈՒ

Յորենի ծըփուն արտերի եզրին
Կանգնել խորհում եմ արտիս մեջ լոին.—

Մի՛ թե դու չէիր, հայրենի՛ք իմ հեզ,
Որ տալգաներից, մթին յուրդերից,
Հորդացող-եկող ելուզակների

Բյուր նիզակ ու տեզ

Սրտիդ մեջ մխաված՝ ընկել էիր խեղճ
Քառուղու վրա բախվող ալբերի,
Դաժան դարերի մղձավանջի մեջ,
Սմբակների տակ խոլ գծուզների.
Եվ արում էին ճիշով խնդագին
Անգղներն իրենց կտուցները վեւ
Քո արևակեզ ժայռերի վրա՝
Հոշոտելու քեզ...

Եվ սակայն հիմա

Դու նորից ծաղկել, ցնծում ես նորից,
Ելնում է ծովալը խրճիթներից հին,
Որ մայրըս անուշ օրորել է ինձ,
Իմաստավորել մանուկ իմ հոգին
Քո հզոր լեզվով, երկի՛ր կաթոգին:
Այնքա՛ն ժամանակ, որ պիտի հերկե
Սևահողըդ հին՝ քո կտրիճ որդին,
Եվ գուսանըդ վառ՝ սերըդ պիտ երգե,
Դու պիտի ծաղկի՛ս, երկի՛ր հայրական,
Քո ոգով, ոճով և բարձրագլուխ,
Դու պիտի հնչե՛ս, հնչես հաղթական,
Իմ հին հայ լեզու՝ քա՛ղցր ու սրտաբո՛ւխ:

Հունիս, 7
Լեռնանում

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հորհրդում էր արևն ուրախ,
Գետն էր գնում քաղցրակարկաչ.
Չորս դիս՝ գարնան կարմիր ծիծաղ,
Վարդեր կարմիր, կարմիր կակաչ:

Արտույտն երգով ճախրում էր վեր.
Արտոններում՝ խրխինջ ու կանչ.
Չորս դիս՝ գարնան կանանչ թևեր,
Կանանչ հովեր, ծո՛վեր կանանչ:

Մեր մանկական ճիչն էր թնդում
Դաշտերի մեջ ցողաթաթախ.
Խայտում էինք զմրուխտ գետում,—
Եվ գնում էր արևն ուրախ...

Փարիզ

△

Տիեզերքն այս անսահման
 Իր ծանրությամբ ահագին
 Կախված է սոսկ մի մազից,—
 Եվ այդ մազն է իմ հոգին:

Փարիզ

△

Արևի տակ սուկ մի օր է լինելու,
Որ ինձ համար բախտավոր է լինելու,
Բայց այդ օրը զգալու չեմ ես, ավա՛ղ,
Որովհետև մեռած օրս է լինելու:

Փարիզ

Ճ

— Ի՞նչ պիտ լինեն կյանքից հետո,
Հարցում արի ես բնության:

— Ինչ որ էիր կյանքից առաջ,—
Այսպես տվեց ինձ պատասխան:

Երագիս մեջ Անին տեսա,—
Տեսա մեռած մայրիկիս.
Ինչպես մանուկ գիրկն ընկա,
Համբուրեցի մայրիկիս:

Ախ, մայրիկ իմ, ես հիվանդ եմ,
Ես անհույս եմ, ասացի,
Ես վերք ունեմ անբուժելի՝
Անձիր թախիժն աշխարհի:

Միտքն անգոր է, կամքն՝ անհագուրդ,
Սերը՝ պատիր ու պատրանք.
Բախտը չար է, կյանքն՝ անխորհուրդ,
Մահը՝ անհուն զարհուրանք:

Ես հոգնած եմ, կուգեմ հանգչել,
Հավերժ չգգամ, չխորհեմ,
Մայրիկ, մայրիկ, հանվեցրու ինձ,
Ծածկիր վերաս, որ նիրհեմ:

Մղձավանջ է աշխարհն հանուր,
Եվ խղական զառանցում,
Մարդն ստվեր է, և ճիզն իզուր,
Ամեն քայլը՝ մահացում...

Մայիսի 9—11,
Փարիզ

△

Սաւառնում եւ ցնծությամբ վառ՝
Քո սիրո հետ պուրակի մեջ:

Հավերժական զգում եւ քեզ
Եվ քո հուրը հավերժ անշեջ:

Սգալորներ՝ ծանր ու դանդաղ՝
Տանում են լուռ մի սև դագաղ:

Մի օր էլ քեզ պիտի տանեն
Այսպէս լրոյիկ ու տրտմասով,

Եվ քեզ նման այս պուրակում
Պիտ, հուրհրա մի անմահ զույգ...

Հունվար-փետրվար,
Փարիզ

Ա՛խ, երանի չըծնվեի,
Զըլսեի
Հովիվների երգերը ջիւճ
Եվ մայրական խոսքերը սուրբ:
Զըտեսնեի
Զքնաղ դեմքը իմ տիրուհու
Եվ աշխարհքը հրաշագեղ:
Ա՛խ, երանի չըծնվեի,
Զըլսեի, չըտեսնեի —
Զըմեռնեի...

Երբ մանուկ էի, ընկերներիս հետ
 Գլուղի կալերում, դաշտերում ծաղկած,
 Ծիպոտներն իբրև նժույգներ հեծած,
 Մտրակում էինք և սլանում խենթ
 Դե՛ս հեքիաթային աշխարհներ հեռու,
 Եվ շրջում էինք կախարդ, հմայուն
 Այն վայրերի մեջ՝ անհայտ, անանուն:
 Երբ հասակ առա, նստեցի հաճախ
 Երկաթուղիներ և շոգենավեր,
 Անցա երկրներ, կտրեցի ծովեր,
 Տեսա պերճ վայրեր, քաղաքներ չքնաղ.
 Բայց ավա՛ղ, երբե՛ք-երբե՛ք չըհասա
 Իմ ճիպոտ-ձիով ոտք դրած շքեղ
 Աշխարհներն հեռու և հեքիաթագեղ:

Ս Ֆ Ի Ն Ք Ս

Տիեզերքի մեծ սփինքս է անհուն.
Անսկիզբ է նա, ժամանակից դուրս,
Եվ հավերժ անմահ:
Հարցեր է տալիս ամեն մարդու նա
Իր ծագման մասին և իր էության,
Կյանքի և մահվան...
Եվ եթե նըրան չպատասխանես,
Անգութ լկանքով կըլափես նա քեզ
Վայրագ վագրի պես:

Ապրիլի 25,
Փարիզ

ՄԵՐ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵՐ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԸ

Նվեր մեր ժողովրդական վեպի՝
«Աստուծոյ Դավիթ»-ի հազարամյակին:

I

Մեր հոյակապ հին վանքերի մութ խուցերում, մենության մեջ
Պատմիչները մեր վշտահար, մեղմ կանթեղի լույսով անշեշ,
Մի նշխարով, մի կոն ջրով և ճգնությամբ գիշերն անքուն,
Պատմությունը մեր գրեցին մագաղաթի վրա դժուր —
Եղեռները, նախնիները հորդանների արյունը ուտ,
Փլուզումը հայրենիքի և ոսխի սուրը անկուշտ:
Եվ ողբացին լալահառաչ դժխեմ բախտը Հայաստանի
Եվ հուսացին արդարության մի խուլ աստծու դատաստանի:

II

Մեր գեղջուկի պարզ խրճիթում, սուրբ օջախի շուրջը
նստած՝
Գուսանները մեր խանդավառ, սոջները գինի և հաց,
Վիպերգեցին հաղթանակը դյուցազների մեր մեծագոր
Եվ ծաղրեցին պարտությունը ոսխների մեր բյուրավոր:
Եվ հյուսեցին պատմությունը հավերժացող ժողովուրդի,
Վառ հավատով փառքերը մեր ավանդեցին որդոց որդի.
Տեսան շքեղ մեր ապագան, անընկճելի ազատ ոգին,
Հայրենիքի սիրո համար միշտ բարձրացած
Թուր-Կայծակին:

Օգոստոսի 3,
Ծաղկաձոր
Յ՝Յ՝

Այն, մի անգամ ոսկետերև աշունքին
 Անցնում էի ծայրամասով քաղաքի,
 Տեսա երեք երիտասարդ դասարներ՝
 Խիճուտ ափին քաղցրամրմունջ գետակի,
 Մորթում էին քսանի չափ գառնուկներ:
 Երկու գառի գլուխն արդեն կտրած էր,
 Իր արյան մեջ թարտում էր մեկը դեռ,
 Իսկ դասաբը ծխամորճը շրթունքին,
 Չորրորդ գառին՝ աղիողորմ լացի մեջ՝
 Գետնին սեղմել՝ սպանում էր եռանդով:
 Մյուս գառները զարհուրանքից կարկամած՝
 Նայում էին խոր ու անթալթ աչքերով
 Մորթվող եղբորն ու դասաբի դանակին,
 Եվ ողջ մարմնով դողում էին, սրսիւում:
 Բայց մանավանդ տոտիկները նրանց նուրբ
 Դողո՛ւմ էին, դողո՛ւմ էին սաստկագին...

Սեպտեմբերի 18

ՆՈՐ ՏԱՐՎԱ ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ

Այս նոր տարվա առավոտ,
Երբ որ քնից զարթնեցի,
Ավա՛ղ, մերոնք միտս ընկան,
Եվ սուրբ պահեր հիշեցի:—

Տեսա գյուղի տունը մեր...
Զրադացի ձայնն անո՛ւշ.
Մեր մեծ թոնիրը վառ էր...
Նորահացի հոտն անո՛ւշ:

Հայրս եկել քաղաքից՝
Քույրիկիս ու ինձ համար
Բերել էր թանկ նվերներ —
Նոր զգեստներ ծաղկավառ:

Բռնած հորըս ձեռներից՝
Քույրիկս ու ես թովում
Ծրջում էինք բերկրալից
Արփաշայի ափերում:

Ա՛խ, այն օրը հիշեցի,—
Հավերժական տխուր պահ,—
Օտար երկիր գնացի,
Էլ մայրիկիս չտեսա:

Մայրս սեղմած ինձ կրծքին՝
Լաց էր լինում սրտաքան,

Համբուրում էր կարոտով,
Ու չէր թողնում, որ գնամ:

Ձիւ քայլում էր գլխահակ
Մտքերիս հետ թախծալից,
Ու տանում էր ինձ հեռու
Մանկության սուրբ վայրերից:

Եվ քայլ առ քայլ՝ մարում էր
Ջրադացիս ձայնն անուշ,
Բայց ես լսում էի դեռ
Խեղճ մայրիկիս լացն անհույս:

Այս ևոր տարվա առավոտ,
Երբ որ քնից զարթնեցի,
Ավա՛ղ մերոնք միտս ընկան
Եվ սրտիս մեջ լացեցի...

Հունվարի 1,
Երևան

ՈՂԶՈՒՅՆ ԱՄԻՆ-ՋԻՄ

Ամապերջին ապրիլի
Միտքս խոցուն՝ ելա դաշտ,
Բնությունը գրկեց ինձ,
Ինչպես մի մայր սիրաշատ:

Ծուրջս փովել էր հրաշք,
Առավոտն էր բողբոջում,
Նժույգի պես ոսկեքաշ
Արեգակն էր վրնջում:

Հավքերն ուրախ երգեցին,
Ինձ ժպտացին ծիլ ու սեզ,
Որ իրենց պես սրտագոհ,
Զվարթ լինեմ իրենց պես:

Ի՞նչպես խաչտում եմ, խնդում,
Ծփծփում եմ թևաբախ,
Ուլեր, գառներ լուսագեղմ
Եվ թռչունները չքնաղ:

Եվ ծաղիկներ, թիթեռներ,
Եվ գեփյուռներ քաղցրաբույր,
Ծիծեռնակներ սրաթև,
Եվ դալայլող ակն-աղբյուր:

Ու սրտիս մեջ մեկը ինձ
Խոսք է ասում մտերիմ,—

«Կանգնի՛ր, ո՛վ մարդ, և սիրով՝
Ողջագորի՛ր ամենքին:

Գլուխդ բա՛ց, ողջունի՛ր
Եղևիկներին, ծառներին,
Թռչուններին, թփերին,
Առվակներին, գետներին:

Նրանք հավերժ հարազատ
Եղբայրներն են քո խոնարհ,
Ծնած-սնած մի մորից
Քույրիկները քո բարի:

Ծունըր իջի՛ր երկրուղած,
Եվ այս մամռոտ ժայռը մեծ
Խոնարհ սրտով համբուրի՛ր —
Նա եղբայրն է քո երեց»:

Գարուն

Մի երեխա քնից զարթնել
Լաց էր լինում աղիողորմ:
Սրտի ուզած բաներն ամեն
Տեսել էր նա պերճ երազում,
Եվ զարթնելով բոլորը մեկ
Կորցրել էր, ու սրտաբեկ
Հիմա նստել, լաց էր լինում:

Լաց մի՛ լինիր, տղաս, գուր տեղ,
Երիտասարդ կյանքդ ամբողջ —
Այդ երազը հրաշագեղ —
Դեռ առաջդ է լուսաբողբոջ:
Սպա ես ի՞նչ անեմ, տղաս,
Որ կորցրել եմ անվերադարձ
Ամեն, ամեն բան աշխարհում,
Եվ չունեմ էլ ո՛չ մի երազ
Իմ մթնացող օրվա առաջ...

Ամառվա կապույտ, անդորր գիշերին,
Ժայռի կտրտարին նստել եմ մենակ՝
Հայացքըս հառած միրի մտած ծովին:

Լո՛ւն է ամեն ինչ և ամենուրեք.
Ժամանակն՝ անշարժ, և ողջ տիեզերք
Լցված խորագգաց, խորին լուռությամբ:

Պա՛հ երանավետ և ցվիրական,
Անհուն լուռություն տիեզերական:

Ե՛ւ տեսնում եմ ինձ, ե՛ւ լսում եմ ինձ
Ե՛ւ զգում եմ ինձ, ճանաչում եմ ինձ:

Օգոստոս,
Սևան-Երևան

Բ Ի Ն Ք Յ Ո Ւ

Երբ քաց եղան գարնան կանաչ դոները,
Քնար դառան աղբյուրները Բինգյոլի.
Ծարվե շարան անցան զուգված ողտերը,
Յարս էլ գնաց յալաները Բինգյոլի:

Անգին յարիս լույս երեսին կարոտ եմ,
Նագուկ մեջքին, ծով-ծամերին կարոտ եմ.
Քաղցր լեզվին, անուշ հոտին կարոտ եմ,
Սև աչքերով էն եղնիկին Բինգյոլի:

Պա՛ղ-պա՛ղ ջրեր, պապակ շուրթըս չի բացվի.
Ծուփ-ծուփ ծաղկունք, լացող աչքս չի բացվի.
Դեռ չտեսած յարիս,— սիրտըս չի բացվի,
Ինձ ի՛նչ, ավա՛ղ, բլբուլները Բինգյոլի:

Մոլորվել եմ, ճամփաներին ծանոթ չեմ,
Բյուր լճերին, գետ ու քարին ծանոթ չեմ.
Ես պանդուխտ եմ, էս տեղերին ծանոթ չեմ,
Քույրիկ, ասա, ո՞րն է ճամփան Բինգյոլի:

Հունվարի 19,
Երևան

ՌԱԶՄԱԿՈՉ

Գիշեր է մոայլ, անպամած գիշեր:
Հողմեր են փշում, շաշում են հողմեր
Դավանան երկրից մեր նենգ թշնամու
Մեր նվիրական դաշտերի վրա:
Գոռ ալիքներն են լեռնանում ընդոստ
Մեր խոռվահույզ ծովերի վրա:

Է՛յ ազատ Մասիս, երկնասույզ գահեր,
Է՛յ երկաթակուռ խրոխտ գագաթներ,
Ծանթե՛ր եք զողում, սուրե՛ր եք կոում,
Հրեղեն ցատում ընդդեմ թշնամուն:

Էյնե՛յ, լսեցեք. վեհ հայրենիքի
Կտրին գավակներ, ժողովուրդներ քաջ,
Ելե՛ք, զարթնեցե՛ք, կանգնեցե՛ք արթուն.
Գիտցե՛ք, քնում են գետերն ու քամին,
Սակայն չի քնում, երբեք թշնամին:
Ահա՛ ոճրամիտ մեր ոսոխը չար
Ծղթա է բերում, լուծ ու կապանքներ՝
Ընկնելու ազատ մեր եղբայրների
Եվ անարգելու հայրենիքը մեր:

Էյնե՛յ, լսեցեք, ձայն տվեք իրար,
Ամենքդ ե՛ք ոտքի, մարդ քնած չկա՛.
Ծո՛ւտ հագեք-կապեք զենքեր ու զրահ,
Գոտեպնդվեցե՛ք ատելությամբ վառ,
Գոտեպնդվեցե՛ք անձնագոհ կամքով,
Գոտեպնդվեցե՛ք ահեղ վրեժով,

Ծառաչե՛ք ուժգին, կաղնիներ հզոր,
Խոլ վրնջացե՛ք, նժույգներ խիզախ,
Մորիկի նման զարկեցե՛ք շեփոր,
Դեպի ուղղի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի ուղղի դաշտ սուրբ դրոշի տակ
Դեպի բարձունքը մահի ու փառքի,
Վանեցե՛ք հեռու թշնամուն վայրագ,
Մեր խրճիթներից, մեր հնձաններից,
Մեր արտ ու կալից վանեցե՛ք հեռու:
Հավերժ պիտ մնա հայրենիքը մեր,
Հզոր և ազատ և հավերժ կանգուն
Մեր իդեալների սուրբ արևի տակ:

Դեպի ուղղի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի բարձունքը մեծ Հայրենասակի:

Հունիսի 26,
Էսենտուկի

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

I

Թոշնիկները գեղեցիկ՝
Լուսաբացին շողշողուն
Իրենց հույզերը մաքուր
Երգում էին, գեղգեղում:

Ա՛խ, ի՛նչ բարի քաղցրությամբ
Ձեր խոսքերը սրտագին
Ամոքեցին, գգվեցին
Վշտի հովիտ իմ հոգին:

Այն բազուկը, որ կամի
Ձեզ հարվածել, սպանել՝
Թո՛ղ հավիտյան կարկամի,
Նվիրական գուսաններ:

Հուլիսի 5—6,
Էսենտուկի

II

Յոթ-ութ տարեկան մի փոքրիկ աղջիկ
Մի անգամ մենակ խաղում էր դաշտում.
Ոսկի մի թիթեռ ծաղիկից ծաղիկ
Նրա առաջին թռչում էր, խայտում:

Աղջիկն ուզում էր թիթեռին բռնել.
Ա՛խ, այնպե՛ս, այնպես թռչում էր մոտիկ,
Հենց բավական էր, որ ձեռքը մեկներ,
Ի՛նչ գրավիչ էր, ի՛նչքան գեղեցիկ:

Բայց մեկ էլ տեսար, մատների միջից
Փախչում էր արագ՝ թիթեռը կայտառ.
Ընկերների պես խաղալով նորից
Նրանք վազեցին ու մտան անտառ:

Ծառից ծառ անցվերջ, ծառերի ետև
Թիթեռը կախարդ թռչում էր, թաքչում.
Կրկին վազում էր աղջիկն հևիհև.
Մինչև որ խավարն իջավ անտառում:

Աղջիկը հոգնած՝ մի փչակի մեջ
Կույ եկավ, քնեց մինչև լուսաբաց.
Գլուղը դառնալու ճամփա որոնեց,
Բայց դարձյալ ծառեր՝ անտառ անթափանց:

Երեք օր մնաց անտառում մենակ,
Ուտում էր թփեր, պտուղներ վայրի.
Փնտրում էր դարձի ուղի շարունակ,
Գիշերը քնում փչակում ծառի:

Գրկիցների հետ հայրը մտատանջ,
Ցերեկներն՝ անդուլ, գիշերներն՝ անքուն,
Որոնումներով գտան աղջկան,
Գրկից գիրկ տալով ուրախ դարձան տուն:

Մայրը խելահեղ, լացով խնդագին
Գրկեց համբուրեց կորած աղջկան.
«Ասա՛, հոգւա՛կ իմ, անտառում մթին,
Շատ չվախեցա՞ր» — հարցրեց նրան:

«Ո՛չ, անգի՛ն մայրիկ, ես բոլորովին
Չէի վախենում, հենց այն պատճառով,
Որ թռչունները միշտ երգում էին»,
Ասաց աղջիկը ճշմարիտ սրտով:

Հուլիսի 11,
Էսենտուկի

Δ

Երբ որ մահս գա
Կուգեի լինեք
Նորեկ գարունքվա
Ծողշողուն մի պահ,—

Առաջին բացվող
Վարդին ժպտալի,
Սուզվեի ապս
Մութ անհունի մեջ:

Ճ՝

Ետ դառնար հիմա հասակըս մատաղ,
Լիճնեի նորից այն խենթ պատանին,
Երգը՝ շրթունքիս, և սիրտըս ուրախ,
Սանձեի նորից հորըս կապույտ ձին,
Եվ խոլ ձորերով, կատարներով վես,
Սուրող գետերի շառաչունի հետ
Թռչեի չքնաղ իմ սիրածին տես,
Որպես մի վառված անվեհեր ասպետ:

**ՄԻՐԵԼԻ ՀԵՐՈՍ Ս. Գ. ԶԱՔԻՅԱՆԻ
ԱՆՄԱՀ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ**

Հերոսական ընկերներով միասին
Կայծակի պես դու շանթեցիր թշնամուն,
Իդեալների վեհ դրոշը քո ձեռին,
Քաջի մահով ընկար պատվի սուրբ դաշտում:

Քո սիրելի հայրենիքում նորագատ,
Որ քեզ տվեց դյուցազնի կամք ու կորով,
Ամեն մի սիրտ մորմոքում է քեզ համար,
Եվ գլուխներն խոնարհում են հարգանքով:

Քո ճակատը՝ հաղթանակով պսակված,
Մեր պատմության մեջ քայլում ես դու փառքով.
Եվ ահա՝ մեր ճակատները խոնարհած
Գործիդ հանդեպ բարձրանում են պարծանքով:

Մեր ցասումը, մեր վրեժը, ո՛վ հերոս,
Քո երկաթե բազուկիդ մեջ դու տարար,
Եվ զարկեցիր նենգ թշնամուն բարբարոս,
Ոսոխի դեմ դարձար վահան ու պատվար:

Քե՛զ հավերժ փառք... հանգչի՛ր խաղաղ ու անդորր.
Նոր հերոսներ կկայծակեն քո հետքով.
Հայաստանը կբողբոջի նորից նոր,
Կգարդարե քո շիրիմը վարդերով:

Ապրիլի 4

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեծ նարտարապետ Թ. Թորամանյանի
հիշատակին

Հայրենի դաշտում քայլում եմ մենակ.
Աշուն է արդեն, և ձյունը նորեկ
Ծածկել է լանջքը սեզ Արարատի.
Հողմը սաստկաշունչ՝ հսկա մի բարդի
Կորաթեքել է աղեղի նման
Հայկ նահապետի:

Սակայն իմ առաջ՝ կանգնել եմ ահա՝
Պատմության ահեղ հողմերին ընկնած,
Սյուներն հոյակապ հին ավերակի:

Դո՛ւք դարերի մեջ՝ դժար ու դաժան,
Երբ ամենայն ինչ ընկած էր տապաստ,
Դո՛ւք, ով երկնախոհ գմբեթներ ու վեմ
Մնացիք ըմբոստ, մնացիք անաստ
Բռնակալների չարության ընդդեմ:
Իմ ժողովուրդը՝ զարկված շղթայի,
Նշխարները սուրբ, քարերը մամոռոտ
Պաշտեց, գորգուրեց հավատով անշեշ:
Դո՛ւք, հզոր որմեր, կամարներ խրոխտ,
Նրա հոգու հետ խոսեցիք հոգով
Մեր քաջակորով նախահայրերի.
Խոսեցիք լեզվով անհուն գեղեցկի,
Եվ ներդաշնակի, և բացարձակի:

Դո՛ւք, վեհ վկաներ մեր անմահ փառքի,
Մեր ստեղծագործ ոգու, հանճարի.

Բեկորների մեջ ձեր նվիրական
Ինչպես մանուկը՝ աշխարհից լքված,
Մայրական գրկում տեսավ նա իրեն
Պաշտպանված ամուր, պարիսպներով կուռ:

Ոգով ներշնչված սուրբ քարերիդ մեջ
Իմ ժողովուրդը՝ հիացքով արդար,
Մարմինը տեսավ իր երկնասլաց
Վսեմ խոհերի, վեհ գաղափարի,
Եվ իրեն քարձր զգաց ոսխից,
Հպարտ և հզոր. և գոտեպնդվեց
Իր անպարտելի, լուսաբաղձ հոգու
Հավերժի համար անհաշտ պայքարի:

Նոյեմբերի 2

ԾՈՂՈՎՐԳԻ ԵՐԳԸ

Սյունյաց բարձր լեռներում այդ շանթերն են բոցկլտում,
Հանդ ու ձորեր թնդում են որոտալից շաչյունով,
Դավիթ-Բեկի քաջերի վառ թրերն են կաշծակում,
Ամեն մի սիրտ թնդում է նժույգների դոփյունով:

Մեր դարավոր ցասումի, մեր վրեժի օրն արդար
Դավիթ-Բեկը մեզ բերեց ազատության պատգամով.
Մեր գետերը փրփրաբաշ, մեր դաշտերը ծաղկավառ
Կարմրեցին, ցնձացին մեր թշնամու արյունով:

Դավիթ-Բեկի քաջերի սուրն ու թուրը հըրեղեն
Կոտորեցին, ջարդեցին մեր թշնամուն չարաղետ.
Դըրոշները թո՛ղ ծփան, զանգերը թո՛ղ դողանջեն,
Թո՛ղ քուն մտնեն աներկյուղ մեր մանուկներն այսուհետ:

Դավիթ-Բեկը ծունր իջավ, երբ որ եկավ Հայաստան,
Ուխտեց փշրել մեզ գերող կապանքներն ու կոռ շղթան,
Ուխտեց ջնջել թշնամուն, փրկել աշխարհն Հայաստան,
Ու կատարեց ուխտը սուրբ... Հազա՛ր, հազա՛ր փառք նրան:

Թո՛ղ անձնուրաց ուխտ կապեն մեր թոռները քաջածին,
Դավիթ-Բեկի թուրը վեն չըժանգոտի հավիտյան,
Շողա, շաչե, երբ խուժե մեր սուրբ հողը թշնամին,
Որ ծուխն անուշ բարձրանա մեր տներից հավիտյան:

Ք Ա Յ Լ Ե Ր Գ

(Դավիթ-Բեկից)

Ելե՛ք, հայեր, ելե՛ք, քաջեր,
Հագեք կապեք զենք ու սուսար.
Զիերն հեծեք, թռեք եկեք
Սարերն ի վեր, ձորերն ի վար:

Հայրենիքի սիրո համար,
Արիության դրոշի տակ,
Դավիթ-Բեկը տանում է մեզ
Դեպի կոիվ ու հաղթանակ:

Ազատ ապրել, փառքով մեռնել
Մեր լեռներին երդրվեցե՛ք.
Մերկացրե՛ք թրերը կոռ
Մեր ժայռերի վրա սըրեք:

Ժողովրդի սիրո համար,
Ազատության դրոշի տակ,
Դավիթ-Բեկը տանում է մեզ
Դեպի կոիվ ու հաղթանակ:

Արծիվների կանչն ենք լսում —
Առա՛ջ, առա՛ջ կովի սուրբ դա՛շտ,
Զար ու դաժան թշնամու դեմ
Դեպի կոի՛վ, կոի՛վ անհաշտ:

Մեր քույրերի պատվի համար,
Անմահության դրոշի տակ,
Դավիթ-Բեկը տանում է մեզ
Դեպի կոիվ ու հաղթանակ:

ԹԱՄԱՐԱՅԻ ԵՐԳԸ

(Դավիթ-Բեկի հարսնացում. վիրտոզի)

Ա՛խ, գգվեցիր ինձ քո հզոր կրծքին,
Հազար սիրելի, իմ սեր Դավիթ-Բեկ,
Էլ ո՛ր թողիր ինձ մենակ, վշտագին,
Արցունքներիս հետ տխուր, սրտաբեկ:

Երբ անքուն աչքս խփում եմ մի պահ,
Հասակդ եմ տեսնում, դեմքդ ազնաուր,
Թոչում ես նորից նժույգիդ վրա,
Անունդ եմ կանչում, ա՛խ, իզուր, իզուր:

Քարվանների հետ մամակ մամիեցի,
Արցունքով թրջված, սրտով վշտահար,
Քո պատասխանին կարոտ մնացի,
Մնացի լքված ու անմխիթար:

Քո Հայաստանի լեռներից խոժոռ
Գուսաններ եկան, փառքըդ երգեցին,
Երգեցին թըրիդ զարկերն ահավոր,
Անդունդներ թոչող հրեղեն քո ձին:

Օ՛, մախանձում եմ, անհուն մախանձում
Քեզնից զօր-գիշեր անբաժան թըրիդ,
Դե՛հ, բավական է, թուրըդ պատյան դիր,
Արի, մեռնում եմ՝ աչքքս մամիեքիդ:

ԳԱՅԱՆԵՒ ԵՐԳԸ

(Ծառույցանի հարսնացու.ն)

Խոստացել էիր, իմ թագ ու պսակ,
Այսօր ինձ մոտ գալ՝ սիրո վարդերով.
Ընկերներիդ հետ թուաք ու հասաք
Նժույգ ձիերով, խրոխտ լեռներով:

Մայր Հայրենիքի սերը քեզ կանչեց,
Բոց հանեց ժայռից ամբակը ձիուդ,
Քառսուն թրի մեջ թուրըդ շառաչեց,
Արևը մարեց հազար թշնամուդ:

Խոսք տվիր գալու գարնան ինձ այցի,
Ծաղկել են արդեն ամեն թուփ ու ծառ,
Փրկության համար սուրբ Հայաստանի,
Գիտեմ, սիրելիս, խոսքդ մոռացար:

Եկ գոնե մի պահ, իմ կտրիճ իշխան,
Ծրջենք երկուսով ծաղկած արոտով,
Եկ՝ սրբեմ թուրդ մազիս մետաքսով,
Ախ, մի՛ թող այրվեմ սիրուդ կարոտով:

Գ Ե Ր ՈՒ Հ ՈՒ Ե Ր Գ Ը

Օտար աշխարհում ստրուկ ու գերի,
Թառամեց, անցավ իմ կյանքը մատաղ,
Ա՛խ, ո՛չ մայր տեսա, ո՛չ սեր ընկերի,
Սրտիս մեջ՝ արցունք, աչքիս մեջ՝ ծիծաղ:

Անոթի, ծարավ, օտարի դուռ
Տքնեցի անխոնջ, անդուլ, տանջալից:
Սփոփանք գտա երագում միայն,
Ե՛վ տուն հայրենի, և՛ հաց մոր ձեռքից:

Արծի՛վ, սե՛գ արծիվ, թոցրո՛ւ ինձ քեզ հետ,
Տա՛ր ինձ հարազատ դաշտերն հեռավոր,
Մեր արևի տակ, ա՛խ, մի վայրկյան գեթ,
Ծունջ առնեմ ազատ, մեռնեմ բախտավոր:

Երևան

ՄԵԾ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՕՐԸ

(9 մայիսի 1945)

Մեր սուրը փառքով դրեցինք պատյան,—
Մեծ հաղթանակի օրն է ցնծալից.
Պարտվեց մահաշունչ ոտխը դաժան,
Երգեր են հորդում զվարթ սրտերից:

Հոծ փողոցներում աղմուկ ու շառաչ,
Հոսում են մարդիկ ծափով, ծիծաղով.
Մի մարդ սեղան է բացել տան առաջ,
Լցրել թասերը ոսկեփայլ գինով:

Եվ անցորդներին կանչում է, խնդրում,—
Եղբայրներ՝, որդուս կենացը խմե՛՛նք.
Հերոս է որդիս, հաղթեց թշնամուն,
Ձեր որդիների կենացն էլ խմենք:

Խմում են խինդով, ցնծում երջանիկ,
Եվ զարկում նորից գավաթներն իրար:
Նրանց մեջ մի հայր ասում է մեղմիկ.—
Է՛ս էլ իմ որդուս հանգստյան համար:

Գլխարկներն իսկույն հանում են նրանք,
Խոր ակնածանքով լոռում են մի պահ.
Խմում են անձայն զոհվածի համար
Եվ հեղում գինին սուրբ հացի վրա:

ԻՄ ՆԻՐՎԱՆԱՆ

Ես ապրում եմ մեճ-մեճավոր
Այս լռանիստ անտառում,
Իմ հյուղակն է թավուտի մեջ,
Ուր երգում է ջինջ առուն:

Ես խորհում եմ ներանձնացած
Լռության մեջ գերանդորր,
Հոգիս՝ զվարթ, սիրտս՝ հանգիստ,
Զերծ կրքերից բռնավոր:

Եվ բնության ծիրերից դուրս,
Անհունի մեջ անուրջի,
Ես ապրում եմ հավերժաբար
Առանց վշտի ու տենչի:

Ճ

Ամեն ինչ ունայն, երազ անցավոր,
Աստղ էլ որ լինես՝ պիտ, հանգչիս մի օր:
Ոչինչ է մարդը՝ փոշի փոշու մեջ,
Իր ցավը, սակայն, տիեզերքից փնծ:

Նոյեմբերի 9,
Երևան:

Ա. Վ. Ի. Կ. Ի. Ն.

Կյանքիդ ուղին լինի պայծառ,
 Ամեն քայլդ՝ ազնիվ, արդար:
 Լինես խոհուն, լինես գիտուն,
 Եվ ունենաս սիրտ զգայուն:
 Լինես բարի և անբասիր,
 Ընկերներիդ սրտով սիրես,
 Երբ քեզ տեսնեն՝ ուրախանան:
 Միշտ օգնելու լինես պատրաստ
 Տանջվող մարդուն և ընկերին:
 Անդալանան, անհուն սիրով
 Հայրենիքիդ լինես պաշտպան.
 Եթե նրա սիրո համար
 Մի սխրալի գործ կատարես —
 Չըհոխորտաս, լինես խոնարհ,
 Եվ իր պարտքը ճիշտ կատարած
 Մարդու նման՝ խիղճդ անդորր,
 Ապրես ուրախ ու բախտավոր:
 Եվ մեն-մենակ, տարին մի օր
 Այցի ելնես մամոռոտ շիրմիս,
 Կանգնես լոկկ, խորհես մի պահ,
 Իմ կաթոգին սիրած տղա:

Երևան

Δ

Մեր կյանքի ամեն վայրկյանը անցնող
Թեթև, բայց անբույժ վերք է տալիս մեզ,
Իսկ վերջին, վերջին վայրկյանը ահեղ
Մի կուռ հարվածով սպանում է մեզ:

Ծա՛տ եմ տանջվել այս աշխարհում,
 Ծա՛տ եմ լացել այս աշխարհում.
 Այն աչքերը, որ չեն լացել,
 Բան չեն տեսել այս աշխարհում:

△

Տիեզերքի սահմաններից դուրս գալի,
Ժամանակից, օրենքներից բնության
Անշատվեի, հեռանալի, փախչեի:
Ուժի-նյութի, կյանքի-մահի հարցերից
Ազատվեի, ազատություն շնչեի...

Հունիս

△

Ա՛խ, ինչքա՛ն, ինչքա՛ն կուգեի լինել
Զինվոր հասարակ.
Հայության բոլոր ոսոխների դեմ կուլեի անդուլ
Անիի հզոր պարիսպների տակ:
Եվ հոր վրեժով
Զարկեի դարե՛ր, զարկեի դարե՛ր,
Եվ բյուր վերքերով
Ընկնեի վսեմ պարիսպների տակ.
Սիրտս խաղաղվեր, հանգչեի հավերժ
Անիի անմահ պարիսպների տակ...

Ռեկտեմբերի 12

Դուրսը բուք է խիստ, գիշեր, ցուրտ ձմեռ.
 Շքեղ դահլիճում ջերմ ու լուսավառ,
 Պարում են, երգում, կատակում զվարթ:
 Բայց դու, ընկե՛ր իմ, պառկել ես անգարդ,
 Ծանր հողի տակ,
 Քաղաքի եզրում,
 Եվ բուքն է հիմա ձյունաթաղ դաշտում
 Քաղցած գայլի պես
 Քո գերեզմանի վրա կաղկանձում...

ՇՈՊԵՆԻ ԹԱՂՄԱՆ ՔԱՅԼԵՐԳԸ

Մի շքեղ, սիրուն երիտասարդի
Թաղման թափորն էր:
Սգանվագը հնչում էր տխուր.
Գնում էինք լուռ,
Դանդաղ, մտազբաղ՝
Եվ նվագի մեջ լսվում էր, կարծես,
Հուսաբեկ ձայնը թշվառ տղայի.—
«Լացե՛ք իմ վրա,
Լացե՛ք ձեր վրա.
Ողբանք միասին
Մարդկության վրա,
Որ կա, և չկա...»:

Ճ

Մարդու տենչանքն է՝ հավիտյան ապրել
 Եվ լինել աստված տիեզերաշեն,
 Ամենակարող, ամենահզոր
 Եվ ամենագեղ:

ԵԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ավետիք Իսահակյանի երկերի վեցհատորյակի առաջին հատորը բե-
վանդակում է նրա քնարական ստեղծագործությունները, գրված
1891—1957 թթ.: Այս հրատարակության հիմքը բանաստեղծի կենդանու-
թյան օրով տպագրված վերջին ժողովածուն է («Երկեր», Երևան,
1955): Ընդգրկված են նաև այն բանաստեղծությունները, որոնք, հիշ-
յալ ժողովածուից հետո Իսահակյանը տպագրել է մամուլում, ինչպես
և մի մասը նրանցից, որ տարբեր ժամանակներում տպագրված լինե-
լով պարբերականներում և ժողովածուներում, դուրս են մնացել վերջին
մեկհատորյակից:

Ծանոթագրություններում տրված են տեղեկություններ բանաստեղ-
ծությունների գրության ժամանակի, վայրի, ըստ հնարավորության նաև՝
շարժառիթների ու մտահղացումների, առաջին տպագրության վերա-
բերյալ: Տեքստային տարբերությունները թողնելով Իսահակյանի երկերի
գիտական հրատարակությանը, նշված է, թե տվյալ բանաստեղծական
երկը առաջին տպագրությունից հետո, ժողովածուից ժողովածու ի՛նչ
կարգի փոփոխություններ է կրել, մինչև վերջնական տեքստի ստեղ-
ծումը: Ինքնագրերի հիման վրա վերանայված և ճշտված են մի շարք
բանաստեղծությունների գրության ժամանակն ու վայրը: Այդ աշխա-
տանքն սկսված է եղել Իսահակյանի երկերի առաջին քառհատորյակը
(1950—1951) և մեկհատորյակը (1955) պատրաստելու ընթացքում:

ՑԱՎԱՍԾ ՍԻՐՏԸՍ ԵՐԳԵՐ ՀՅՈՒՍԵՑ... (էջ 3)

Գրել է 1891 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝
«Տարազ», 1898, հունիսի 14, № 23, էջ 502, ապա՝ «Բանաստեղծու-
թյուններ», 1903, էջ 40, նույնը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 226:
Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 262:

ԱՄԵՆ ԳԻՇԵՐ ԻՄ ՊԱՐՏԵԶՈՒՄ... (էջ 4)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1891 թ., Ալեքսանդրապոլում: Առաջին
անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հունվար, № 1, էջ 49, ապա՝

«Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 26, հիմնովին մշակած՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 64: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1950, էջ 67: Այս բանաստեղծության Ալ. Բլոկի թարգմանությունը 1916 թ. ծայնագրել է Ս. Ռախմանինովը, Մ. Ծանիկյանի խորհրդով. «Շատ երաժշտականորեն է զգում բնությունը հայ բանաստեղծը,— ասել է ականավոր կոմպոզիտորը:— Եթե բոլորը կարդանային մման ձևով գրել բնության մասին, մեզ՝ երաժիշտներին կմնար մի թեթև դիպչել տեքստին, ու երգը պատրաստ կլիներ» («Գրական թերթ», 1973, № 14):

ՏՈՐԸ ԱՅՐԵՑ ՎԱՐԴԸՆ ԱՆՈՒՇ... (էջ 5)

Գրել է 1891 թ. մայիսի 3-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893, փետրվարի 28, № 9, էջ 139, ապա, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 33, այնուհետև, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 61, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 72, վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 8:

ԱՐԵՎԸ ԻԶԱՎ ՍԱՐԻ ԳԸԼԽՈՒՆ... (էջ 6)

Գրել է 1891 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Էջմիածնում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արաքս» 1893, գիրք Բ, էջ 56, «Ժողովրդական մոտիվ» խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 59, անխորագիր, մեկ փոփոխությամբ՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 17: Նույն տեքստը բոլոր ժողովածուներում:

ԱՆՀՈՒՆ ԵԹԵՐԻՑ, ԱՍՏՂԻԿ ԼՈՒՍԱՓԱՅԼ... (էջ 7)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1891 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Էջմիածնում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հանդես ամսօրյա», Վիեննա, 1894, հունվար, № 1, էջ 29, «Խանդերգ» խորագրով, որ դրել է ամսագրի խմբագրությունը, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 10:

ԹԵ՛ ԴԵՊԻ ԿՅԱՆՔԸ, ԹԵ՛ ԴԵՊԻ ՄՍՐԴԻԿ... (էջ 8)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1891 թ. դեկտեմբերի 22-ին, Էջմիածնում, կրկին անդրադարձել՝ 1899 թ. հունիսի 23-ին, Սարիղամիշում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 809, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 11 և ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 96:

ԱՂԽ ՈՒՌԵՆԻ, ՎՇՏԻՍ ԸՆԿԵՐ... (էջ 9)

Գրել է 1892 թ. էջմիածնում: «Մուրճ»-ի խմբագրությունը մերժել է տպագրել և ինքնագիրը մնացել է ամսագրի արխիվում: Հետագայում, երրորդ և չորրորդ քառատողերը կրճատելով, բանաստեղծությունը զետեղել է քառատողյակում՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I., 1950, էջ 23:

ՀՈԳԻ ԿՈՒՏԱՄ, ՀՈԳԻ ՏՈՒՐ ԻՆՁ... (էջ 10)

Գրել է 1892 թ. հունվարի 14-ին, Իգդիրում, վերստին անդրադարձել 1894 թ. նոյեմբերի 9-ին, Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 35, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 52 և «Երգեր ու վերքեր» 1908, էջ 15: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 17:

ԾԱՂԻԿ ԷՒ ՆՈՐԱԲՈՂԱՌԶ... (էջ 11)

Գրել է 1892 թ. մարտի 9-ին Գևորգյան ճեմարանում և արժանացել իր ուսուցիչ՝ բանաստեղծ Հովհ. Հովհաննիսյանի խրախուսանքին: Իսախանյանի առաջին տպագրված բանաստեղծությունն է: Տպագրվել է՝ «Տարազ», 1892, դեկտեմբերի 6, № 47, էջ 602, «Նվեր XX» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, առանց խորագրի՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 11—12, «Սիրո հուշերից» երգաշարում և մասնակի փոփոխություններով՝ հաջորդ ժողովածուներում: Վերջնական տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 20:

ԲԱԼԵՍ ՈՒՆԻ ՀՆԴՈՒՄԱԹԱ... (էջ 12)

Գրել է 1892 թ. մարտի 12-ին Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 34, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 108: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 144:

ՕԽՏԸ ՍԱՐՈՎ ՀՆՈՒՄ ԲԵԶՆԻՑ... (էջ 13)

Գրել է 1892 թ. մարտի 23-ին, Ապարանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1893, հունվարի 17, № 3, էջ 39, «Աշուղի խաղը (ժողովրդական մոտիվ)» խորագրով, ապա, «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 54, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 12 և «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 115, վերամշակած՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 178: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 108:

ԵՍ ԾԵՐԱՑԱ... ՄԻ՝ ԶԱՐՄԱՆԱՐ... (էջ 14)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1892 թ. ապրիլի 27-ին, Ալեքսանդրապոլում: Վերանայել է և առաջին անգամ տպագրել՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 9, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկեր», հ. 1, 1958, էջ 56:

ՄԻՐՏ ԻՄ, ՄՊԱՍԻՐ, ԳՈՒՑԵ ԱՐՇԱԼՈՒՑԱ... (էջ 15)

Գրել է 1892 թ. մայիսի 4-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1893, մայիսի 30, № 22, էջ 342, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 12, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 50: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 20:

ՄԻԹԵ ՊԻՏԻ ԹՈՌՄԻՆ, ԹՈՇՆԻՆ... (էջ 16)

Գրել է 1892 թ. մայիսի 5-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1893, հուլիսի 25, № 28, էջ 442, «Մի՛թե...» խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 17—18: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՀՈԳՆԱԾ ԵՄ, ԱՆՏԱՊՈՒ, ՀՈԳՆԱԾ, ՈՒԺԱՍՊԱՌ... (էջ 17)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1892 թ. մայիսի 10-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, դեկտեմբեր, № 12, էջ 79, ապա նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 37 և մյուս ժողովածուներում:

ՇՈՒՇԱՆ ԱՂԶԻՎ, ՔՈՒ ԳԵՐԻՆ ԵՄ... (էջ 18)

Գրել է 1892 թ. հունիսի 6-ին, Կարսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 15, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 56, հիմնովին մշակվելով, տպագրել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 26, որտեղից և արտատպվում է: Ժողովածուներում և քառհասորչակում չի զետեղել:

ԻՄ ՓԵՐԻՆ (ՇԻՐԱԿԻ ԱՎԱՆԴԱՎԵՊ) (էջ 19)

Գրել է 1892 թ. հունիսի 6-ին, Արգինայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արաքս», 1894—1895, գիրք Ա, էջ 26, «Շիրակի բալլադներից» ենթախորագրով, ապա, անփոփոխ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 7—8, ինչպես նաև 1902, 1903 և 1908 թթ. ժողովածուներում, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աջնան ծաղիկներ», 1922, էջ 40—41: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 267—268:

ԿՈՒՁԵՄ ԼԻՆԻՄ ՎՇՏԻ ՑՈՂԵՐ... (էջ 20)

Գրել է 1892 թ. հուլիսի 21-ին, Հաոխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 13, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 49 և «Երգեր ու վերքեր» 1908, էջ 19: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 19:

ՇՈՒՐՅ Է ՕՐԸ — ԲՈՒԴՔ ՈՒ ԽԱՎԱՐ... (էջ 21)

Գրել է 1892 թ. հոկտեմբերի 4-ին, Էջմիածնում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 31, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 66, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 87 և մյուս ժողովածուներում:

ՊԱՐԶԸԿԱ ԳԻՇԵՐ... (էջ 22)

Գրել է 1892 թ. դեկտեմբերի 13-ին, Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893, սեպտեմբերի 26, № 37, էջ 567, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 13—14, «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 6, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 50: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 21:

ԱՆՏՈՒՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐ (էջ 23)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893, սեպտեմբերի 12, № 35, էջ 536, ամիսորագիր: 1897-ին (որն հետագայում համարել է բանաստեղծության գրության թվական) թողնելով սկզբի չորս տողը, «Երգեր ու վերքեր» (1898) և «Բանաստեղծություններ» (1903) ժողովածուներում դրել է իբրև բնաբան «Սիրո հուշերից» երգաշարի, այնուհետև, որպես առանձին բանաստեղծություն՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 11, «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 13: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ I, 1939, էջ 13:

ՔՆՔՈՒԾ ՀՈՎԻՆ, ԻՄ ՆԱԶԵԼՈՒՑ... (էջ 24)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893, օգոստոսի 15, № 31, էջ 490—491, «Պարսկական մոտիվներ (հատվածներ Հաֆիզից)» խորագրով, ապա, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 60 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 30, վերամշակած՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 10:

ԳԻՇԵՐՆ ԵԿԱՎ, ԱՍՏՂԵՐՆ ԵԼԱՆ... (էջ 25)

Առաջին տարբերակը գրել է 1893 թ. և տպագրել՝ «Աղբյուր», 1893, ապրիլ, № 4, էջ 158 «Գիշերն եկավ» խորագրով: Հիմնովին վե-

րամշակել է 1897 թ. մայիսի 18-ին, Ալեքսանդրապոլում և տպագրել՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 36 և ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 71: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր» 1908, էջ 119:

ՄԻՐՏԸՍ ԵՐԿԻՆՔ Է... (էջ 26)

Գրել է 1893 թ. փետրվարի 4-ին, Թիֆլիսում: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Տարազ», 1893, մայիսի 23, № 21, էջ 330, «Մայրիկիս» խորագրով, ապա, վերամշակած՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 32: Նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 29, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 12, «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 14: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», և I, 1939, էջ 14:

ԵՍ ԵՐԳԻՉ ԵՄ — ԵՐԿՆԻ ԹԻԹԵՌ... (էջ 27)

Գրել է 1893 թ. ապրիլի 3-ին Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արաքս», 1894—1895, գիրք Ա, նկարազարդ շապիկի երկրորդ երեսին, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 36, այնուհետև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 22: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԸՆԿԵՐՈՒ ՄԻՇՏ ՀԱՌԱՋ... (էջ 28)

Գրել է 1893 թ. հուլիսի 21-ին, Սև ծովի վրա, Բաթումից Օդեսա նավելիս: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 45, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 24 և մյուս ժողովածուներում:

ՄՈՒԹԸ ԳՐԿԱԾ ԳԵՏ ՈՒ ԳԵՏԻՆ... (էջ 29)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1893 թ. հուլիսի 24-ին, Յալտայում, անդրադարձել՝ 1895 թ. սեպտեմբերի 12-ին, Հոռոմոսի վանքում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 16—17, ապա նույն տեքստը, մասնակի փոփոխություններով՝ հետագա երեք ժողովածուներում: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 32:

ԲԻՆԳՅՈՒ

(ԸԸՆԿԵՐՆԿԱԼՈՎ ՀՈՎՆ Է ՓԸՉՈՒՄ...) (էջ 30)

Գրել է 1893 թ. հուլիսի 29-ին, Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արաքս», 1893, գիրք Բ, էջ 54—55, «Հայ ժողովրդական առասպել» խորագրով, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 37—38 և բոլոր ժողովածուներում:

ՀՈՎԵՐՆ ԱՌԱՆ ՍԱՐ ՈՒ ԴԱՐԵՐ... (էջ 32)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1893 թ. օգոստոսի 3-ին Գալիցիայում, անդրադարձել՝ 1895 թ. մարտի 3-ին, Ենայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աղբյուր», 1895, նոյեմբեր, № 11, էջ 502, «Աշըղի խաղերը» խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 58, նույն տեքստը՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 13—14 և մյուս ժողովածուներում:

ՄԵՆԱԿ, ԱՆԸՆԿԵՐ ԶԵՐ ԳԻՐԿՆ ԵՄ ԸՆԿԵԼ... (էջ 33)

Գրել է 1893 թ. օգոստոսի 7-ին, Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893, հոկտեմբերի 31, № 42, էջ 640—641, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 29:

ՏԻԵԶԵՐՔԻ ՊԵՐԾ ՀՅՈՒՍՎԱԾՔՆ ԵՄ... (էջ 34)

Գրել է 1893 թ. օգոստոսի 28-ին, Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1893 թ. նոյեմբերի 7, № 43, էջ 660, ապա, անփոփոխ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 18—19 և, մասնակի փոփոխություններով՝ հետագա ժողովածուներում: Վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 31:

ԴԱՐԴԸՍ ԼԱՅԵՔ, ՍԱՐԻ ՍԸՄԲՈՒԼ... (էջ 35)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1893 թ. օգոստոսի 29-ին, Վիեննայում, ինչպես պատմել է վարպետը, Շուշիկի ամուսնության լուրն առնելուց հետո: Մասնակի փոփոխությունների է ենթարկել նույն թվականի սեպտեմբերի 23-ին, Լալպցիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1895, նոյեմբերի 12, № 42, էջ 603, «Աշըղի խաղերը (ժողովրդական մոտիվներ)», ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 60—61, այնուհետև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 13: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԷՍ ԺԱՄՓԵՆ ՈԼՈՐ-ՄՈԼՈՐ... (էջ 36)

Գրել է 1893 թ. սեպտեմբերի 2-ին, Պրագայում, կրկին անդրադարձել՝ 1897 թ. հոկտեմբերի 26-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 53: Հիմնական վերամշակման է ենթարկել 1908-ին, հետագայում ևս, ժողովածուից ժողովածու, կատարել մասնակի փոփոխություններ: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 127:

ՄԱՅՐԻԿԻՍ (էջ 37)

Գրել է 1893 թ. սեպտեմբերի 8-ին. Դրեզդենում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 20, «Նվեր մայրիկիս» խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից» 1902, էջ 4: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՄԱՃԿԱԼ ԵՍ, ԲԵԶԱՐԱՄ ԵՍ... (էջ 38)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1893 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Օրեր-Հոյց գյուղում (Լայպցիգի մոտ), անդրադարձել ն. թ. սեպտեմբերի 24-ին, նույն տեղում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1895, նոյեմբերի 12, № 42, էջ 603, «Աշըղի խաղերը» (ժողովրդական մոտիվներ) ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 59—60, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ հետագա ժողովածուներում: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 100:

ԳԻՇԵՐՆ ԵԿԱՎ, ԶՈՎ—ՀՈՎՆ ԸՆԿԱՎ... (էջ 39)

Գրել է 1893 թ. դեկտեմբերի 6-ին, Լայպցիգում, «Բանաստեղծք» խորագրով: Վերամշակել է 1895 թ. օգոստոսի 5-ին, Արգինայում և «Հառաջաբանի տեղ» խորագրով գետեղել իր առաջին գրքուկում՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 10, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 45 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 8: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 9:

ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԾՈՎԻ ՀՈՒՅԶԵՐԻ ՄԻՋԻՆ... (էջ 40)

Գրել է 1894 թ. մայիսի 29-ին, Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 191: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՊՐՈՒՄ ԵՄ ՄԵՆԱԿ, ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՄԵՋ ՕՏԱՐ... (էջ 41)

Գրել է 1894 թ. նոյեմբերի 3-ին, Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 1053, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 18, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 267: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 293:

ԵՐԱՋ ՏԵՍԱ — ԶԵՐ ՏԱՆ ԱՌԱՋ... (էջ 42)

Գրել է 1894 թ. նոյեմբերի 16-ին, Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, հունիս, № 6, էջ 799, «ժողովրդական մոտիվ» ընդհանուր խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 55: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 25:

ՄԱՅՐՈՒ ՏԵՍԱՎ ԻՆՁ ՇԱՆՏ ՏԵՈՒՐ... (էջ 44)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1894 թ. դեկտեմբերին, Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1901, ապրիլի 29, № 15, էջ 163, ապա մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 34: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՄԱՅՐԻԿ, ՀԻՎԱՆԴ ԵՄ, ՍԻՐՏԸՍ ԲՐԲՐՎԱԾ... (էջ 45)

Գրել է 1895 թ. մայիսի 13-ին, Բեռլինում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Տարագ», 1895, նոյեմբերի 5, № 41, էջ 581—582, «Հատուկոր թերթեր իմ օրագրից» ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 47—48, «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 8—9, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 13—14, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1903, էջ 259—260: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 209—210:

ՓԾԵ—ՊՍՍԿԸ ԾԱԿՏԻՍ ԿԸԴՆԵՄ... (էջ 47)

Գրել է 1895 թ. հունիսի 10-ին, Վարշավայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1895, նոյեմբերի 5, № 41, էջ 582, «Հատուկոր թերթեր իմ օրագրից» ընդհանուր խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 41:

ԱՆՀՈՒՆ ԵՐԿՆՈՒՄ ԱՍՏՂԵՐՆ ԱՆԾԵԶ... (էջ 48)

Գրել է 1895 թ. հունիսի 13-ին, Կիևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 46: Տպագրվում է «Երգեր ու վերքեր» 1908-ի տեքստը: Երկերի մեկհատորյակում չի զետեղել:

ԼՈՒՌ ԳԻԾԵՐԻՆ ՀԵՌՈՒ ՏԵՂԻՑ... (էջ 49)

Գրել է 1895 թ. հունիսի երկրորդ կեսին Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 44, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում, (I), ապա, իրավիճակներով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 24, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 63, «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 12: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 79:

ՆԱՅՈՒՄ ԵՆ ՑՈԼՈՒՆ ԱՍՏՂԵՐԸ ԱՆԾԵԶ... (էջ 50)

Գրել է 1895 թ. հունիսի երկրորդ կեսին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 46—47, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (IX), ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 16 և «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 9, այնուհետև հիմնովին մշակված՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 254, և մյուս ժողովածուներում:

ԵՂԱՐՇ — ԿՐԴԵՐՆ ԵՐԿԻՆՔՆ ԼՈՒՆՆ... (Էջ 51)

Գրել է 1895 թ. հունիսի 29-ին, Անիում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 45, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 5, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 31, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 210: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 135:

ԹԱՓՎԵՑԻՆ ՏԵՐԵՎՆԵՐՆ ԱՇՆԱՆ ԾԱՌԵՐԻՑ... (Էջ 52)

Գրել է 1895 թ. աշնանը, Դազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1900, փետրվար, № 2, էջ 185, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 32, նույնը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 209: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 134:

ՔԸՆՔՈՒԾ ԼՈՒՍՆԻ ՇՈՒԾԱՆ ՓՈԾԻՆ... (Էջ 53)

Գրել է 1895 թ. սեպտեմբերի 14-ին, Անիում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1895, հոկտեմբերի 15, № 38, էջ 539, «Աշխատանքի արերին» խոսքով, ապա՝ վերամշակած՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 43, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 23, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 233:

ՀԵՌՄԻՒ ԱՓԵՐՈՒՄ ԼԻՏՔԸՍ ԹԱՓԱՌԻՑ... (Էջ 54)

Նախնական տարբերակը գրել է 1896 թ. հունվարի 2-ին, վերամշակել 1897 թ. հուլիսի 22-ին, Հառիճում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 42, ապա, անփոփոխ՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 16, ավանդատե, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 263—264, և մյուս ժողովածուներում:

ՎԱՌ ԱՐԵՎԻ ՇՈՂՔԸ ԽԱՂԱՑ... (Էջ 55)

Գրել է 1896 թ. երևանի բանտում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 45—46, «Ցնորքներ և մորմորներ լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (V), ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 63: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՄՈՒԱՅԼ ԲԱՆՏԻՍ ՆԵՂ ԼՈՒՍԱՆՑՔԻՑ... (Էջ 56)

Գրել է 1896 թ. երևանի բանտում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 45, «Ցնորքներ և մորմորներ լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (III), ապա՝ «Բանաստեղծություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. 1, 1950, էջ 52:

ԱՄՊԻ ՄՈՎԸ ԸՆԿԱՎ ԾՈՎԸ... (էջ 57)

Մտահղացումը, բանաստեղծի վկայությամբ, եղել է 1896 թ. հունիսին, Երևանի բանտում, գրի է առել հետագայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 57—58, ապա, մույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 85, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 158, որտեղից և արտատպվում է:

ՄՈՒԹ ԱՆՏԱՌՈՎ ԼՈՒՌ ՄԱՆ ԿՈՒԳԱՄ... (էջ 58)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1897 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, դեկտեմբեր, № 12, էջ 29, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 94, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 165, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 132: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՆՀԱՄՅՏ, ԱՆՈՐՈՇ ԱՆՁԵՎ ՏԵՆՉԵՐՈՎ... (էջ 59)

Նախնական տարբերակը, ըստ ինքնագրի, գրել է 1897 թ., վերաշակել է 1899 թ. դեկտեմբերին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1899, հունվարի 17, № 2, էջ 41, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 6: Նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 5 և մյուս ժողովածուներում:

ԱՐՏՈՒՏՆ՝ ՈՒՍԻՆ, ՎԱՐԴԸ՝ ՍՐՏԻՆ... (էջ 60)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1897 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 44—45, «Ցնորքներ և մորմոքներ, լիրիկական իմտերմեցող» երգաշարում, «Նվեր ընկերիս— Դեմիսիկ Դեմիրճյանին» ընծայականով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 61: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 73:

ԱՇՆԱՆ ՊՂՏՈՐ, ՊՂՏՈՐ ԱՄՊԵՆ... (էջ 61)

Գրել է 1897 թ. Հաղիմում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1900, ապրիլ, № 4, էջ 486, «Սև ամպերեն...» խորագրով, ապա, անխորագիր՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 8, մույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 88, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 159: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 115:

ԿԸՌՈՒՆԿՆԵՐԸ ԸԱՐԱՆ-ԸԱՐԱՆ... (էջ 62)

Գրել է 1897 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, դեկտեմբեր, № 12, էջ 1702, ապա, մասնակի փոփո-

խորշուններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 104: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 131:

ՊԱՆՂ-ՊԱՆՂ ՓԸԶԵՑ ԱՇՆԱՆ ՔԱՄԻՆ... (էջ 63)

Գրել է 1897 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հուլիս, № 7, էջ 145, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 65, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 84: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 80:

ԲԱՆՏՍ ԲԱՑԵՔ, ԱԶԱՏ ԹՌՆԵՄ... (էջ 64)

Գրել է 1897 թ. մարտին, Երևանի բանտում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1900, մարտ, № 3, էջ 323, «Այս, երևե՛ր...» խորագրով, ապա, վերամշակվածը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 89, նույն տեքստը, մեկ փոփոխումով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 160, որտեղից և արտատպվում է:

ԲԱՆՏԻՍ ՎԸՐԱ, ՍԸՐՏԻՍ ՎԸՐԱ... (էջ 65)

Գրել է 1897 թ. մարտին, Երևանի բանտում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1900, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 620, ապա մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 84 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 157, որտեղից և արտատպվում է:

ՍՈՍԻՆԵՐԸ ԿԸՍՈՍԱՓԻՆ... (էջ 66)

Գրել է 1897 թ. մարտի 14-ին, Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 43—44, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 234—235:

ՍԵՎ ՄԻԶԱՐԸՍ ԾՈՄՔ ԵՄ ԱՐԵՐ... (էջ 68)

Գրել է 1897 թ. մայիսին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ալիք» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1906, հունիսի 17, № 43, «Օրորոցի երգ» խորագրով, ապա, վերամշակված, անխորագիր՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 145—146, այնուհետև՝ նույն տեքստը՝ «Երգերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 191:

ԱՄՊԻ ՓԵՇՈՎ ՄԵՆ ՀԱՎՔ ԱՆՑԱՎ... (էջ 70)

Գրել է 1897 թ. հունիսի 15-ին Մարմաշենում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 55—56, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 90, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 161, որտեղից և արտատպվում է:

ՇԱՐԱՆ-ՇԱՐԱՆ ԱՄՊԵՐՆ ԵԿԱՆ... (էջ 71)

Գրել է 1897 թ. հունիսի 20-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 61—62, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 99 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 172, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկ հատորչակում չի գետեղել:

Ա՛Ն, Ա՛Լ ՎԱՐԴԻ, ՍԻՐՈ ՎԱՐԴԻ... (էջ 72)

Գրել է 1897 թ. հունիսի 23-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Արաքս», 1897, գիրք Բ (շապիկի վրա), այնուհետև՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 32 և բոլոր ժողովածուներում:

Ա՛Ն, ԻՄ ՍԻՐՏԸՍ, ՎԱ՛Ն, ԻՄ ՍԻՐՏԸՍ... (էջ 73)

Գրել է 1897 թ. հունիսի 28-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 35: Տպագրվում է՝ «Երգեր ու վերքեր» 1908-ի տեքստը:

Ա՛Ն, ԻՄ ՃԱՄՓԵՍ ՄՈԼՈՐ ԳԸՆԱՅ... (էջ 74)

Գրել է 1897 թ. հուլիսի 24-ին, Հատինում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 55, մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 92: Նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 163 և մյուս ժողովածուներում:

ՅԱՐԸՍ ՆՍՏԵԼ ՎԱՆՔԻ ԴԸՌԱՆ... (էջ 75)

Գրել է 1897 թ. սեպտեմբերին, Բագրամում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 113, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 67: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 121:

ԵԴՆԻԿՆԵՐԸ ԼՈՒՍԱԲԱՅԻՆ... (էջ 76)

Գրել է 1897 թ. հոկտեմբերի 1-ին, Խծկոնքի վանքում, ըստ ինքնագրի, անդրադարձել կրկին նույն ամսի 26-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 63—64, ապա, մի շարք փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 100, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 173 և «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 114: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 125:

ՍԵՎ ԱՁԵՐԵՆ ՇԱ՛Տ ՎԱՆԵՑԻՐ... (էջ 77)

Գրել է 1897 թ. հոկտեմբերի 25-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 63, ապա, նույն

տեքստը՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 14 և բոլոր ժողովածու-ներում:

ՍՈՒՐ ՄԱՐԵՐԸ ԶՈՒՆՆ Է ՊԱՏԵՐ... (էջ 78)

Գրել է 1897 թ. հոկտեմբերի 27-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1898, էջ 56, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 91: Նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 162, որտեղից և արտատպվում է:

ԹԵ՛ ՄԱՐԴ, ԹԵ՛ ՀԱՎՔ ԸՆԿԵՐ ՈՒՆԻ... (էջ 79)

Գրել է 1897 թ. նոյեմբերի 25-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, № 10—11, էջ 1476, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 66, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 86: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 82:

ԾԱՌԱՋԵԼՈՎ ՄԻ ՎԱՌ ԱՍՏՂԻԿ... (էջ 80)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1897 թ. նոյեմբերի 28-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, մայիս, № 5, էջ 653, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 64, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 81: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 81:

ԷՂԻ ԻՆՉ ԿԸՐԱԿ ԿԱՆԵՍ, ՄԵՐԻ՛Կ... (էջ 81)

Գրել է 1897 թ. ձմռանը, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 46, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (VI), ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 63, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 60, այնուհետև նույն տեքստը բոլոր ժողովածուներում:

ԷՍ ՔԱՐՓԻ ՏԱԿ ԽՈՐՈՒՆԿ ՓՈՐԵՄ... (էջ 82)

Գրել է 1897 թ. դեկտեմբերի 11-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, փետրվար-մարտ, № 2—3, էջ 214, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 88:

ՈՒՐ ԵՔ ԿՈՐԵՐ, ԳԱՐՆԱՆ ՕՐԵՐ... (էջ 83)

Գրել է 1897 թ. դեկտեմբերի 11-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, հունիս, № 6, էջ 800, ապա, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 83 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 156, որտեղից և արտատպվում է:

ԼՈՒՍԻՆԸ ԻՆՉՊԵՍ ԲԸՆՀԱՏ ԿԱՐԱՊ... (էջ 84)

Գրել է 1898 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 47, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (XI), ապա փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 285: Վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 97:

ԾՈՒԼԻ ԾՈՑԻՑ ՄԻ ՎԱՅՐԻ ԲԱԴ... (էջ 85)

Գրել է 1898 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 85, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 59, որտեղից և արտատպվում է:

ԴՈՒՄԱՆ ԴԱՌԱՎ ԾՈՎԸ ԲՈԼՈՐ... էջ (86)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 47, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (X բանաստեղծությունը), ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 77:

ԴԱՐԴԸ ՀԵՏՍ Է, ՀԵՏԸՍ ԿՈՒԳԱ... (էջ 87)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 129, «Ալազյազի մանիներ» շարքում (XVIII): Հետագայում «Ալազյազի մանիներ»-ից հանելով, որպես առանձին բանաստեղծություն տպագրել է «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 114:

Ա՛Ն, ՄԵՐ ՍԻՐՏԸ ԼԻՔԸ ԴԱ՛ՐԳ, ՅԱ՛Վ... (էջ 88)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վտակ», գրական ժողովածու, 1901, էջ 33, ապա՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից» (բանաստեղծություններ), 1902, Բաքու, էջ 23, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 107: Նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 143 և մյուս ժողովածուներում:

ԴԱՐԴԸ ՍՐՏԻՍ ԾԱՄՓԱ ԸՆԿԱ... (էջ 90)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ» («Իլյուստրաիոն»), 1901, մայիսի 16, էջ 34, ապա, մասնակի փոփոխություններով և մեկ քառատողի հավելումով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 87, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկ հատորակում չի գետեղել:

ԵՐԱԶԻՍ ՄԵԶ ԾՈՎԸ ՏԵՍԱ... (էջ 91)

Գրել է 1898 թ., Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1898, օգոստոսի 2, № 30, էջ 664, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 33, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 212: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 133:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՒԶԵՄ ՍԻՐՏՍ ԹԱՂԵՄ... (էջ 92)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 47—48, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (XII), ապա անփոփոխ՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 63, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 80: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 80:

ԼԱՎ ՕՐԵՐԻՍ ԵՐԳԸ ՄՈՌՑԱԾ... (էջ 93)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, № 1, էջ 48, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լիրիկական ինտերմեցցո» շարքում (XIII), ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 64 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 58: Վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 78:

ԾՈՎՆ ԱԼԵԿՈՐ, ՍԱՆՁԱԿՈՏՈՐ... (էջ 94)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 86 («Մշուշն եկավ, թևը փռեց...»), ապա, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 138: Մոտ կես դար հետո անդրադառնալով, մի քանի նոր փոփոխություններով տպագրել է՝ «Գրական թերթ», 1955, ապրիլի 5, № 13, ապա՝ «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 23:

ՀՈԳՆԱԾ ԾՈՎԸ՝ ՓՐՓՈՒՐ ԲԵՐՆԻՆ... (էջ 95)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, ապրիլ, № 4, էջ 454, «Հոգնած ծովը...» խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 41 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 227—228: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 263:

ՍԻՐԵՑԻ, ՅԱՐԸՍ ՏԱՐԱՆ... (էջ 96)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: «Ոչ թե գրել, այլ երգել եմ Օդեսայի դաշտերում, ժողովրդական մի երգի եղանակով, և ապա միայն գրի առել»,— ասում էր Իսահակյանն իր այս բանաստեղծության մասին:

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հունիս, № 6, էջ 83, «Ժողովրդական մտքի վեճեր» ընդհանուր խորագրով, ապա մեկ փոփոխությամբ՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 7, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 80, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 124, այնուհետև՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 97: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 104:

ՍԻՐՈՒՆ ԱՂԶԻԿ, ԵՐԿԻՐ ԼԻՆԻՄ... (էջ 97)

Գրել է 1898 թ. Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արաքս», 1898, գիրք Ա, էջ 88, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 3, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 103, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 129: Մշակման մի նոր տարբերակը տպագրել է՝ «Վերածնունդ», 1919, № 12, էջ 200: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 99:

ՄՍՏԱՂ ՍԻՐՏԸՍ ԽԱՍ-ԲԱՂԻ ՊԵՍ... (էջ 98)

Գրել է 1898 թ. օգոստոսի 2-ին, Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, սեպտեմբեր, № 9, էջ 1226—1227, «Պանդխտի երգ» խորագրով, ապա, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 95, վերջին մշակումը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 169: Նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 67:

ՍԵՎ-ՄՈՒԹ ԱՄՊԵՐ ՃԱԿՏԻԴ ԴԻԶՎԱՆ... (էջ 99)

Գրել է 1898 թ. օգոստոսի 23-ին, Օդեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1898, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 1052—1053, «Այազյազին» խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 22, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 101, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 174: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 118:

ԵՍ ՈՐ ՄԵՆՆԻՄ ԻՆՁ ԿԹԱՂԵՔ... (էջ 100)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1898 թ. նոյեմբերին, Օդեսայում, կրկին անդրադարձել 1899 թ. Ղազարապատում: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Տարազ», 1899, հուլիսի 11, № 25, էջ 573, «Մուրճ», 1902, հուլիս, № 7, էջ 144, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 93: 1908-ին վերամշակելով, տրոհել է երկու առանձին բանաստեղծության՝ «Ես որ մեռնիմ, ինձի թաղեք...» և «Ես որ մեռնիմ ու իմ սրտից» («Երգեր ու վերքեր», 1908, էջեր 75 և 92): Այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով, առաջինը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 85, երկրորդը՝ նույն տեղը, էջ 72:

ԵՍ ՈՐ ՄԵՌՆԻՄ ՈՒ ԻՄ ՎԵՐՔԻՑ... (էջ 101)

Տես «Ես որ մեռնիմ՝ ինձ կթաղեք...» բանաստեղծության ծանոթագրությունը:

Քեզ շԼՏԵՍՆԵԼ ՈՒՍՏԵԼ ԷԻ... (էջ 102)

Գրել է 1899 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հունվար, № 1, էջ 46, «Ցնորքներ և մորմոքներ. լի-րիկական ինտերմեցցո, շարքում (VIII), նույնը՝ «Հին-նոր երգ ու վեր-քերից», 1902, էջ 7, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 64, այնուհե-տև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 82:

ԼՈՒՌԻ ԳԻՇԵՐԻՆ ՄՏՔԻՍ ԴԻՄԱՑ... (էջ 103)

Գրել է 1899 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1900, մարտ, № 3, էջ 324, «Լուռ գիշերին...» խորագրով, այսպե, մեկ բառատողի կրճատումով և մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 44: Նույն տեքստը մյուս ժողովածու-ներում:

ԸՆԿԵՐՆԵՐԸՍ ՎԱՂ ԵՆ ՄԵՌԵԼ... (էջ 104)

Գրել է 1899 թ. Բաքվում: Առաջին տպագրությունը՝ «Տարազ», 1899, դեկտեմբերի 26, № 49, էջ 1118—1119, այսպե՝ «Բանաստեղծություն-ներ», 1903, էջ 78, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 125 և, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 88:

ԳԻՏԵՄ, ԵՐԿԻՐԸ ԾԱ՛Տ ԳԱՐԵՐ ՀԵՏՈ... (էջ 105)

Գրել է 1899 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծու-թյուններ», 1903, էջ 28, այսպե, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 203 և «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 138: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 192:

ԳԵՐԵԶՄԱՆԸՍ ԱՆՀԱՅՑ ԼԻՆԻ... (էջ 106)

Նախնական տարբերակը գրել է 1899 թ.: Առաջին անգամ տպա-գրվել է՝ «Մուրճ», 1900, ապրիլ, № 4, էջ 487, «Կյանքիս նախին...» խորագրով, այսպե, որոշ փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 76, այնուհետև, առաջին ութ տողը բոլորովին հանելով և թողնելով միայն երրորդ և չորրորդ քառատողերը, մասնակի ուղղում-ներով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 76:

ԱՐԵՎԵԼՔԻՑ ՄԻ ՀԱՎՔ ԵԿԱՎ... (էջ 107)

Գրել է Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հոկտեմբեր, № 10, էջ 1169, «Կյանքը» խորագրով, այսպե, փո-

փոխություններով և առանց հոդագրի՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 12, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 270: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 211:

ԴՈՒ ՆԸԽԾՈՒՆ ՆՈՒՌ՝ ԶԱՐԸ ՎՐԱԴ... (էջ 108)

Գրել է 1899 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, ապրիլ-մայիս, № 4—5, էջ 117, ապա, զգալի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 67 աշուհետև, հիմնովին մշակած՝ «Նոր կյանք» շաբաթաթերթ, Նոր Նախիջևան, 1907, հուլիսի 29, № 30, էջ 412, անփոփոխ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 57 և մասնակի փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 64: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 68:

ԱՅՍ ՈՒՌՈՒ ՏԱԿ ՄԵՆՔ ԵՐԳԵՅԻՆՔ... (էջ 109)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1899 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հուլիս, № 7, էջ 145, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 68 և հետագա ժողովածուներում:

ԱՅՆ ՎԱՌ ԱՍՏՂԵՐԸ, ՈՐ ԶԻՆՋ ԵՐԿՆՔԻՑ... (էջ 110)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1899 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 39, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 117:

ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՄԵՋ ՄԻ ՄԱՐԱԼ... (էջ 111)

Նախնական տարբերակը գրել է 1899 թ. Հատինում: Տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, ապրիլ-մայիս, № 4—5, էջ 118, հիմնովին մշակածը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 38 և ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Մուրճ», 1904, դեկտեմբեր, № 12, էջ 106, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 48, «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 34: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 56:

ԱԴԽ, ԵՍ ՍԻՐՈՒ ԾԱՄԺԻ ԱՓՈՒՄ... (էջ 112)

Նախնական մտահղացումը և սկզբությունը՝ «Սալաթ-Նովա, Սալաթ-Նովա...» սկսվածքով վերաբերում է 1899-ին: Վերամշակել է 1901 թ. Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1901, մարտի 4, № 8, էջ 73, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 75, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 130 և «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 21: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 36:

ԱՒԽ ԱՆՀՐԻՆ ՍԵՐ ԵՍ ՈՒՆԵՆԻ ՍՐՏԻՍ ՄԵԶ... (էջ 113)

Գրել է ըստ ինքնագրի, 1896 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հուլիս, № 7, էջ 145—146, ապա, «Բանաստեղծություններ», Տաքու, 1906, էջ 26, որտեղից և արտատպվում է Երկերի մեջբերությամբ չի զետեղել:

ԿՈՒԶԵՆԻ ԼԻՆԵՆ ԱՆՐՆԱՆ ԱՐԵԳԱԿ... (էջ 114)

Գրել է, սատ ինքնագրի, 1899 թ. Ալեքսանդրոպոլում, անգամ տպագրվել է 1900 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Քյոսեմախտում. վերաձևվել է 1914 թ. (որը հետագայում չրվել է որպես գրության ժամանակ) և ն.թ. տպագրվել՝ «Հայրենիք», բացառիկ թիվ 2, էջ 16, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1956, էջ 234:

ԱՒԽ, ՄԻ ՍԻՐՏ ԼԻՆԵՐ ՄԱՔՐԻՎ ՍԻՐՈՎ ԼԻ... (էջ 115)

Առաջին տարբերակը, ժամ արտին՝ խորագրով, գրել է 1896 թ. ապրիլի 17-ին, Ալեքսանդրապոլում: Տպագրվել է՝ «Տարազ», 1891, օգոստոսի 5, յՁ 29, էջ 298, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 77, այնուհետև, հիմնովին մշակած՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 141, որտեղից և արտատպվում է: Մեկնատրյակում չի զետեղել:

ԻՆՉ ՕՐԻ ՀԱՍՍ, ՍԵՎ ՕՐԻ ՀԱՍՍ... (էջ 116)

Գրել է 1899 թ. հունիսին, Սարիղամիշում, ապա անգամ տպագրվել, ն.թ. հոկտեմբերի 14-ին, Բաքվում. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1900, հունվարի 23, № 2, էջ 27, «Ժողովրդական մոսիվ» խորագրով, հետագայում մասնակի փոփոխություններով՝ «Գրական թերթ», 1955, ապրիլի 8, № 13 և «Երկեր» (մեկնատրյակ), 1955, էջ 24:

ՀՈԳՆԱԾ ՆԱՅՈՒՄ ԵՄ ԳԵԶ, ՄԵԼԱՄԱՂԶՈՏ... (էջ 117)

Գրել է 1899 թ. հունիսի 23-ին, Սարիղամիշում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 809, ապա, հուլյն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 38 և մյուս ժողովածուներում:

ՄԱՅՐԻՎ, ՆԱՅԻՐ, ԱՐԵՎՆ ԻՆՉՊԵՍ... (էջ 118)

Գրել է 1899 թ. հունիսի 23-ին, Սարիղամիշում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1899, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 809—810, ապա, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 54, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 24, «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 113: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 124:

ԿՅԱՆՔԸՆ ԴԱՂԱՐ ՈՒ ԼԱՆԱԶԱՐ... (էջ 119)

Գրել է ըստ ինքնագրի, 1899 թ. օգոստոսի 15-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ», 1899, սեպտեմբերի 5, № 33, էջ 750—762, ապա, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 131—133: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՏԻՆՁԵՐՍԿԱՆ ԶԱՆԳ... (էջ 121)

Գրել է 1899 թ. սեպտեմբերին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1899, № 12, էջ 384—385, «Զանգը» խորագրով. ապա՝ «Մուրճ», 1900, փետրվար, № 2, էջ 168, այնուհետև, «Մուրճ»-ի տեքստը նույնությամբ՝ «Հին-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 15—16, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 7—8, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 251—252: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 205—206:

ԱՅՍՈՐ ԶԵՐ ՏՈՒՆ ՄԵՐ ԽՆՁՈՒՅՔ ԿԱ... (էջ 122)

Գրել է 1900 թ. Յուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարազ» («Իլյուստրասիոն»), 1901, դեկտեմբերի 31, № 50, էջ 94, «Էսոր ձեր տուն կերուխում կա...» սկսվածքով, ապա, մեկ քառատողի կրճատումով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 62, նույնը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 77: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1950, էջ 74:

ԲԱՐԵՎ ԿՈՒՏԱՄ, ԶԵՍ ԱՌՆԻ... (էջ 123)

Գրել է 1900 թ.: Երկրորդ քառատողն առաջին անգամ տպագրվել է «Տարազ» («Իլյուստրասիոն») 1900, № 1, էջ 6, «Դադարկուն աշունի բայաթներից» ընդհանուր խորագրով (չորրորդ «բայաթին»), ապա մշակածը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 101:

ԴՈՒ ԳՆԱՑԻՐ — ԵՍ ՄՆԱՑԻ... (էջ 124)

Նախնական տարբերակը գրել է 1900 թ. Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», 1919, № 12, էջ 200, այնուհետև. նույն տեքստը՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 9 և «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 31:

ԷՅ ԴՈՒ ՄԱՀՎԱՆ ԱՆՄԱՀ ԱՇԽԱՐՀ... (էջ 125)

Գրել է 1900 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 83, ապա վերամշակված տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 133, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 105: Նույնը մյուս ժողովածուներում:

ԷՅ, ՋԱՆ-ՀԱՅՐԵՆԻՔ, ԻՆՉՔԱՆ ՄԻՐՈՒՆ ԵՍ... (էջ 126)

Գրել է 1900 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրողակ», 1900, հոկտեմբեր, № 8 (109), էջ 116, «Հայդուկի երգերից» ընդհանուր խորագրով, «Հայ գուսան» ստորագրությամբ, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 137, և մյուս ժողովածուներում:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՅԱԹԻՆԵՐ... (էջ 127)

Գրել է 1900 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել են՝ «Տարագ» («Իլյուստրասիոն») 1900, № 1, էջ 6, «Դատարկուն աշուղի բայաթներից» խորագրով, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 108:

ԻՐԻԿՈՒՆՆ ԵԿԱՎ, ՏՆԵ-ՏՈՒՆ ՄՏԱՎ... (էջ 128)

Գրել է 1900 թ. Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1901, հունիսի 10, № 21, էջ 234, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 111, ապա, ամփոփոխ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 175: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 131:

ՋԱՅՆԸՍ ՀՆՉՈՒՄ Է ԽԱՎԱՐԻ ԽՈՐՔԻՑ... (էջ 129)

Գրել է 1900 թ. Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1901, նոյեմբեր, № 11, էջ 19, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 27 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 231: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 146:

ՏԱՐԻՆԵՐ ՀԵՏՈ ՔԵԶ ՏԵՍԱ ՆՈՐԻՑ... (էջ 130)

Գրել է 1900 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 51: Նույնը մյուս ժողովածուներում:

ՕՐԸՍ ՏԸՐՏՈՒՄ, ՍԵՎ Է ԱՆՑՆՈՒՄ... (էջ 131)

Գրել է 1900 թ. հուլիսին, Քյունախտում (Եվեցարիա): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հոկտեմբեր, № 10, էջ 35—36 և նոյեմբեր, № 11, էջ 34—35, այնուհետև՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 135—136: Նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 194—198 և մյուս ժողովածուներում:

ՈՒՐՏԵՂ ՄԻՐՈՒՆ ԿԻՆ ԿՏԵՍՆԵՄ... (էջ 135)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1900 թ. օգոստոսի 12-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 70, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 185—186: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 124—125:

ՄԱՍԿԱՆ ՁՈՐԵՐՈՒՄ, ԿՐՈՒԼԻ ՁՈՐԵՐՈՒՄ... (էջ 136)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1900 թ. սեպտեմբերի 19-ին, Քյուսնախտում (Ծվեյցարիա): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Դրոշակ», 1900, սեպտեմբեր, № 7 (108), էջ 100, Հայ-Գուսան ստորագրությամբ, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 139, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկնատողյակից դուրս է մնացել:

ԻՄ ԱՅՐՈՂ ՎՇՏԻՑ ՍԻՐՏԸՍ Է ՄԱՇՎԵԼ... (էջ 137)

Գրել է 1900 թ. նոյեմբերին, Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1901, փետրվարի 4, № 5, էջ 44, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 70 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 66: Վերջնական տեքստը՝ «Աշման ծաղիկներ», 1922, էջ 38:

ՏԵՈՐՈՒՐ, ԳԼԽԱԿՈՐ, ՍԻՐՏԸՍ ԴԱՐԴԻ ԾՈՎ... (էջ 138)

Գրել է 1901 թ. Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Տարագ», 1901, ապրիլի 15, № 13, էջ 139, «Արագի ափին» խորագրով, ապա, մշակած՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 74, անխորագիր: Վերջնական տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 123:

ԱՐԱԶԻՆ (էջ 139)

Գրել է 1901 թ. Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հիմնոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 18—19, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 183—184: Նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 119—120:

ԺԵՌ, ՍԵՎ ՔԱՐԸ ՍՐՏԻՍ ՎՐԱ... (էջ 141)

Գրել է 1901 թ. Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, մարտ, № 3, էջ 58, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 151—152, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 117, «Ընտիր երկեր», հ. I, 1989, էջ 128: Վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 111:

ԵՐԱԶԻՍ ՏԵՍԱ, ՈՐ ԾՈՎԻ ԱՓԻՆ... (էջ 142)

Գրել է 1901 թ. Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հուլիս, № 7, էջ 145, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 36, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 65: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 68:

ԳԵՊԻ ԱՆԱՊԱՏ ՀՈՂԱԸ ԿԸՍՈՒՐԱ... (էջ 143)

Գրել է ըստ ինքնագրի, 1901 թ. մայիսի 26-ին Լիդոյում (Վեներիկ): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 21, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 275: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 21:

ԵՎ ՈՒԾ ԳԻԾԵՐԻՆ ՀՈԳՆԱԾ ՄԻ ԱԼԻՔ... (էջ 144)

Գրել է 1901 թ. հունիսի 2-ին, Լիդոյում (Վեներիկ): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 86, ապա, անձան փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 202:

ԾԱՄԵՐԴ ՀՅՈՒՍԵԼ... (էջ 145)

Գրել է ըստ ինքնագրի, 1901 թ. սեպտեմբերի 12-ին, Բասեմում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, մայիս, № 5, էջ 12, «Ժողովրդական մոտիվներ» ընդհանուր խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 110, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 166, հիմնական մշակումը՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 33: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 110:

ԱՆՏՈՒՆ ԹՌԶՆԱԿԱ, ԻՄ ԽԵՂԾ, ՏԵՈՒՐ ԵՐԳ... (էջ 146)

Գրել է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 42, «Իմ երգին» խորագրով, ապա, մեկ քառատողի կրճատումով, առանց խորագրի՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 43: Նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 51 և մյուս ժողովածուներում:

ԵՎ ՃԱՄՓԵՔԻ ՄԵԶ, ԱՄԱՅԻ ԴԱՇՏՈՒՄ... (էջ 147)

Գրել է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, մարտ, № 3, էջ 59, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 38, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկնատրյակում չի գրանցվել:

ԿՅԱՆՔԻ ԺԽՈՐԻՑ ՄՏԱ ԱՆԱՊԱՏ... (էջ 148)

Գրել է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, հունվար, № 1, էջ 95, միաժամանակ՝ «Տարագ», հունվարի 27, № 3, էջ 13, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 12, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 271: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 284:

ՍԱՐԻ ՀՈՎԻ ՊԵՍ ԱՄՊԵՐԻ ՓԵՇՈՎ... (էջ 149)

Գրել է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, ապրիլ, № 4, էջ 37, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 52, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 23, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 23:

ԶՄԵՌՆ ԱՆՑԱՎ, ԵԿԱՎ ԳԱՐՈՒՆ... (էջ 150)

Գրել է 1902 թ. Բասենում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, ապրիլ, № 4, էջ 38, «Ժողովրդական մոտիվներ» ընդհանուր խորագրի տակ, ապա՝ «Հիմ-նոր երգ ու վերքերից», 1902, էջ 24, «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 109, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 165:

ԷՍ ԻՆՉՆ Է ԱՄՊՈՒՄ ԶԻԼ ԹԵՎԻՆ ԿՈՒՏԱ... (էջ 151)

Գրել է 1902 թ. Բասենում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, սեպտեմբեր, № 9, էջ 27, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 82 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 128, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 118:

ԷՅ ԿԱՆԱՆՉ ԱԽՊԵՐ, ԴՈՒ ԲՍՐՈՎ ԵԿԱՐ... (էջ 152)

Գրել է 1902 թ. Կաղզկանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, փետրվար, № 2, էջ 9—10, հետևյալ ծանոթությամբ. «Մեր ժողովուրդը զարման գալը «Բարով եկար, կանանչ ախպեր» ասելով է ողջունում, իսկ ձմռան գալը՝ «բարով եկար, ճերմակ ախպեր». ապա, չորս տող կրճատելով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 72: Վերջնական տեքստը՝ «Երկեր» (մեկնատողյակ), 1955, էջ 35:

ՆԵՐԿԱ ԵՂԱ ՍԻՐԵԿԱՆԻՍ ՊՍԱԿԻՆ... (էջ 153)

Գրել է 1902 թ. Բաքվում, անդրադարձել է վերստին 1924 թ. Վե-նետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հառաջ», 1926, հունվարի 6, № 68, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 42: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԵՎ ՎԱՂՈՂԻՑ, ՎԱՂՈՂԻՑ ԽՈՐ ՔՈՒՆ Է ՄԸՏԱԾ... (էջ 154)

Գրել է 1902 թ. Բաքվում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Մուրճ», 1903, մայիս, № 5, էջ 69, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 18 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 266: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 212:

ԱՐԱՋԻ ԱՓԻՆ ԲՈՍՏԱՆՍ ԼԻՆԻ... (էջ 155)

Գրել է 1902 թ. Բաքվում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, դեկտեմբեր, № 12, էջ 29, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 86 և բոլոր ժողովածուներում:

ԹԱՎ ԿՈՒՏԱՐ ԹԵՎԵՐՈՍ ԵՎ ԿԸՍԱՎԱՌՆԵՄ... (էջ 156)

Գրել է, ըստ իմքնագրի, 1902 թ. փետրվարին, Ախալցխայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 19, և ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 273, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկնատրյակում՝ չի վերաբերվում:

ՀՈԳԻՍ ՍԸՌԱՅԻ ԷՐ ՄՐԸՐԿԻ ՆԸՄԱՆ... (էջ 157)

Գրել է 1902 թ. փետրվարին, Ախալցխայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 20, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 274 և մյուս ժողովածուներում:

ԷՍ ԶԻՆՉ ԱՂԲՅՈՒՐՆ Է՝ ՈՒՐԱԽ, ԿԱՐԿԱԶՈՒՄ... (էջ 158)

Գրել է 1902 թ. հուլիսին, Սարիղամիշում, կրկին անգրադարձել Ա.թ. օգոստոսի 4-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1902, օգոստոս, № 8, էջ 121, ապա նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 81, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 126—127:

ՎԱՌ ԵՐԿԻՆՔԸ ԼՈՒՌ ԳԻԾԵՐՈՎ... (էջ 159)

Գրել է 1902 թ. օգոստոսին, Կարսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հունվար, № 1, էջ 56, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 17 և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 268: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 214:

ՈՐՓԱՆ ԱԽՊԵՐ, ՍԱՐԵՆ ԿՈՒԳԱՍ... (էջ 160)

Բանաստեղծության սյուժեի գրառումը կատարել է 1895 թ.: Գրել է, ըստ իմքնագրի, 1902 թ. նոյեմբերի 19-ին, Բալախանիում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Լույս» պատկերազարդ օրացույց հունդես 1904 թվականի, Թիֆլիս, 1903, էջ 33—34, «Պսակ (ժողովրդական մտիվներից)» խորագրով, ապա, մի քանի մասնակի փոփոխություններով, խառն խորագրի՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 112, և «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 176—177: Նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 136, «Երկեր» (մեկնատրյակ), 1955, էջ 39:

ԱՆՂԱՂՁ ԳՆԱՑԱԾ... (Էջ 161)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, սեպտեմբեր, № 9, էջ 3, այլ բանաստեղծությունների հետ, «Հին տետրակներից» ընդհանուր խորագրով, ապա ետմահու քառհատորյակում՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 188:

ԵՍ ԳԻՏԵՄ, ԳԻՏԵՄ, ՈՐ ԿՅԱՆՔԻՍ ՇԵՄՔԻՑ... (Էջ 162)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հունվար, № 1, էջ 100, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 15 և մեկ տողի փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 262, որը և հիմք է ընդունված: Երկերի մեկհատորյակում չի գետեղել:

ԷԼ ԻՆՉՈՂԻ ԵՐԳԵՄ.—ԱՅՍՊԵՍ ՕՐԵՐՈՒՄ... (Էջ 163)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 35, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 149:

ԼԸՍՈՒՄ ԵՄ ՂՈՂԱՆՋՆ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ... (Էջ 164)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, հոկտեմբեր, № 10, էջ 75, ապա, առաջին քառատողի կրճատումով և մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 255, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկհատորյակում չի գետեղել:

ՄՆԱՑԻ ԿԱՐՈՏ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ... (Էջ 165)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հոկտեմբեր, № 10, էջ 131, ապա, երկերի նոր ժողովածուի պատրաստման առիթով, 1950 թ. ապրիլի 22-ին վերամշակելով և հավելելով 9—12 տողերը, տպագրել է՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 134:

ՄՇՈՒՇՆ ԵԿԱՎ, ԹԵՎԸ ՓՈԵՑ... (Էջ 166)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 86, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 148:

ԼԱԶՈՒՐ ԵՐԿՆՔՈՎ ԱՄՊԵՐ ԵՆ ԱՆՑՆՈՒՄ... (Էջ 167)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, հոկտեմբեր, № 10, էջ 23, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 220, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկհատորյակում չի գետեղել:

ԵՍ ԶԵԶ ԱՍՈՒՄ ԵՄ ԿԸԳԱ ՈԳՈՒ ՍՈՎ... (էջ 165)

Գրել է 1903 թ. Բաքվում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, մարտ, № 3, էջ 25, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1903, էջ 10 և մյուս ժողովածուներում:

ԸՆԿԵՐԻՍ ՀԻԾԱՏԱԿԻՆ... (էջ 169)

Գրել է 1903 թ. Բաքվում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, հոկտեմբեր, № 10, էջ 66, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 114 և մյուս ժողովածուներում:

ԻՆՉ ԵՍ ԳԱԶԱԶՈՒՄ ԻՄ ՎԻՐԱՎՈՐ ՍԻՐՏ.. (էջ 170)

Գրել է 1903 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանբեր գրականության և արվեստի», գիրք Բ, 1904, էջ 107, ապա, անվիտիսի՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 155, այնուհետև՝ մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 111:

ԱՅՍ ԶԻՆՃ ԳԻԾԵՐԻՍ ԱՆՈՒԻԾ ԿԸԽԸԾԾԱՆ... (էջ 171)

Գրել է 1903 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հուլիս, № 7, էջ 89, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 32: Նույն տեքստը հետագա ժողովածուներում:

ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՆԳ... (էջ 172)

Գրել է 1903 թ. Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Դրոշակ», Ժնև, 1904, № 1, Արտավազդ գրական ծածկանունով, ապա՝ «Զանգ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1906, № 14, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 243—244: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 150—151:

ԻՄ ԱՂՈԹՔԸ... (էջ 174)

Գրել է 1903 թ. Դիլիջանում և Սևանում: Ավելի քան կես դար առաջ գրված բանաստեղծության մեջ մասնակի փոփոխություններ կատարելով, առաջին անգամ տպագրել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, սեպտեմբեր, № 9, էջ 3, այլ բանաստեղծությունների հետ, «Հին տետրակներից» ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 187:

ԵՎ ՍԵՐԸԴ ՍԻՐՏԸՍ ԿԱՐԵՎԵՐ ԽՈՑԵՑ... (էջ 175)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1903 թ., վերջնական մշակումը կատարել 1904 թ. Նոր-Նախիջևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ»,

1904, ապրիլ, № 4, էջ 24, ապա, նույն տեքստը, մեկ փոփոխումով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 25 և մյուս ժողովածուներում:

ՆՈՐԻՑ ԵՎԱՆ ԳԱՐՆԱՆ ԱՆՈՒԾ ՕՐԵՐԸ... (էջ 176)

Գրել է 1903 թ. Ողեսայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հուլիս, № 6, էջ 38—39, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 181—182, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 122—123: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՄԽ, ՍԻՐՏՍ ԱՆՄԵՐ ՈՒ ՍԻՐՏՍ ԱՆՄԵՐ... (էջ 178)

Գրել է 1903 թ. փետրվարի 25-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, հուլիս, № 7, էջ 146—147, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 147—148, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 150:

ԷՆ ԱՄՊԻ ՆԸՄԱՆ ԽՈՒԼ ՈՐՈՏՈՒՄՈՎ... (էջ 179)

Գրել է, 1903 թ. հուլիսի 16-ին, Ղազարապատում և կրկին անդրադարձել նույն ամառը Կարսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, օգոստոս, № 8, էջ 87—88, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 149, այնուհետև լեզվա-ոճական մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 112:

ՕՏԱՐ, ԱՄԱՅԻՐ ԾԱՄՓԵՔԻ ՎԸՐԱ... (էջ 180)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1903 թ. հուլիսի 31-ին. Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1903, սեպտեմբեր, № 9, էջ 133, ապա, մասնակի տարբերություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 46: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 33:

ԵՐՈՒԾԻԿԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ... (էջ 181)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1903 թ. օգոստոսի 19-ին, Սևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, սեպտեմբեր, № 9, էջ 3, այլ բանաստեղծությունների հետ՝ «Հին տառակներից» ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 186:

ՄԵՆԱԿ ՄԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՐՆ ԵՆ ԱՆՈՒԾ... (էջ 182)

Գրել է 1903 թ. դեկտեմբերին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանբեր գրականության և արվեստի», բ. գիրք, 1904, էջ 108—109, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 241—242: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՆՏՈՒՆ ՔԱՄՈՒ ՊԵՍ ՓԱԿ ԴՈՒՌԸԴ, ԳԻՏԵ՝Ս... (էջ 184)

Գրել է 1904 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խաթարալա», 1907, հունիսի 30, № 27 (55), էջ 219, *Avis* ստորագրությամբ, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 70, այնուհետև, փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, Երևան, էջ 81:

ՇԱՏ ՄԻ՝ ՏԽՈՒՐ, ՇԱՏ ՄԻ՝ ԽՆԴԱՐ, ՍԱՐԵԼԻ՝Ս... (էջ 185)

Գրել է 1904 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Լույս» պատկերազարդ օրացույց հանդես 1905 թվականի, էջ 470, ապա, փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 265:

ՀԻՆ ԵՐԳԵՐԻՑ... (էջ 186)

Գրել է 1904 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, հունիս, № 6, էջ 38, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 166:

ԼԵՌՆԵՐԸ՝ ԴԱԼԱՐ, ՀՊԱՐՏ ՀՈՐԶԱՆՔՈՎ... (էջ 187)

Գրել է 1904 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ժայռ», 1908, մայիսի 4, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 157, որտեղից և արտատպվում է:

ՎԱՐԴԻ ԾԸՐԹՈՒՆՔԴ, ԱՂԶԻԿ ԱԶԱԳԵՂ... (էջ 188)

Գրել է 1904 թ. Նոր-Նախիջևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Լույս» օրացույց հանդես 1905 թվականի, էջ 477—478, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 46 և բոլոր ժողովածուներում:

Ա՛խ, ԻՄ ՍԻՐՈՒՍ ՎԱՌ ԳԱՐՈՒՆԸ ԹՈՇՆԵՑԱՎ... (էջ 189)

Տե՛ս «Մեկը չեղավ, որ իմանար վշտերս...» բանաստեղծության ծանոթագրությունը:

ՄԵԿԸ ԶԵՂԱՎ, ՈՐ ԻՄԱՆԱՐ ՎՇՏԵՐՍ... (էջ 190)

Գրել է 1904 թ.: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, փետրվար, № 2, էջ 132, «Սիրելի Ս. ՄԱ.-ին» ընծայակա՞նով: 1908-ին վերամշակելով, տրոհել է երկու առանձին բանաստեղծության՝ «Մեկը չեղավ, որ իմանար վշտերս...» և «Ա՛խ, իմ սիրուս վատ գարունը թռչնեցավ...» (Տե՛ս «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջեր 34 և 61): Այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջեր 28 և 61: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՔՈՂՈՒԾ ՎԱՐԳԸ ԹԸԳԻՆ ԵՏ ԶԻ ԳԱ ՆՈՐԻՑ... (էջ 191)

Գրել է 1904 թ. Մոսկվայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, մայիս, № 5, էջ 105, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 214: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 130:

ՀԱՍԱԿԴ՝ ՍՈՍ, ՔԱՅԼՎԱԾՔԴ՝ ՍԵԳ... (էջ 192)

Գրել է 1904 թ. Թիֆլիսում: Վերստին անդրադարձել է կես դառ հետո և առաջին անգամ տպագրել՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 9, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 198:

ՆՄԱՆ ԳԱՅԼԵՐԻ ԽԸՄԲԻՆ ԱՄԵՀԻ... (էջ 193)

Գրել է 1904 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, փետրվար-մարտ, № 2—3, էջ 85, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 33:

ԱՐԱՐԶԱԳՈՐԾ ԱՍՏԳԻ ԱՌԱԶ... (էջ 194)

Գրել է 1904 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խաբխիս» օրաթերթ, 1907, հուլիսի 12, № 9, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 219 և մյուս ժողովածուներում:

ԴՈՒ ԱՆՅՈՐԴԻ ՊԵՍ ՔԵԶ ՄԻԱՅՆ ԸԶԳԱ... (էջ 195)

Գրել է 1904 թ. հունվարի 31-ին, Նոր-Նախիջևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, փետրվար-մարտ, № 2—3, էջ 117—118, «Երանի, ով ձգտում է դեպի աստղերը: Մեծն Բրահմա» բնաբանով և «Նվեր օր ՆՆ-ին» ընծայականով: (ՆՆ-ը, հավանորեն Աննա Մատակյանն է, որին հասցեագրված 1905 թ. հուլիսի 14-ի նամակում Իսահակյանը բերել է բանաստեղծության մի քանի տողը: Այնուհետև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 223: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 144:

ԻՆԶՊԵՍ ՈՒԾ ԱԾՆԱՆ.. (էջ 196)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. ապրիլի 30-ին, Մոսկվայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, մայիս, № 5, էջ 71, ապա, փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 201: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 190:

ԳԻՇԵՐՆ ԵՐԱԶՈՎ. ԶՕՐԸ ԿԱՐՈՏՈՎ... (էջ 197)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. հուլիսի 22-ին, Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Լույս» պատկերազարդ օրացույց հան-

դեռ 1905 թվականի, էջ 462, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 47: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԶՄՐՈՒԽՏՅԱ ԵՐԳԵՐ, ԵՐԱԶՆԵՐ ԸՔԵՂ... (էջ 198)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. սեպտեմբերի 20-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, դեկտեմբեր, № 12, էջ 89, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 150, փոփոխություններով՝ «Աշնան ձաղիկներ», 1922, էջ 32, «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 137: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1989, էջ 197:

ՄՌԱՅԼ ԱՄՊԵՐԻՑ, ՀԸԶՈՐ ԿԱՅԾԱԿՈՎ... (էջ 199)

Գրել է 1904 թ. հոկտեմբերին, Մոսկվայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, մարտ, № 3, էջ 128—129, «Ասույ (նվեր օր. NN)», խորագրով, ապա փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 222: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1989, էջ 252:

ԵՎ ԱՆԱՊԱՏԻՑ, ՀԵՌՈՒԻ ԾՈՎԵՐԻՑ... (էջ 200)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. հոկտեմբերի 7-ին, Թիֆլիսում. նույն տեքստը, ոչ-էական տարբերություններով, մեջ է քերել 1904 թ. նոյեմբերի 20-ին Աննա Մատակյանին ուղղած նամակում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, մայիս, № 5, էջ 111, «Նմանություն» խորագրով, որ հիշեցնում է Տյուտչևի «Людские слезы» բանաստեղծությունը: Հետագայում վերամշակելով, առանց խորագրի, տպագրել է՝ «Խարիսխ» օրաթերթ, 1907, հուլիսի 22, № 17, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 207 և մյուս ժողովածուներում: «Այստեղ այնքան եմ հեռացել, որ այլևս մնանություն չէ», դիտել է Իսահակյանը:

ԵՐԿԻՆՔՆ ՀԻԱՍՔԱՆԶ, ԾԸՔԵՂ, ԼՈՒՍԱԼԻՑ... (էջ 201)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. հոկտեմբերի 7-ին, Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, նոյեմբեր, № 11, էջ 19, «Անասմանություն, քո էության մեջն է և իմ էությունը» բնաբանով (Ջորդանո Բրունոյից), ապա, նույնը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 257: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 208:

ՆՐԱՆՔ ԻՄ ԿՅԱՆՔԸ ԵՐԱԶ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ... (էջ 202)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. հոկտեմբերի 14—16-ին, Թիֆլիսում: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1904, նոյեմբեր, № 11, էջ 46: 1908-ին վերամշակելով, տրոհել է երկու առանձին բանաստեղծության՝ «Նրանք իմ կյանքը նրազ դարձուցին» և «Քո՛ւյր իմ

նազելի, նայիր քո դիմաց...» (Տե՛ս «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջեր 14 և 62): Այնուհետև, առաջինը, ամփոփոյն՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 16, վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 16, երկրորդը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 66: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՔՈՒՅՐ ԻՄ ՆԱԶԵԼԻ, ՆԱՅԻՐ ՔՈ ԴԻՄԱՑ... (էջ 203)

Տե՛ս «Նրանք իմ կյանքը երազ դարձուցին...» բանաստեղծության 6 ծանոթագրությունը:

ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ, ՄԻՐԱԺԻ ՄԵԶ ՄԻ ԲԵԴՎԻՆ... (էջ 204)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1904 թ. հոկտեմբերի 17-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, փետրվար-մարտ, № 2—3, էջ 117—118, ապա, մեկ-երկու մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 224: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԲԱԴԵՐԸ ՎԱՅՐԻ ԹՈՒՆ ԾՎԱՐԱԾ... (էջ 205)

Գրել է 1905 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, ապրիլ, № 4, էջ 46, «Մի՛ գնա մարդկանց մոտ— գնա՛ անապատ՝ զազանների մոտ» (Ֆր. Նիցշե) բնաբանով, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 240: Նույն տեքստը առանց բնաբանի՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 192 և մյուս ժողովածուներում:

ԿՅԱՆՔԻ ԿՈՎՈՒՄ ԱՄԵՆՔԸ ԴԵՄ ԱՄԵՆՔԻՆ... (էջ 206)

Գրել է 1905 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արոր» օրաթերթ, 1907 թ. սեպտեմբերի 6, № 4, «Գոյության կոիվ» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, առանց խորագրի՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 206 և մյուս ժողովածուներում:

ՔՆՔՈՒԾ ՏՍՏՐԱԿՍ, ԴՈՒ ԱՆԾԱՆՈԹԻ... (էջ 207)

Գրել է 1905 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1906, փետրվար, № 2, էջ 22, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 37, «Աշման ծաղիկներ», 1922, էջ 28, վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 29:

ԼՈՒՌ ՊԱՐՏԵԶՈՒՄ ՍԸՐՏԱՏԸՐՈՓ, ՍԻՐԱՏԵՆԶ... (էջ 208)

Գրել է 1905 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1906, փետրվար, № 2, էջ 22, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 36, և, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 25: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԻՄ ՀՈԳԻՆ ՏԱՐԱԳԻՐ ՄԻ ԹՈՒՂՈՒՆ... (Էջ 209)

Գրել է 1905 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 31, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 52—53: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 30:

ՄԻՇՏ ԶԿՈՒՄ ԵՄ ԵՍ, ՈՐ ՄԻ ՀԵՌԱՎՈՐ... (Էջ 210)

Գրել է 1905 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1906, հունվար, № 1, էջ 130, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 52: Նույն տեքստը, մասնակի լեզվական խմբադրությամբ՝ մյուս ժողովածուներում:

ԵՂԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ ԹԵ ՄԻՐՈ... (Էջ 211)

Գրել է 1905 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, հոյեմբեր-դեկտեմբեր, № 11—12, էջ 207, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 221 և «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 157, այնուհետև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 216 և մյուս ժողովածուներում:

ԵՎ ԱՐԾԻՎ ՄԻ ՍԵՎ ԻԶՄՎ ՍԸՐԱՐՇԱՎ... (Էջ 212)

Գրել է 1905 թ. Կարսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, հոյեմբեր-դեկտեմբեր, № 11—12, էջ 219, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 53, մեկական փոփոխությամբ՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 13 և «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 61:

ԵՍ ԿՈՒՋԵՒ ԱՐԵՎԱՎԱՌ... (Էջ 213)

Գրել է 1905 թ. Մրենում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, ապրիլ, № 4, էջ 45, ապա, «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 50: Նույն տեքստը հետագա ժողովածուներում:

ԿՆՈՋՆ ՈՒՋԵՑԻ ՀԱՎԱՅԱԼ ՆՈՐԻՅ... (Էջ 214)

Գրել է 1905 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1906, մարտ, № 3, էջ 27, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 56, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 63:

ՀԻՄԱ ՀԵՌԱՎՈՐ, ՎԵՆ ՀԻՄԱԼԱՅԱՆ... (Էջ 215)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1905 թ. հունվարի 1-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, ապրիլ, № 4, էջ 45, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 211: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 141:

ԱՌԱՎՈՏՈՒՆ ԴՌՎ ԺԱՇԱՆՉՈՒՄ... (էջ 216)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1905 թ. հունիսի 15-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, սեպտեմբեր, № 9, էջ 13, «Արտույտն երդում է» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, առանց խորագրի՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 51, մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 59: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՆՀՈՒՆ ՎՐԵԾԻ ԵՎ ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ... (էջ 217)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1905 թ. հունիսի 22-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենիք» շաբաթաթերթ, 1908, հունվարի 18, № 3 (445), ստորագրված X, ապա՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 245—246, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 149: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

Է՜Յ ԴՈՒ ԶԱՀԷՔ, ՀՊԱՐՏ ՀԱՍԱԿ... (էջ 218)

Գրել է 1905 թ. սեպտեմբերի 2-ին, Ախալքալաքում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Մուրճ», 1905, հոկտեմբեր, № 10, էջ 99, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 49, «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 64 և «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 57: Վերջնական տեքստը՝ «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 49:

ԹՌԱԾ ՍԻՐՈ ՋԱՌ ԹԵՎԵՐՈՎ... (էջ 219)

Գրել է 1906 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Փյունիկ» ամսագիր, Բոստոն, 1919, № 8, էջ 1202, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 59: Վերջնական տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. 1, 1950, էջ 190:

ԻՄ ՍԻՐՏՆ ԱՅՆՏԵՂ Է՜ ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՁՈՐ... (էջ 220)

Գրել է 1906 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հատաչ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1906, փետրվարի 5, № 18, ապա, 1942 թ. կատարված մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 310:

ԳԱԳԱԹՆԵՐԻՆ ՄՈՎ ՍԱՐԵՐԻ... (էջ 221)

Գրել է 1906 թ., Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր կյանք» շաբաթաթերթ (Նոր Նախիջևան), 1907, սեպտեմբերի 2, № 35, էջ 493, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 45 և մյուս ժողովածուներում:

ՀՈՎԸ ԲԱՐԱԿ ԿԸՇԸՆԿՇԸՆԿԱ... (էջ 222)

Գրել է 1906 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝

«Նոր կյանք» շաբաթաթերթ, 1907, օգոստոսի 12, № 32, էջ 444, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 54 և մյուս ժողովածուներում:

ԱԳՈՒԱՎՆԵՐԻ ԳՈՐԾ ԹԵՎԵՐՈՎ... (էջ 223)

Գրել է 1906 թ. Ղազարապատում. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկիր» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1906, նոյեմբերի 5, № 31, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 180, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 71, վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 136:

ԼԵՌՆԵՐԻ ԼԱՆՋՈՒՄ, ԾԱՆԸՐ ՀՈՂԻ ՏԱԿ... (էջ 224)

Գրել է 1906 թ. Կարսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խարխախ», 1907, օգոստոսի 9, № 31, «Երազ» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, նույն խորագրով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 217, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով, առանց խորագրի՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 143 և մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅԻ ԵՐԳԸ... (էջ 225)

Գրել է 1906 թ. փետրվարի 6-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հառաջ» օրաթերթ, 1906, փետրվարի 12, № 23: Երկերի ժողովածուներում չի գտնվել:

ՅԱՐ, ԱՇԵՐԸԴ ԱՐԵԳԱԿԱՆ... (էջ 227)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1906 թ. սեպտեմբերի 21-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր կյանք» շաբաթաթերթ, Նոր Նախիջևան, 1907, օգոստոսի 5, № 31, էջ 433, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 187—188, վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 126—127:

Ա՛ՒՍ, ՍԱՐ ՈՒ ԶՈՐ ԿԱՐՄԻՐ-ԿԱՆԱՆԶ... (էջ 228)

Գրել է 1907 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խարխախ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1907, օգոստոսի 22, № 41, «ԽՆՂՈՒ ՄՈՂԱ» խորագրով, ապա նույն տեքստը անխորագիր՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 69, որտեղից և արտատպվում է: Երկերի մեկնատողյակում չի գտնվել:

ԱՐԾԻՎ ՍԵՎԱԹՈՒՅՐ, ԱՐԾԻՎ ԼԵՌՆԵՐԻ... (էջ 229)

Գրել է 1907 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ժամանակ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1907, հունվարի 26, № 19, ապա նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 218 և մյուս ժողովածուներում:

ՄԵՂՔԻ ԵՎ ԶՂԶՄԱՆ ԵՐԳԵՐ... (էջ 230)

Գրել է 1907 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հուշարար», 1907, դեկտեմբերի 9, № 11, էջ 167—168, ապա, մասնակի փոփոխություններով և ճավելումներով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 237—239, վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 189—191:

ԱՊՐԱԾ ԻՄ ԿՅԱՆՔԻՑ... (էջ 232)

Գրել է 1907 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խառիսխ» օրաթերթ, 1907, հուլիսի 14, № 10, ապա, նույնը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 13: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 15:

ՈՒՄ՝ ՍԻՐՏՆ Է ՀԵԾՈՒՄ ՄԸՌԱՅԼ ԳԻԾԵՐԻՆ... (էջ 234)

Գրել է 1907 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ժամանակ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1907, հունվարի 1, № 1, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 213: Նույն տեքստը մեծ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 142: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 202:

ՇԱՓԱՂ ԿՈՒՏԱՍ ԲԱՂԻ ՄԻՋԻՆ... (էջ 235)

Գրել է 1907 թ. մարտի 21-ին, Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խաթաբալա», 1907, № 28 (56), էջ 227, Avis ստորագրությամբ, ապա, նույն տեքստը՝ «Երգեր ու վերքեր», 1908, էջ 71, այնուհետև, մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 70:

ԾԱՂԿԻՑ ՀՅՈՒՍՎԱԾ ԴՈՒ ԵՐԱԶ... (էջ 236)

Գրել է 1908 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հուշարար» երկշաբաթաթերթ, 1908, մարտի 18, № 1, էջ 7, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 209:

ԱՆՄԱՀ ԱՐԵՎԻ ՎԱՌ ԳԳՎԱՆՔԻ ՏԱԿ... (էջ 237)

Գրել է 1908 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վտակ» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1908, մայիսի 1, № 91, «Աղոթք», և ապա՝ «Ազատամարտ» օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1912, ապրիլի 22, № 877, «Բնությունը» խորագրերով, այնուհետև մշակված տեքստը, անխորագիր՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 54—55: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

Ո՛Ղ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, Ո՛Ղ ԿՈՒՎ, Ո՛Ղ ԿԻՆ... (էջ 238)

Գրել է 1908 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1909,

№ 3, էջ 68, ապա. մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 164: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԼՈՒՄՆԱԿ ԳԻԾԵՐ, ԼՈՒՅՍ-ՈՒՐՈՒ... (էջ 239)

Գրել է 1908 թ. Ալեքսանդրապոլում, անդրադարձել է 1911 թ. և 1926 թ. հունիսի 27-ին, վեցետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, № 1, էջ 10, ապա նույն տեքստը՝ «Երկեր» (Մեկնատորյակ), 1955, էջ 57—58:

ԴՈՒ ՄԵՐԺԵՑԻՐ ԻՆՁ, ՉԸԿԱՆՉԵՑԻՐ ԵՏ... (էջ 240)

Գրել է 1908 թ. Ալեքսանդրապոլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 10, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկեր» (մեկնատորյակ), 1955, էջ 57:

ԳԱՐՈՒՆՆ ԵԿԱՎ ԿԱՐՄԻՐ-ԿԱՆԱՆՉ... (էջ 241)

Գրել է 1908 թ. Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վտակ» օրաթերթ, 1908, ապրիլի 17, № 79, ապա, մշակածը՝ «Աշ-ճան ծաղիկներ», 1922, էջ 43: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԴՈՒ ՉԵՍ ՀԱՍԿԱՆԱ... (էջ 242)

Գրել է 1908 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վտակ» օրաթերթ, 1908, մարտի 2, № 48, «Չես հասկանա» խորագրով, ապա, մի շարք փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 253—254:

ԵՐԱԶԻՍ ՏԵՍԱ, ՈՐ ՄԱՅՐՍ՝ ԹԵՎԱՌ... (էջ 244)

Գրել է 1908 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1908, № 1, էջ 56, «Երազ» խորագրով, ապա՝ «Աշուն ծաղիկներ», 1922, էջ 42: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԼԱ՛Յ, ԻՄ ՆԱԶԵԼԻՍ, ԼԱ՛Յ ԴԱՌՆ ՈՒ ԱՆՀՈՒՆ... (էջ 245)

Գրել է 1908 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական-գիտական ժողովածու», 1908, Թիֆլիս, էջ 27—28, ապա, փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 29: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 198:

ՄԱՀԸ (էջ 246)

Գրել է 1908 թ. հունիսի 24-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ» օրաթերթ, 1908, հոկտեմբերի 5, № 21, ապա վերամշակած՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 11:

ԵՐԱԶԻՍ ՏԵՍԱ՝ ՕՐՈՐԻ ՈՒ ԾՈՐՈՐԻ... (էջ 247)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1908 թ. հունիսի 26-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գարուն» պամֆախ, 1910, գիրք Ա, էջ 29, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից», էջ 19: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՀԵՌԱՎՈՐ ԾՈՎԻ ԼՈՒԿ ԱՓԵՐՈՒՄ... (էջ 248)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1908 թ. հուլիսին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ» օրաթերթ, 1908, նոյեմբերի 2, № 45, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 44:

ԵՍ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵՋ ԵՐԱԶՆ ԵՄ ՍԻՐԵԼ... (էջ 249)

Գրել է 1909 թ.: Տպագրվել է միայն՝ «Հորիզոն», 1909, սեպտեմբերի 13, № 35, որտեղից և արտատպվում է:

ԱՆՀԱՅՏ ԾՈՎԵՐԻ ԼԱԶՎԱՐԹ ԱՓԵՐՈՒՄ... (էջ 250)

Գրել է 1909 թ.: Տպագրվել է միայն՝ «Հորիզոն», 1909, դեկտեմբերի 6, № 38, որտեղից և արտատպվում է:

ՄՇՈՒԾՐ ԾԱԾԿԵՑ ԴԱԾՏԵՐԸ ԱՆԾԻՐ... (էջ 251)

Գրել է 1909 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն», 1909, դեկտեմբերի 20, № 49, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 56—57 և մյուս ժողովածուներում: Վերջնական տեքստը՝ «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 59:

ՈՐՏԵՂ Է ԸՆԿԱՄ... (էջ 252)

Գրել է 1909 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն», 1910, սեպտեմբերի 12, № 201, ապա՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 6: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՆԳԻՐ, Ե՛Վ ԱՆՀԱՅՏ, Ե՛Վ ԱՆՀԻՇԱՍԱԿ... (էջ 253)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1909 թ. օգոստոսի 2-ին, Ղազարապատում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1909, օգոստոսի 16, № 13, ապա՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, Բուստոն, էջ 7: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՎԱՅՈՒՄ Է ԲԱՄԻՆ՝ ՑՈՒՐՏ, ՋՄԵՌՆԱՄՈՒՏ... (էջ 254)

Գրել է 1910 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն», 1910, հոկտեմբերի 3, № 218, որտեղից և արտատպվում է:

ՎՏԱՐՎԱԾ ԵՄ ԵՍ... (էջ 255)

Գրել է 1910 թ. Հասան-Ղալայում: Երկու քառատող. որպես առանձին բանաստեղծություն («Օռնում է քամին») տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1911, № 4, էջ 89, ապա, ամբողջականը՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 261: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԶԳԻՏԵՄ, ԹԵ ՈՒՐ... (էջ 256)

Գրել է 1910 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1911, № 4, էջ 89, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Վերածնունդ», 1919, հունվար 1—15, № 1—2, էջ 4, այնուհետև նույն տեքստը՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 35 և մյուս ժողովածուներում:

ՈՒՄ ՀԵՏ ԵՄ ԱՆՀՈՒՑՍ... (էջ 257)

Գրել է 1911 թ. Թիֆլիսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1911, № 4, էջ 89, ապա, նույն տեքստը՝ «Վերածնունդ», 1919, № 13, էջ 217, այնուհետև՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 17 և բոլոր ժողովածուներում:

ՓՐՓՈՒՐ ԲԱՇԵՐՈՎ ԾՈՎԸ ԱՄԵՀԻ... (էջ 258)

Գրել է 1911 թ. Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Ազատամարտ»-ի շաբաթական հավելված, 1911, հոկտեմբերի 9 (22), № 13 (65). ապա, վերամշակած՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 259:

ԱՄԵՆ ԳԱՐՈՒՆՔԻՆ... (էջ 259)

Գրել է 1911 թ. Իզմիրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բազին» («Ազատամարտ» օրաթերթի հավելված), 1911, դեկտեմբերի 22, № 2 (74), էջ 8, ապա, նույն տեքստը՝ «Հորիզոն» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1912, օգոստոսի 12, № 175, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, Բոստոն, էջ 24: Վերջնական տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 173:

ԿԵՌԱՍԵՆԻՆ ԾԱՂԿԵՑ ԿՐԿԻՆ... (էջ 260)

Գրել է 1911 թ. Բազելում (նախորդ ժողովածուներում սխալաբար դրված է 1914 թ. գրվածների շարքում): Առաջին անգամ տպագրված է՝ «Հորիզոն», 1911, ապրիլի 17, № 79, ապա, վերամշակած՝ «Արեգ» ամսագիր, 1922, օգոստոս, № 8, էջ 476, «Կուսակցական» խորագրով, այնուհետև, ամխորագիր, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 260: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԿԸՏԵՍՆԵՄ ԱՀԱ,— ԼՈՒՒ ԵՐԵԿՈՅԻՆ... (էջ 261)

Գրել է, ըստ բնագրի, 1911 թ. օգոստոսի 13-ին, Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ազատամարտ» շաբաթաթերթ, հավելված,

1911, հոկտեմբերի 24— նոյեմբերի 6, № 15, էջ 7, «Հայրենի օջախ» խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 23: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԴՈՒՌԸՍ ԱՓ ԱՌԱԾ՝ ԿԸԾԵԾԵ ՔԱՄԻՆ... (էջ 262)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1911 թ. հոկտեմբերի 24-ին, Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ, «Օտար ափերում» ընդհանուր խորագրով, «Ծաղկունքը գարնան» բանաստեղծության հետ, տպագրվել է՝ «Հորիզոն», 1912, սեպտեմբերի 16, № 203, ապա՝ «Աշման ծաղիկներ», 1922, էջ 62:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԳԵՏԻ ԶՄՐՈՒԽՏ ԱՓԵՐԻՆ... (էջ 263)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1911 թ. դեկտեմբերին, Կ. Պոլսում, անդրադարձել է 1913 թ. հունիսի 6-ին, Կոլլոնժում (Եվեյցարիա): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր հոսանք» ամսագիր, 1913, հունիս, № 6, էջ 995, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 10, և մյուս ժողովածուներում:

ԲԱԽՏԸ ԻՆՁՆԻՑ ԹԸՌԱՎ, ԳԸՆԱՑ... (էջ 264)

Գրել է 1912 թ. Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն» օրաթերթ, 1912, սեպտեմբերի 23, № 208, «Քրդական երգ» խորագրով, ապա, մշակումը, մեկ քառատողի հավելումով, առանց խորագրի՝ «Ընտիր երկեր», 1939, հ. I, էջ 264:

ՔՈ ՈՒՆՔԵՐԴ, ԻՄ ՍԻՐԵԿԱՆ... (էջ 265)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1912 թ. հունվարի 25-ին, Իզմիրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ոստան», 1912, № 5, էջ 27, միաժամանակ՝ «Հորիզոն», 1912, օգոստոսի 12, № 175, ապա, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 8 և մյուս ժողովածուներում:

ՄԵՂՄԻԿ ՔԱՅԼՈՒՄ Է ԵՐԵԿՈՆ ՔՆՔՈՒԾ... (էջ 266)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1912 թ. ապրիլի 6-ին, Պրինկիպոյում (Կ. Պոլիս): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենիք», 1914, բացառիկ թիվ, էջ 9, ապա նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 230:

ՈՍԿԻ ԹԻԹԵՌՆԵՐ — ՈՍԿԵՀՈՒՐ ԱՍՏՂԵՐ... (էջ 267)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1912 թ. հունիսի 16-ին, Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր հոսանք», 1913, ապրիլ-մայիս, № 4—5, էջ 715, ապա՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 25:

ՈՐՏԵՂ ՊԻՏԻ ՀԱՆԳՉԻ ՄԻ ՕՐ... (էջ 268)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1912 թ. օգոստոսի 8-ին, Վիեննայում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն», 1912, օգոստոսի 19, № 180, Ավիս ստորագրությամբ, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 101: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԾԱՂԿՈՒՆՔԸ ԳԱՐՆԱՆ... (էջ 269)

Գրել է 1912 թ. սեպտեմբերին, Ցյուրիխում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հորիզոն», սեպտեմբերի 12, № 203, «Օտար ավերում» ընդհանուր խորագրով, Ավիս ստորագրությամբ, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 12, վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 224:

ԿԱՐԾԵՍ ԵՐԵԿ ԷՐ... (էջ 270)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1912 թ. հոկտեմբերի 21-ին, Ցյուրիխում: Առաջին տարբերակը տպագրվել է՝ «Հայրենից» հոստոն, բացառիկ թիվ, 1914, էջ 43, ապա հիմնական փոփոխություններով՝ «Այլ և ծագիկներ», 1922, էջ 22: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

23ՈՒՆ Է ԳԱԼԻՍ ՈՒ ԹԱԽԾԱԼԻՐ... (էջ 271)

Գրել է 1913 թ. Ժնևում, վերստին անդրադարձել 1914 թ. հունվարի 12-ին, նույն վայրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խորձ» ամսագիր, 1917, փետրվար, № 2, էջ 55, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Հայրենի աղբյուրից» 1920, էջ 9, նույնը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 91: Վերջնական տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 99:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՂԲՅՈՒՐ... (էջ 272)

Գրել է 1913 թ. մայիսի 31-ին, Կոլլոմժում (Շվեյցարիա): Ինքնագրի վրա Իսահակյանը կատարել է հետևյալ նշումը. «Այս ոտանավորը իր տեսակի մեջ մի սիմվոլ է: Հայրենի աղբյուրը՝ ազգությունը, մայր ժողովուրդը, մայր լանդաֆտ երկիրը»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր Հոսանք», 1913, հունիս, № 6, էջ 995, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 5: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՇՈՒՆ Է, ԲԱՄԻ... (էջ 273)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1913 թ. օգոստոսի 6-ին, Կոլլոմժում (Շվեյցարիա): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 15, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 168: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՄԵՆ ԳԱՐՈՒՆՔԻՆ ՎԱՌ ԾԱՂԿՈՒՆԱՆՑ ՀԵՏ... (Էջ 274)

Գրել է 1914 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենիք» թերթ, Բոստոն, 1914, բացառիկ թիվ 2, էջ 30, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 235:

ԼՈՐԻՆԵՐԻ ՏԱԿ... (Էջ 275)

Գրել է 1914 թ. մայիսին, Բեռլինում: Նախնական տարբերակը («Ուրիների տակ...») տպագրվել է՝ «Մեսրոպ», 1914, հուլիս-օգոստոս, էջ 31, ապա, փոփոխություններով՝ «Գործ» ամսագիր, 1917, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 79, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 14 և մյուս ժողովածուներում:

ԱՌԱՎՈՏ ՊԱՀԻՆ... (Էջ 276)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1914 թ. հունիսին, Բեռլինում, ապա, վերամշակել հոկտեմբերի 28-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ» ամսագիր, 1917, մարտ, № 3, էջ 109, ապա՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 16, «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 169, մեկ փոփոխությամբ՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 226 և մյուս ժողովածուներում:

ԳԻՇԵՐ Է, ՔԱՄԻ... (Էջ 277)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1915 թ. դեկտեմբերի 17-ին, Բեռնում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 18: Նույն տեքստը բոլոր ժողովածուներում:

ԾԱՌՈՒՄ ՎՐԱ ՄԻ ԳՈՐԾ ԹՈՂՈՒՆ... (Էջ 278)

Գրել է 1916 թ. Ժնևում, նվիրելով պատերազմի դաշտում (Կարիճի տակ) հերոսի մահով ընկած իր եղբորորդի, բանաստեղծ Իսահակ Իսահակյանի (1893—1916) հիշատակին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1917, № 6, էջ 127—128, «Եղբորս որդու՝ Իսահակ Իսահակյանի անուշ և անգին հիշատակին» ընծայականով, ապա, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 30—33, այնուհետև, 2-րդ հատվածի հավելումով («Միշտ երկրե-երկիր...»), «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 119—120 և մյուս ժողովածուներում:

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԱՀԵՂ... (Էջ 281)

Գրել է 1916 թ. Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, հոկտեմբերի 21, № 39, «Հին տետրակներից» ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 280:

ԵՐԱԶ... (Էջ 282)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1916 թ. հունվարի 4-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 255:

ՕՐԵՐՆ ՀԱՎՈՒՄ ԵՆ ՕՐԵՐԻ ՆՄԱՆ... (էջ 283)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1916 թ. հունիսի 14-ին, Կոլլոնժում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 45:

ԴԱՌՆ ՈՒ ՏՐՏՈՒՄ... (էջ 284)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1916 թ. հուլիսի 3-ին, Ռոզոնում (Եվել-ցարիա): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ» ամսագիր, 1917, փետրվար, № 2, էջ 55, ապա՝ նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 34 և մյուս ժողովածուներում:

ԳԵՏԱԿԻ ՎՐԱ... (էջ 285)

Գրել է 1916 թ. սեպտեմբերի 25-ին, Ռոզոնում: «Գրել եմ,— պատմել է Վարպետը,— Ժնևի մոտ Կրուա դը Ռոզոն գյուղից անցնող գետակի վրա կոացած ուռիների տպավորության տակ: Ժնևից մինչև այդ գյուղը տրամվայ կար, բայց ես ոտքով էի գնում: Ջրերի վրա թեքված ուռիները տեսել եմ, մոտրել և գրել քաղաք վերադառնալուց հետո»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ» ամսագիր, 1917, փետրվար, № 2, էջ 55, ապա, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 17 և մյուս ժողովածուներում:

ՔՈ ԿԱՐՈՏԱԾ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ... (էջ 286)

Գրել է 1917 թ. Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 22: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՄԵՆ ԱՆԳԱՄ, ԵՐԲ ՆԱՅՈՒՄ ԵՄ... (էջ 287)

Գրել է 1917 թ. Ժնևում և մշակել 1919 թ. փետրվարի 23-ին, նույն վայրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 66—67: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՆԱ ՄԻ ՓՈՔՐԻԿ ԱՂՋԻԿ Է... (էջ 288)

Գրել է 1917 թ. Ժնևում, անդրադարձել՝ 1919 թ. հուլիսի 1-ին, նույն վայրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», Փարիզ, 1919, № 18, էջ 294, ապա՝ նույն տեքստը՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 36 և մյուս ժողովածուներում:

ԵՐԿՈՒ ԹՈՒՉՈՒՆ... (էջ 289)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1917 թ. հունվարի 25-ին, Ժնևում: Նախապես ծրագրած է եղել արձակ վերադարձից «Ռուսա Կարո» վեպում: Հարյուրն է տեսնում երկու թռչունի ձվից-գգվանքները և մըտքում վերածում մարդկային լեզվի: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ», 1917, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 80, անխորագիր, ապա նույն

տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 26—27 և մյուս ժողովածուներում:

ՅԵՐԵԿՎԱ ՈՍԿԻ ԼՈՒՅՍԵՐԸ ՄԵՌԱՆ... (էջ 290)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1917 թ. հունվարի 28-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գործ», 1917, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 79, ապա, նույն տեքստը՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 35, այնուհետև, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. 1, 1950, էջ 248:

ԿՏԱԿ (էջ 291)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1917 թ. հոկտեմբերի 1-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ» կիսամյա, Փարիզ, 1918, փետրվարի 14, № 4, էջ 76, «Իմ կտակը» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, «Կտակ» խորագրով՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 28, այնուհետև մեկ փոփոխությամբ՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 177—178: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅՈՑ ԳԵՂՋՈՒԿԻ ԾԱՎԱԼՈՒՆ ԱՐՏԵՐ... (էջ 292)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1917 թ. դեկտեմբերի 15-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ» կիսամյա, Փարիզ, 1918, փետրվարի 1, № 3, էջ 62, «Աղոթք» խորագրով, ապա, նույն տեքստը անխորագիր՝ «Հայրենի աղբյուրից», 1920, էջ 36, որտեղից և արտատպվում է:

ԱՒԽ, ԱՍԱՑԻՆ ԻՆՁ, ԹԵ ՄԵՌԵԼ ԵՍ ԴՈՒ... (էջ 293)

Գրել է 1918 թ. Լյուցեռնում, վերամշակել 1919 թ. սեպտեմբերի 2-ին Բեռլինում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նավասարդ», գրական-գեղարվեստական ամսագիր, Նյու-Յորք, 1922, փետրվար, № 2 էջ 83, ապա՝ «Աշնան ծաղիկներ», էջ 19 և մյուս ժողովածուներում:

ԹԻՂՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒՐԱԽ... (էջ 294)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1918 թ. մայիսին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», 1919, հունվարի 1—15, № 1—2, էջ 4, ապա՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 20—21, մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 163:

ՔԱՅԼՈՒՄ ԵՄ ՄԵՆԱԿ ԱՆՏԱՌԻ ԽՈՐԲՈՒՄ... (էջ 295)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1918 թ. դեկտեմբերի 19-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հառաջ» օրաթերթ, Երևան, 1919, հոկտեմբերի 19, № 24, ապա, փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 51: Նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 255:

ՄԻ ԹՈՂՈՒՆ ԵԿԱԷ... (էջ 296)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. հունվարի 25-ին, Լոզանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 11, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկեր», 1955, էջ 73:

ՈՒԴԻՇՆԵՐԻ ԶՐԵՐՆ ԸՆԿԱԾ՝ ԳՆԱՅԻ... (էջ 297)

Գրել է 1919 թ. Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, հոկտեմբերի 21, № 39, «Հին տետրակներից» ընդհանուր խորագրով, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 302:

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐԸ (էջ 298)

Գրել է 1919 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», Փարիզ, 1919, հունվար, № 1—2, էջ 4, անխորագիր, ապա, մասնակի փոփոխություններով և «Առաջին արցունքները» խորագրով՝ «Խորհրդային գրականություն», 1940, հունիս, № 6, էջ 26, այնուհետև, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 303:

ԼՈՒՌ Է ՈՒ ԽԱՎԱՐ... (էջ 299)

Գրել է 1919 թ. Ժնևում, վերամշակել 1920 թ., ապրիլի 22-ին, նույն տեղում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 58, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 259:

ԱՀԱ ՆՈՐԵՆ ԳԱՐՈՒՆ ԵԿԱՎ... (էջ 300)

Գրել է 1919 թ. հունվարի 23-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», 1919, № 26, էջ 429, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 256:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ ՀԵՌՈՒ ՄԻ ՕՐ... (էջ 301)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. մայիսի 25-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Փյունիկ», 1919, № 6—7, էջ 1106, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 8—9, այնուհետև, հիմնովին մշակած՝ «Նոր ուղի», 1929, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, № 9—10, էջ 47, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 184 և մյուս ժողովածուներում:

ԵՍ ՀՈՎԻԿ ԼԻՆԵԻ... (էջ 302)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. հունիսի 9-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», Փարիզ, 1920, հունվարի 17, № 1—2, էջ 5, «Քեզ համար» խորագրով, ապա, նույն տեքստը, առանց խորագրի՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 30 և մյուս ժողովածուներում:

ԶՈՐԱՀԱՎԱՔ ԷՐ: ԾՏԱՊ ՏՈՒՆ ԵԿԱՎ... (էջ 303)

Գրել է 1919 թ. հունիսի 19-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», Փարիզ, 1919, № 19, էջ 308, ապա, նույն տեքստը՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 65 և մյուս ժողովածուներում:

ԳՐԿԻՐ ԻՆՁ ՄԵՂՄԻԿ... (էջ 304)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. հունիսի 23-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ», Փարիզ, 1919, № 17, էջ 283, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 60: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՅՅԻ ԵՄ ԳԱԼԻՍ ՔԵԶ ՄՈՏ ԵՍ ՀԱԺՍԽ... (էջ 305)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. նոյեմբերին: Նախնական տարբերակում միացած է եղել «Մարգարիտներ վըզիլ շուրջ...» բանաստեղծությանը: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 81, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 50:

ՄԱՐԳԱՐԻՏՆԵՐ ՎԸԶԻԴ ԾՈՒՐԶ... (էջ 306)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1919 թ. նոյեմբերի 23-ին, Ժնևում: Նախնական տարբերակում միացած է եղել «Այցի եմ գալիս քեզ մոտ ես հաճախ...» բանաստեղծությանը: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վերածնունդ» տարեցույց, Ա տարի, Փարիզ, 1920, էջ 226, ապա, նույն տեքստը՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 37 և մյուս ժողովածուներում:

ՆՈՐ ՏԱՐՈՒ ԳԻԾԵՐԸ... (էջ 307)

Գրել է 1920 թ. դեկտեմբերի 31-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բազմավեպ», 1921, ապրիլ-մայիս, № 4—5, էջ 130, «1921 թվի նոր տարվա գիշերը» խորագրով, ապա՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 69—70: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՍԻՐԱԾՆԵՐԻՍ ԿՈՐՈՒՍՏԻ ՀԵՏ... (էջ 308)

Գրել է 1921 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «ՀՕԿ», 1935, ապրիլ, № 4, էջ 211, ապա՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 272:

ՀԱՐԵՎԱՆԻՍ ՈՐԴԻՆ ՄԵՌԱՎ... (էջ 309)

Գրել է 1921 թ., անդրադարձել 1926 թ. փետրվարի 1-ին, Վենետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բազմավեպ», 1928, հունվար, № 1 էջ 21, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 180 և մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ (էջ 310)

Գրել է 1921 թ. Վեներտիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Հայրենիք» ամսագիր, 1924, մայիս, № 7, էջ 1, ապա՝ «Հայրենիքի Յայն», 1965, հոկտեմբերի 31, № 14: Իսահակյանի երկերի ժողովածուներից, ինչպես և մեկհատորյակից դուրս է մնացել:

ԱՇՆԱՆ ԾԱՂԻԿՆԵՐ... (էջ 312)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1921 թ. մարտի 4-ին, Ժնևում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աշնան ծաղիկներ», 1922, էջ 7: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԹԱՐԹԻՉՆԵՐԻ ԾՈՒՔ ԿՏԱՆ... (էջ 313)

Այս բանաստեղծությունն ստեղծվել է «Աշնան ծաղիկներ» ժողովածուի (1922) «Բարև կուտամ, չես առնի...» (էջ 14) և «Թաթիկներդ լուսեղեն...» (էջ 15) բանաստեղծությունների միացումից, 1922 թ.: Առանձին տպագրվել է՝ «Նոր ուղի», 1929, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 11, ապա. մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 46: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԾԱՌԵՐԻ ՎՐԱ ԱՇՈՒՆԸ ԴԱՆՈՒԿ... (էջ 314)

Գրել է 1922 թ. Հոռմում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արեգ» ամսագիր, 1923, օգոստոս, № 8, էջ 468, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 268:

ՄԵՂԵԴԻՆԵՐՈՎ ԳԱՐՈՒՆՆ Է ՓԹԹԵԼ... (էջ 315)

Գրել է 1922 թ. Վեներտիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենիք» ամսագիր, 1924, հոկտեմբեր, № 12, էջ 26, ապա, նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 179 և մյուս ժողովածուներում:

ՊՈՍՊԵՅԻ ՄԵԶ... (էջ 316)

Գրել է 1922 թ. Պոմպեյում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արեգ» ամսագիր, Բեռլին, 1923, մարտ, № 3, էջ 136, ապա, փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 182: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՍՈՒՄ ԵՆ, ԹԵ՛ ԴՈՒ ԱՅՆՊԵՆ... (էջ 317)

Գրել է 1923 թ. Վեներտիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արեգ» ամսագիր, 1923, սեպտեմբեր, № 9, էջ 529, ապա՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 44: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԼՈՒՍՆՅԱԿ ԳԻՇԵՐԻՆ ՔԱՅԼՈՒՄ ԵՄ ՄԵՆԱԿ... (էջ 318)

Գրել է 1923 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Արեգ» ամսագիր, 1923, մարտ, № 3, էջ 137, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 270:

ԿՈՒԶԵՆԱՅԻ, ԵՐԲ ԿՐԿԻՆ... (էջ 319)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1925 թ. հոկտեմբերի 22-ին, Վենետիկում: Սկզբնական տարբերակի խորագիրը՝ «Հայրենիքիս»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1932 թ. նոյեմբեր—1933 թ. ապրիլ, № 3—6, էջ 15, «Կուզենայի...» խորագրով, ապա, նույն տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 54 և մյուս ժողովածուներում:

ԾՈՎ, ԵԿԼԻ, ԱԶԳԵՐ ԵՎ ՔՈ ՇՍՌԱԶԻՆ... (էջ 320)

Գրել է 1925 թ. հոկտեմբերի 23-ին, Վենետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայաստանի կոչնակ», 1932, փետրվարի 20, № 8, էջ 239, ապա՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 194 և մյուս ժողովածուներում:

ՄԻ ՄՐԱՀՈՆ ԱՂԶԻԿ ՏԵՍԱ... (էջ 321)

Գրել է 1925 թ. դեկտեմբերին, Վենետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հատաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 1926, հունվարի 6, № 68, ապա՝ մասնակի փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 43:

ԱՆԻ (էջ 322)

Գրել է 1926 թ., Վենետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայրենիք», ամսագիր, Բոստոն, 1926, օգոստոս, № 10, էջ 16—17, **Երվ. Մովսիսյան** ոտորագրությամբ, ապա՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1945, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, № 10—11, էջ 3, նույն տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», 1948, Երևան-Մոսկվա, էջ 132—133 և մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԾՈՒԽԸ (էջ 324)

Գրել է 1926 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 185: Նույնը մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ («ԱԿՈՒԹՆԵՐԻՑ ՀԻՆ ՀԱՅՐԵՆԻ...») (էջ 326)

Նախնական տարբերակը, որից հետագայում ծնունդ է առել նաև «Հայրենիքիս» («Պիտի փարվիմ չքնաղ լաճջիդ...») բանաստեղծությունը, գրել է 1926 թ. ապրիլի 25-ին, Վենետիկում: Առաջին անգամ տպագրվել է Իսահակյանի հայրենիք կառաքած անդրանիկ այցի տպավորություններն ամփոփող «Խորհրդային Հայաստանում» հոդվա-

433

ծում «Խորհրդային Հայաստան», 1926. ճոյեմբերի 28, № 275, պնու-
նետն՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 279:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ («ՊԻՏԻ ՓԱՐՎԻՍ ԶՔՆԱՂ ԼԱՆՁԻԴ...» (էջ 327)

Նախնական տարբերակը, որից ծնունդ է առել նաև «Հայրենիքիս»
(«Ակուրներից հին հայրենի...») բանաստեղծությունը, գրել է 1926 թ.
ապրիլի 25-ին, Վենետիկում: Անդրադարձել է՝ 1935 թ. ճոյեմբերի 6-ին,
Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հանրն», Մարսել, 1935—
հունվար 1936, էջ 942, ապա՝ անփոփոխ՝ «Գրական թերթ», 1939,
մարտի 25, № 10, «Պատասխան խորհրդային Հայրենիքի կոչին» խո-
րագրով, պնուհետն՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 277: Նույն տեքստը
մյուս ժողովածուներում:

ՌԱՎԵՆՆԱՅՈՒՄ (էջ 328)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1926 թ. հունիսի 8-ին, Վենետիկում: Առա-
ջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղունի», 1927, № 1, էջ 1, ապա, մասնակի
փոփոխություններով՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 183:

ՈՏՔ ԵՄ ԴՆՈՒՄ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ, ՀԱՐԿԸ ՀԻՆ... (էջ 329)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1926 թ. հունիսի 27-ին: Առաջին անգամ
տպագրվել է՝ «Սովետական Հայաստան» ամսագիր, 1954, հունվար,
№ 1, էջ 20, ապա՝ «Երկեր» (մեկնատորոյակ), 1955, էջ 79:

ԻՆԶՈՒԻ, ԻՆԶՈՒԻ ՀԻՄԱ ԱՅՍՊԵՍ... (էջ 330)

Գրել է 1926 թ. հուլիսի 24-ին, Լիդոյում (Վենետիկ): Առաջին ան-
գամ տպագրվել է՝ «Ապագա» օրաթերթ (Փարիզ), 1936, ապրիլի 4,
№ 119, ապա, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», 1939,
հ. I, էջ 52: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱԶԵՐԴ՝ ՍԵՎ-ՀՈՒՐ... (էջ 331)

Գրել է 1927 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր
ուղի» ամսագիր, 1929, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 11, ապա, մույն
տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, Երևան, էջ 47 և մյուս ժո-
ղովածուներում:

ՎԵՐՋԻՆ ՀՈՐԶԱՆՔ ԻՄ ՑՆՈՐՔԻ... (էջ 332)

Գրել է 1927 թ. ապրիլի 18-ին, Երևանում: Առաջին անգամ տպա-
գրվել է՝ «Նոր ուղի», 1929, փետրվար-մարտ, № 2—3, էջ 82, ապա,
նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 45 և մյուս ժողո-
վածուներում:

ԻՆՉ ԵՍ ԼԱԼԻՍ, ԱՆԳԻՆ ԸՆԿԵՐ... (էջ 333)

Գրել է 1928 թ., անդրադարձել 1929 թ. սեպտեմբերի 19-ին Երեվանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 187, ապա, մեկ փոփոխությամբ՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 242: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՎԵՐՋԱԼՈՒՅՍԻՆ ՈՍԿԵՇՈՂ... (էջ 334)

Գրել է 1928 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1933, հուլիս-սեպտեմբեր, № 1—2, էջ 24, «Վերջալուսին...» խորագրով, ապա, մույն տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 256 և մյուս ժողովածուներում:

ՀԵՌՈՒ ԱՆՏԱՌՈՒՄ ԾԱՂԿՈՒՄ Է ՀՊԱՐՏ... (էջ 335)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1928 թ. մայիսի 28-ին, Երևանում: Ինքնագիրն ունի «Նախագագացում» խորագիրը: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 202:

ԾԱՂԿԱՎԱՌ ՈՒՂԻՆ ԳՆՈՒՄ Է ԿՐԿԻՆ... (էջ 336)

Գրել է 1929 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր ուղի», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, № 9—10, էջ 47, ապա, մույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 48 և մյուս ժողովածուներում:

ԵՐԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿ՝ ՏՂԱ-ԱՂՋԻԿ... (էջ 337)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1929 թ. հունվարի 6-ին, Երևանում: Ինքնագիրն ունի «Սերունդներ» խորագիրը: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոր ուղի», 1929, հուլիս-օգոստոս, № 7—8, էջ 11: Նույն տեքստը՝ «Բանաստեղծություններ», 1930, էջ 188 և մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ («ՅՈՐԵՆԻ ԾԸՓՈՒՆ ԼՐՏՆՐԻ ԵԶՐԻՆ...») (էջ 338)

Գրել է 1929 թ. հունիսին, Լենինականում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հայաստանի կոչնակ», 1931, հոկտեմբերի 31, № 44, էջ 1387, «Հայաստանում» խորագրով, ապա՝ «Գրական թերթ», 1940, փետրվարի 10, № 4, այնուհետև՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 91—92, անխորագիր, մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր» (մեկնատորջակ), 1948, էջ 136: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ (էջ 339)

Գրել է 1930 թ. Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խորհրդային գրականություն», 1937, մարտ, № 3, էջ 24, ապա՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 257: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՏԻԵԶԵՐՔՆ ԱՅՍ ԱՆՍԱՀՄԱՆ... (Էջ 340)

Գրել է 1932 թ. Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1932 թ. նոյեմբեր—1933 թ. ապրիլ, № 3—6, էջ 15, ապա, նույն տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 285 և մյուս ժողովածուներում:

ԱՐԵՎԻ ՏԱԿ ՍՈՍԿ ՄԻ ՕՐ Է ԼԻՆԵԼՈՒ... (Էջ 341)

Գրել է 1932 թ. Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, հոկտեմբերի 21, № 39, այլ բանաստեղծությունների հետ, «Հին տետրակներից» ընդամենը խորագրով, ապա՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 335:

ԻՆՉ ՊԻՏ՝ ԼԻՆԵՄ ԿՅԱՆՔԻՑ ՀԵՏԴ... (Էջ 342)

Գրել է 1932 թ. Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1932, նոյեմբեր—1933, ապրիլ, № 3—6, էջ 15, ապա, նույն տեքստը՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 271, և մյուս ժողովածուներում:

ԵՐԱԶԻՍ ՄԵԶ ԱՆԻՆ ՏԻՄԱ... (Էջ 343)

Գրել է, ըստ ինքնագրերի, 1932 թ. Վալիսի 9--11-ին, Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկեր» (Ինկուտոցակ), 1957, էջ 74, որտեղից և արտատպվում է:

ՍԱՎԱՌՆՈՒՄ ԵՍ ՑՆԾՈՒԹՅԱՄԲ ՎԱՌ... (Էջ 344)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1933 թ. հունվար-փետրվարին, Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Անահիտ», 1932, հուլիս-դեկտեմբեր, № 1—2, էջ 25, ապա մեկ փոփոխությամբ՝ «Ընտիր երկեր», հ. I, 1939, էջ 258: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԱՄԽ ԵՐԱՆԻ ԱՇԾՆՎԵԻ... (Էջ 345)

Մտահղացումն գրառուրը 1935 թ. ծոցատետրում, բանաստեղծությունը հույն թվանշանին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հատընտիր», 1948, էջ 66: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԵՐԲ ԼՈՆ ԻԿ ԷԻ, ԸՆԿԵՐՆԵՐԻՍ ՀԵՏ... (Էջ 346)

Գրել է 1935 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հատընտիր», 1948, էջ 53—54: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՍՖԻՆԲՍ (էջ 347)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1935 թ. ապրիլի 25-ին, Փարիզում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «ՀՕԿ», 1935, ապրիլ, № 4, էջ 211, ապա՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 286: Նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. 1, 1950, էջ 293 և «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 53:

ՄԵՐ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵՐ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԸ (էջ 348)

Գրել է 1939 թ. օգոստոսի 3-ին, Ծաղկաձորում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1939, օգոստոսի 20, № 23, «Նվեր մեր ժողովրդական վեպի՝ «Սասունցի Դավիթ»-ի հազարամյակին» ենթախորագրով (ինքնագրի ֆաքսիմիլեն), ապա, մեկ-երկու մասնակի փոփոխություններով՝ «Ընտիր երկեր», հ. 1, 1939, էջ 278:

ԱՄԵ, ՄԻ ԱՆԳԱՄ ՈՍԿԵՏԵՐԵՎ ԱՇՈՒՆՔԻՆ... (էջ 349)

Գրության առիթը եղել է ավտովարորդի պատմած դեպքը, որ Իսահակյանը գրի է առել 1939 թ. սեպտեմբերի 18-ին և, ամենայն հավանականությամբ, նույն ժամանակ էլ հորինել է բանաստեղծությունը: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 73, որտեղից և արտատպվում է:

ՆՈՐ ՏԱՐՎԱ ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ (էջ 350)

Գրել է 1940 թ. հունվարի 1-ին, Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խորհրդային գրականություն», 1940, հունվար, № 1, էջ 11, առանց խորագրի. միաժամանակ՝ «Գրական թերթ», 1940, հունվարի 20, № 2, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 96—97 և մյուս ժողովածուներում:

ՈՂՋՈՒՅՆ ԱՄԵՆՔԻՆ (էջ 352)

Մտահղացման արձակ գրառումը գատարել է 1940 թ. ապրիլի 20-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խորհրդային գրականություն», 1940, հունիս, № 6, էջ 26, ապա, փոփոխություններով՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 98—99: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՄԻ ԵՐԵՒԱՆԻ ՔՆԻՑ ԶԱՐԹՆԵԼ... (354)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1940 թ. հունիսի 24-ին, Բորժոմու: Հիմք է ծառայել նույն ժամանակ կատարած արձակ գրառումը՝ «Երեխան և երազը» խորագրով: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, ապրիլի 8, № 13, «Անսխալ բանաստեղծություններ և թարգմանություններ» շարքում, ապա՝ «Երկեր», հ. 1, 1958, էջ 341:

ԱՄԱՌՎԱ ԿԱՊՈՒՅՏ, ԱՆԴՈՐ ԳԻՇԵՐԻՆ... (էջ 355)

Գրել է 1940 թ. օգոստոսին Մանուկ և խմբագրել Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1941, հունվար, № 1, էջ 7, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, Երևան, էջ 100:

ԲԻՆԳՅՈՒ (ԵՐԲ ԲԱՅ ԵՂԱՆ ԳԱՆԱՆ ԿԱՆԱԶ ԴԻՆՆԵՐԸ...) (էջ 356)

Նախապես մտահղացված այս բանաստեղծությունը Իսահակյանը գրի է առել 1941 թ., հունվարի 19-ին, Ստ. Զորյանի բնակարանում: Ինքնագիրը, որ բանաստեղծը որպես հիշատակ այդ օրվա, նվիրել է ականավոր արձակագրին, այժմ նկկոնում ունի հետևյալ մակագրությունը. «19/1, 41, Երևան, Ստ. Զորյանի տանը»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1941, հունվար, № 1, էջ 7, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 99—100:

ՌԱԶՄԱԿՈՉ (էջ 357)

Գրել է 1941 թ. հունիսի 29-ին, Էսենտուկիում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1941, օգոստոս, № 8, էջ 6, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 103—104:

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԳԸ I (էջ 359)

Գրել է 1941 թ. հուլիսի 5—6-ին, Էսենտուկիում: Մտահղացման մասնական գրառումը կատարել է ծոցատետրում. հունիսի 24-ին. «Թռչունները երգում էին... Անիծվի այն ձևը, որ ձեզի պիտի սպանե»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1942, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 32, ապա՝ «Ընտիր երկեր» (մեկհատորյակ), 1948, էջ 151: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԳԸ II (էջ 360)

Գրել է 1941 թ. հուլիսի 11-ին, Էսենտուկիում: Բանաստեղծության սյունիի հիմքը իրական դեպք է, որի գրառումն Իսահակյանը կատարել է 1936 թ. ծոցատետրում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1942, մայիս-հունիս, № 5—6, էջ 32, ապա՝ «Ընտիր երկեր» (մեկհատորյակ), 1948, էջ 151—152:

ԵՐԲ ՈՐ ՄԱՀՍ ԳԱ... (էջ 362)

Գրել է 1942 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1945, դեկտեմբեր, № 12, էջ 16, ապա՝ նույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. 1, 1950, էջ 315:

ՆՏ ԴԱՌԱՄԸ ՀԻՄԱ ՀԱՄԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ... (էջ 363)

Գրել է 1942 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հատընտիր», 1943, Երևան, էջ 97, ապա, մույն տեքստը՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 314:

ՍԻՐԵԼԻ ՀԵՐՈՍ Ս. Գ. ԶԱՔԻՅԱՆԻ ԱՆՄԱՀ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ (էջ 364)

Գրել է 1942 թ. ապրիլի 4-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական Հայաստան» օրաթերթ, 1942, ապրիլի 5, № 81, ապա՝ «Ընտիր երկեր» (մեկհատորյակ), 1948, էջ 157: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (էջ 365)

Գրել է 1942 թ. նոյեմբերի 2-ին, Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն», 1942, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, № 9—10, էջ 41, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 104—105, «Զոհ հայ ճարտարապետությանը» խորագրով: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԵՐԳԸ... (էջ 367)

Այս և սրան հաջորդող երեք բանաստեղծությունները («Քալերգ», «Թամարայի երգը», «Գայանեի երգը») գրել է 1943 թ. «Դավիթ-Բեկ» պատմագեղարվեստական կինոնկարի համար, որպես երգերի տեքստեր: «Ժողովրդի երգը» առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1943, ապրիլ-մայիս, № 4—5, էջ 18, ապա՝ «Հատընտիր», 1943, էջ 106, իսկ մյուսները՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1945, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, № 10—11, էջեր 3, 4, այնուհետև՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջեր 316—319: Իսահակյանի արխիվում պահպանվում են մույն կինոնկարի համար գրված հետևյալ անտիպ բանաստեղծությունները՝ «Ժողովուրդը ողջունում է Դավիթ բեկին», «Դավիթ բեկի երդումը», «Ժողովրդի երդումը», «Ցնծություն»:

ԳԵՐՈՒՀՈՒ ԵՐԳԸ... (էջ 371)

Գրել է 1943 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական Հայաստան» ամսագիր, 1954, հունվար, № 1, էջ 20, ապա՝ «Երկեր» (մեկհատորյակ), 1955, էջ 91:

ՄԵՄ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՕՐԸ... (372)

Գրել է 1945 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1946, մայիս, № 5, էջ 3, «9 մայիսի, 1945»

խորագրով. ապա՝ «Ընտիր երկեր» (մեկնատորյակ), 1948, էջ 159: Նույն տեքստը մյուս ժողովածուներում:

ԻՄ ՆԻՐՎԱՆԱՆ (էջ 373)

Գրել է 1945 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1945, դեկտեմբեր, № 12, էջ 16, ապա՝ «Երկերի ժողովածու», հ. I, 1950, էջ 321:

ԱՄԵՆ ԻՆՉ ՈՒՆԱՅՆ, ԵՐԱԶ ԱՆՑԱՎՈՐ... (էջ 374)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1947 թ. նոյեմբերի 9-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 11, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկեր» (մեկնատորյակ), 1955, Երևան, էջ 69:

ԱՎԻԿԻՆ (էջ 375)

Գրել է 1954 թ. Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1955, հունվար, № 1, էջ 12, ապա՝ «Երկեր» (մեկնատորյակ), 1955, էջ 92:

ՄԵՐ ԿՅԱՆՔԻ ԱՄԵՆ ՎԱՅՐԿՅԱՆԸ ԱՆՑՆՈՂ... (էջ 376)

Մտահղացման գրառումը կատարել է 1935 թ.: Գրել է 1955 թ. սկզբին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, ապրիլի 8, № 13, ապա՝ «Երկեր» (մեկնատորյակ), 1955, էջ 28:

ՇԱ՛Տ ԵՄ ՏԱՆՋՎԵԼ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ... (էջ 377)

Գրել է 1955 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, հոկտեմբերի 21, № 39, այլ բանաստեղծությունների հետ, «Հին տետրակներից» խորագրով, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 385, որտեղից և արտատպվում է:

ՏԻՆՁԵՐՔԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԻՑ ԴՈՒՐՍ ԳԱՅԻ... (էջ 378)

Գրել է, ըստ ինքնագրի, 1955 թ. հունիսին, Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1955, հոկտեմբերի 21, № 39, այլ բանաստեղծությունների հետ, «Հին տետրակներից» խորագրով, ապա, նույն տեքստը՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 385:

Ա՛Խ, ԻՆՉՔԱ՛Ն, ԻՆՉՔԱ՛Ն ԿՈՒՉԵՒ ԼԻՆԵԼ... (էջ 379)

Մտահղացման արձակ գրառումը կատարել է 1952 թ. փետրվարի 4-ին, Երևանում: Բանաստեղծությունը գրել է 1955 թ. դեկտեմբերի

12-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 386, որտեղից և արտատպվում է:

ԴՈՒՐՍԸ ԲՈՒՔ Է ԽԻՍՏ... (էջ 380)

Մտահղացման արձակ գրառումը 30-ական թվականներին, իրականացումը՝ 1956 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 387, որտեղից և արտատպվում է:

ՇՈՊԵՆԻ ԹԱՂՄԱՆ ՔԱՅԼԵՐԳԸ (էջ 381)

Գրել է 1956 թ.: Տպագրվում է առաջին անգամ, ինքնագրից:

ՄԱՐԴՈՒ ՏԵՆՉԱՆՔՆ Է՝ ՀԱՎԻՏՅԱՆ ԱՊՐԵԼ... (էջ 382)

Բանաստեղծության ձիմքում ընկած մտքերի գրառումներ Իսահակյանը կատարել է 1910-ական թվականներին և 1940-ին: Գրել է 1957 թ. օգոստոսին, Երևանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկեր», հ. I, 1958, էջ 387:

ԱՅԲԲԵՆԹԻՈՆ ՑԱՆԿ

Ա

Ագուսմների գորշ թներով	223
Ագատության Զանգ	172
Ա՛խ, ալ-վարդի, սիրո վարդի	72
Ա՛խ, անհուն սեր ես ունեի սրտիս մեջ	113
Ա՛խ, ասացի՞ն ինձ, թե մեռել ես գու	293
Ա՛խ, ես սիրու ճամփի ասիում	112
Ա՛խ, երանի չըծնվեի	345
Ա՛խ, իմ ճամփես մոլոր գընաց	74
Ա՛խ, իմ սիրուս վառ գարունը թռչեցա՛վ	189
Ա՛խ, իմ սիրտս, վա՛խ իմ սիրտս	73
Ա՛խ, ինչքա՛ն, ինչքա՛ն կուգիի լինել	379
Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ, ցավ	88
Ա՛խ, մի անգամ ոսկետերև աշունքին	349
Ա՛խ, մի սիրտ լիներ մաքուր սիրով լի	115
Ա՛խ, ուռենի, վշտիս ընկեր	9
Ա՛խ, սար ու ձոր կարմիր-կանանչ	223
Ա՛խ, սիրտս անմեր ու սիրտը անմեր	173
Ահա նորեն գարուն չկավ	300
Աղբյուրի՛ մեջ մի մաքալ	111
Ամառվա կապույտ, ամառոր գիշերին	355
Ամեն անգամ, երբ՝ նայում եմ	287
Ամեն գարունքին	259
Ամեն գարունքին վառ ծաղկունանց հետ	274
Ամեն գիշեր իմ պարտեզում	4
Ամեն ինչ ունայն, երազ անցավոր	374
Ամպի մովը ընկավ ծովը	57
Ամպի փեշով մեկ հավք անցավ	70
Այն վառ սասողերը, որ ջինջ երկնքից	110
Այս չինջ գիշերիս անուշ կըխըշշան	171
Այս ուռու տակ մենք հրգեցինք	109
Այսօր ձեր տուն մեծ խնջույք կա	122
Այցի եմ գալիս քեզ մոտ ես հաճախ	305

Անաստատիւմ, միրածի մեջ մի բեղվին	204
Անւիր, և՛ անհայտ, և՛ անհիշատակ	253
Անդարձ գնացած	161
Անի	322
Անհալտ, անորոշ, անձն՝ տեղներով	59
Անհայտ ծովերի լազվարթ ասիւրում	250
Անճում երերից, աստղիկ լուսափայլ	7
Անճում երկնում աստղերն անշեջ	48
Անճում վրեժի և ատելության	217
Անմահ արևի վառ գգվանքի տակ	237
Անտուն գիշերներ	23
Անտուն թռչնակս, իմ խեղճ, տխուր երգ	148
Անտուն քամու պես փակ դուռըդ, գիտե՞ս	184
Աշնան ծաղիկներ	312
Աշնան պղտո՛ր, պղտո՛ր ամպեն	61
Աշո՛ւն է, քամի՛	273
Աչերդ՝ սև-հուր	331
Ապրած իմ կյանքից	232
Ապրում եմ մեռակ, մարդկանց մեջ օտար	41
Առաջին արցունքները	298
Առավոտում ծով-նանանում	216
Առավոտ պահին	276
Ասում եմ թե՛ դու աչմպես	317
Ավիկին	375
Արագի ասին բոստանըս լինի	155
Արագին	139
Արարչագործ աստղի առաջ	194
Արևելքից մի հավք եկավ	107
Արևի տակ սոսկ մի օր է լինելու	341
Արևն իջավ սարի գլխում	6
Արծի՛վ սևաթույր, արծի՛վ լեռների	229
Արտուտն՝ ուսին, վարդը՝ սրտին	60

Բ

Բադիրը վայրի թռան շվարած	205
Բալես ունի հնդու մաթա	12
Բախտը ինձնից թրռավ, գնաց	284
Բանտիս վըրա, սըրտիս վըրա	65
Բանտս բացե՛ք, ազատ թոնեմ	64
Բարև կուտամ, չես առնի	123
Բինգյոլ («Երբ բաց եղան գարնան կանաչ դռները»)	356
Բինգյոլ («Ընկնողնկալով հովն է փըշում»)	30

Գ

Գագաթներին մով սաբերի	221
Գայանեի երգը	370
Գարունն եկավ կարմիր-կանաչ	241
Գետակի վրա	285
Գերեզմանըս անհայտ լինի	106
Գերուհու երգը	371
Գիշեր է, քամի	277
Գիշերն եկավ, աստղերն էլան	25
Գիշերն եկավ, զով-հովն ընկավ	39
Գիշերն երագով, զօրը կարոտով	197
Գիտե՛մ, երկիրը շա՛տ դարեր հետո	105
Գրկիր ինձ մեղմիկ	304

Դ

Դառն ու տրտում	284
Դարդը հետս է, հետըս կուգա	87
Դարդը սրտիս ճամփա ընկա	90
Դա՛րդըս լացեք, սարի սըմբուլ	35
Դեպի անապատ հողմը կըսուրա	143
Դո՛ւ անցորդի պես քեզ միայն ըզգա	195
Դու գնացիր, ես մնացի	124
Դուման դառավ ծովը բոլոր	86
Դու մերժեցիր ինձ, չըկանչեցիր ետ	240
Դու ճըխշում մուռ զառը վրադ	108
Դու չես հասկանա	242
Դուռըս սոփ առած՝ կըծեծես քամին	263
Դուրսը բուք է խիստ	380

Ե

Եղբայրության կամ թե սիրո	211
Եղնիկները լուսաբացին	76
Ես աշխարհի մեջ երազն եմ սիրել	249
Ես գիտե՛մ, գիտե՛մ, որ կյանքիս շեմքից	162
Ես երգիչ եմ, երկնի թիթեռ	27
Ես ծերացա... մի՛ զարմանար	14
Ես կուզեի արևավառ	213
Ես հովիկ լինեի	302
Ես ձեզ ասում եմ՝ կըզգա Ոգու սուլ	168
Ես որ մեռնիմ՝ ինձ կթաղէք	100

Ես որ մեռնիմ ու իմ վերքից	101
Եվ անապատից, հեռո՛ւ ծովերից	200
Եվ արծիվ մի սև իշավ սըրարշավ	212
Եվ ճամփեքի մեջ, ամալի դաշտում	147
Եվ ուշ գիշերին հոգնած մի ալիք	144
Եվ սերըդ սիրտըս կարևեր խցեց	175
Եվ վաղո՛ւց, վաղո՛ւց խո՛ր քուն է մտած	154
Ետ դառնար ճիմա հասակս մատաղ	363
Երազ («Օտար երկիր էր գնացել որդին»)	282
Երագիս մեջ Անիմ տեսա	343
Երագիս մեջ ծովը տեսա	91
Երագիս տեսա, որ մայրս՝ թշվառ	244
Երագիս տեսա, որ ծովի ափին	142
Երագիս տեսա, օրո՛ր ու շորո՛ր	247
Երազ տեսա — ձեր տան առաջ	42
Երբ մանուկ էի ընկերներիս հետ	346
Երբ որ մահս գա	362
Երկինքն հիասքանչ, շքեղ, լուսալից	201
Երկու թռչուն	289
Երկու մանուկ՝ տղա-աղջիկ	337
Երուշիկի հիշատակին	181

Ձ

Ձմրուխտյա երգեր, Երագներ շքեղ	198
Ձորահավաք էր: Ծտապ տուն եկավ	303

Է

Էդ ի՞նչ կլքակ կանես, մերի՛կ	81
Էլ ինչո՞ւ երգեմ.— աչպես օրերում	163
Է՛լ դու մահվան անմահ աշխարհ	125
Է՛լ դու ջահել, հպարտ հասակ	218
Է՛լ կանանչ ախպեր, դու բարով եկար	152
Է՛լ, ջա՛ն --- հայրենիք, ինչքա՛ն սիրուն ես	126
Էն ամպի նման խուլ որոտումով	179
Էս ի՞նչն է ամպում գիլ թևին կոտա	151
Էս ճամփեն ոլոր-մոլոր	33
Էս ջինջ աղբյուրն է՝ ուրախ, կարկաչուն	158
Էս քարիի տակ խորունկ փորեմ	82

Ը

Ընկերիս հիշատակին	169
Ընկե՛ր, միշտ հառա՛ջ	28
Ընկերներըս վաղ են մեռել	104

Թ

Թամարայի երգը	569
Թարթիչների շուք կտամ	313
Թափ կուտամ թներս և կըստփառնեմ	156
Թափվեցին տերևներն աշման ծառերից	52
Թե՛ դեպի կյանքը, թե՛ դեպի մարդիկ	8
Թե՛ մարդ, թե՛ հավք ընկեր ունի	79
Թռած սիրո զառ թևերով	219
Թռչունների երգը («Թռչնիկները գեղեցիկ»)	359
Թռչունների երգը («Յութ-ութ տարեկան մի փոքրիկ աղջիկ»)	360
Թռչուններն ուրախ	294

Ժ

Ժեռ, սև քարը սրտիս վրա	141
Ժողովրդական բայաբիներ	127
Ժողովրդի երգը	367

Ի

Իմ աղոթքը	174
Իմ ալյուղ վշտից սիրտըս է մաշվել	137
Իմ հոգին տարագիր մի թռչուն	209
Իմ նիքվանամ	373
Իմ սիրտն այնտեղ է — հայրենի հզոր	220
Իմ փերին (Ծիրակի ավանդավեպ)	19
Ի՞նչ ես գազազում, ի՞մ վիրավոր սիրտ	170
Ի՞նչ ես լսիս, անգի՛ն ընկեր	333
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հիմա այսպես	330
Ինչպե՛ս կուգեմ սիրտըս թաղեմ	92
Ինչպես ուշ աշման	196
Ի՞նչ պիտ լինեմ կյանքից հետո	342
Ի՞նչ օրի հասա, սև օրի հասա	118
Իշխանն եկավ, տմե-տուն մտավ	128

Լ

Լազուր երկնքով ամպեր են անցնում	167
Լավ օրերիս երգը մոռցած	93
Լա՛ց, իմ նազելիս, լաց դա՛ռն ու անհո՛ւմ	245
Լեռները՝ դալար, հպարտ հորձանքով	197
Լեռների լանջում, ծանրը հողի տակ	224
Լըսում եմ դողանջն տիեզերական	164
Լորիների տակ	275
Լուռ գիշերին հեռու տեղից	49
Լուռ գիշերին մտքիս դիմաց	103
Լուռ է ու խավար	299
Լուռ պարտեզում սրբատաղրոտի, սիրասունչ	208
Լուսինն ինչպես քնհաս կարապ	84
Լուսնյակ գիշերին բայլում եմ մե՜նակ	318
Լուսնակ գիշեր, լույս-ուրու	299

Մ

Մաղիկ էի նորաբողբոջ	11
Մաղկավառ ուղին գնում է կրկին	336
Մաղկից հյուսված դու երազ	236
Մաղկունքը գարնան	269
Մամերդ հյուսել	145
Մառերի վրա աշունը դալուկ	314
Մառիս վրա մի գորշ թռչուն	278
Մո՛վ, եկան ազգեր և քո շատաշին	320
Մովի ծոցից մի վայրի բալ	85
Մովն սլվված, սանձակոտոր	94

Կ

Կարծես երեկ էր	270
Կանաական ծովի հույզերի միջին	40
Կեռասենին ծաղկեց կրկին	260
Կյրունկները շարա՛ն-շարա՛ն	62
Կըտեսնեմ անա,— լուռ երեկոյին	261
Կյանքըս դալար ու լալազար	119
Կյանքի ժխտից մտա անապատ	148
Կյանքի կովում ամենքը դեմ ամենքին	206
Կնոջն ուզեցի հավատալ նորից	214
Կուզեի լինել գարնան արեգակ	114

Կուզենայի, երբ կրկին	319
Կուզե՞ս լինիմ վշտի ցողեր	20
Կտակ	291

Հ

Հայաստանին	310
Հայ ճարտարապետությունը	365
Հայոց գեղջուկի ծավալում արտե՛ր	292
Հայրենի աղբյուր	272
Հայրենի գետի գմբուխտ ամերին	263
Հայրենի ծուխը	324
Հայրենիքիս («Ակույճներից հին հայրենիք»)	326
Հայրենիքիս («Պիտի փարվիմ չքնաղ լանջիդ»)	327
Հայրենիքիս («Յորենի ծրփուն արտերի եզրին»)	333
Հայրենիքից հեռու մի օր	301
Հասակդ՝ սոս, քայլվածքդ՝ սեգ	192
Հարևանիս որդին մեռավ	309
Հացի երգը	225
Հեռավոր ծովի լոկկ ամերում	248
Հեռու անտառում ծաղկում է հպարտ	335
Հեռո՞ւ ամերում միտքս թափառեց	54
Հիմա հեռավոր, վե՛ն Հիմալայան	215
Հին երգերից («Ա՛խ, հեռվից հեռո՞ւ թո՛ղ ծունդ իջած»)	136
Հոգի կուտամ, հոգի տո՛ւր ինձ	10
Հոգիս մրուայ էր մրբրկի հլման	157
Հոգնած եմ, անթա՛ռ, հոգնա՛ծ, ուժասուլա՛ռ	17
Հոգնած ծովը՝ փրփուր բերձին	95
Հոգնած նայում եմ քեզ, մեկամաղձոտ	117
Հովերն տունս սա՛ր ու դարե՛ր	32
Հովը բարակ կըշընկընկա	222

Ձ

Ձայնըս հնչում է խավարի խորքից	129
Ձմեռն անցավ, եկավ գարուն	150
Ձյուն է գալիս ու թախծալիր	271

Մ

Մահը	246
Մանկալ ես, բեզարած ես	88

Մայրիկիս («Հայրենիքես հեռացել եմ»)	37
Մայրի՛կ, հիվանդ եմ, սիրտըս քրքրված	45
Մայրի՛կ, մայի՛ր, արևն ինչպե՛ս	118
Մայրս տեսավ ինձ շա՛տ տխուր	44
Մանկություն	339
Մատաղ սիրտըս խառ-բաղի պես	95
Մարգարիտնե՛ր վրզիդ շուրջ	306
Մարդու տենչանքն է՝ հավիտյան ապրել	389
Մեծ հաղթանակի օրը	372
Մեկը չեղավ, որ իմանար վշտերս	190
Մեղեդիներով գարունն է փթթել	315
Մեղմիկ քայլում է երեկոն քնքուշ	266
Մեղքի և գղջման երգեր	230
Մենակ, անընկեր ձեր գիրկն եմ ընկել	33
Մենակ մանկության օրերն են անո՛ւշ	182
Մեր կյանքի ամեն վայրկյանը անցնող	376
Մեր պատմիչները և մեր գուսանները	348
Մի երեխա քնից զարթնել	354
Մի՞թե պիտի թողմին, թողնին	16
Մի թոշուն եկավ	296
Մի մրաճոն աղջիկ տեսա	321
Միշտ զգում եմ ես, որ մի հեռավոր	210
Մնացի կարոտ իմ հայրենիքին	165
Մշուշը ծածկեց դաշտերը անձիր	251
Մշուշն եկավ, թևը փռեց	166
Մութ անտառով լուռ ման կուգամ	58
Մութը գրկած գետ ու գետին	29
Մոպս ամպերից, հըգոր կալծակով	199
Մոպս բանտիս նեղ լուսանցքից	56

Յ

Յա՛ր, աչերդդ արեգական	227
Յարըս նստել վանքի դռամ	75

Ն

Նա մի փոքրիկ աղջիկ է	288
Նայում են ցոլուն աստղերը անշեջ	50
Ներկա եղա սիրեկանիս պսակին	153
Նման գայլերի խըմբին ամենի	193
Նորից եկան գարնան անո՛ւշ օրերը	176

Նոր տարվա առավոտյան	350
Նոր տարու գիշերը	307
Նրանք իմ կյանքը երազ դարձուցին	202

Շ

Ծա՛տ եմ տանջվել այս աշխարհում	377
Ծառաչելով մի վառ աստղիկ	80
Ծատ մի՛ տխրիր, շատ մի՛ խնդար, սիրելիս	185
Ծարա՛ն-շարա՛ն ամպերն եկան	71
Ծափա՛ղ կուտաս բաղի միջին	285
Ծղարշ ամպերն երկինքն առան	51
Ծոպենի թաղման քայլերգը	381
Ծուշան աղջիկ, քու գերին եմ	18

Ռ

Ռդջույն ամենքին	352
Ռ՛չ իշխանություն, ո՛չ կոիվ, ո՛չ կին	238
Ռսկի թիթեռնե՛ր — ոսկեհուր սատղե՛ր	267
Ռտք եմ դնում հայրենական հարկը հին	329
Ռրսկան ախպե՛ր, սարեն կուգաս	160
Ռրտե՛ղ է ընկած	252
Ռրտե՛ղ պիտի հանգչի մի օր	268

Ձ

Ձգիտեմ, թե ո՞ր	256
--------------------------	-----

Պ

Պա՛ղ-պա՛ղ փչեց աշման քամին	63
Պատերազմ անել	281
Պարզըկա գիշեր	22
Պոմպեյի մեջ	316

Ռ

Ռազմակոչ	357
Ռավեննայում	328

Ս

Սալմո ձորերում, կըռվի ձորերում	136
Սավառնում եւ ցնծությամբ վառ	344
Սարի հովի պէս ամպերի փեշով	149
Սև աշերեն շա'տ վախեցիր	77
Սև միզարըս ճոճք եմ արեր	68
Սև-մութ ամպեր ճակտիդ դիզվան	99
Սիրածներես կորուստի հետ	308
Սիրելի հերոս Ս. Գ. Ջափյանի անմահ հիշատակին	364
Սիրեցի, յարքս տարան	96
Սիրո'ւն աղջիկ, երկիր լինիմ	97
Սի'րտըս երկինք է	26
Սի'րտ իմ, սպասի'ր, գուցե արշալույս	15
Սոսիճները կըստսափին	66
Սուր սարերը ձունն է պատեր	78
Սֆինքս	347

Վ

Վայում է քամին՝ ցուրտ, ձմեռնամուտ	254
Վառ արևի շողքը խաղաց	55
Վառ երկինքը լուռ գիշերով	159
Վարդի շրթունքքդ, աղջի'կ աչագեղ	188
Վերջալույսին ոսկեշող	334
Վերջին հորձանք իմ ցնորքի	332
Վտարված եմ ես	255

Տ

Տարիներ հետո քեզ տեսա նորից	130
Տիեզերական Ջանգ	121
Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն եմ	34
Տիեզերքի սահմաններից դուրս գայի	378
Տիեզերքն այս անսահման	340
Տխո'ւր, գլխակո'ր, սիրտըս դարդի ծով	138
Տոթը ալրեց վարդն անուշ	5

Յ

Յաված սիրտըս երգեր հյուսեց	3
Յերեկվա ոսկի լույսերը մեռան	290
Յուրտ է օրը — բո'ւք ու խավա'ր	21

ՈՒ

Ո՛ւմ հետ եմ անհույս	257
Ո՛ւմ սիրտն է հեծում մըռայլ գիշերին	284
Ո՛ւր եք կորեր, գարնան օրեր	88
Ուրիշների ջրերն ընկած՝ գնացի	297
Ուրտեղ սիրուն կին կտեսնեմ	185

Փ

Փշե-պսակը ճակտիս կըղնեմ	47
Փրփուր բաշերով ծովը ամենի	258

Ք

Քաղած վարդը թըփին ետ չի գա նորից	191
Քայլերգ	868
Քայլում եմ մենակ անտառի խորքում	295
Քեզ չըտեսնել ուխտել էի	102
Քընքուշ լուսնի շուշան փոշին	58
Քնքո՛ւշ հովիկ, իմ նազելուց	24
Քնքո՛ւշ տատրակս, դու անծանոթի	207
Քո կարոտած հայրենիքի	286
Քո ունքերդ, իմ սիրեկան	265
Քո՛ւյր իմ նազիկի, նալի՛ր քո դիմաց	208

Օ

Օխտը սարով հեռո՛ւ քեզնից	13
Օտա՛ր, ամայի՛, ճամփեքի վըրա	180
Օրերն հալվում են օրերի նման	288
Օրըս տըրտում, սև է անցնում	181

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1891

Ցաված սիրտըս երգեր հյուսեց	3
Ամեն գիշեր իմ պարտեզում	4
Տոթը այրեց վարդըն անուշ	5
Արևն իջավ սարի գլխումն	6
Աննուն եթերից, աստղի՛կ լուսափայլ	7
Թե՛ դեպի կլանքը, թե՛ դեպի մարդիկ	8

1892

Ա՛խ, ուռենի, վշտիս ընկե՛ր	9
Հոգի կուտամ, հուգի տո՛ւր ինձ	10
Ծաղիկ էի նորաբողբոջ	11
Բազես ունի հնդու-մաթա	12
Սխառ սարով հեռո՛ւ քեզնից	13
Ես ծերացա... մի՛ զարմանար	14
Սիրտ իմ, սպասի՛ր, գուցե արշալույս	15
Մի՞թե պիտի թոռմին, թոշնին	16
Հոգնած եմ, անտա՛ն, հոգնած, ուժասպառ	17
Շուշան աղջի՛կ, քու գերին եմ	18
Իմ փերին (Շիրակի ավանդապեպ)	19
Կուգե՛ս լինիմ վշտի ցողեր	20
Ցուրտ է օրը — թո՛ւք ու խավա՛ր	21
Պարզվա գիշեր	22

1893

Անտուն գիշերներ	23
Քնքուշ հովի՛կ, իմ մազելուց	24
Գիշերն եկավ, աստղերն ելան	25
Սի՛րտըս երկինք է	26
Ես կրգիչ եմ — երկնի թիթեռ	27
Ընկե՛ր, միշտ հառա՛ջ	28
Մութը գրկած գետ ու գետին	29
Բինգյուլ (Շրնկշընկալով հովն է փըչում)	30

Հովերն առան սա՛ր ու դարե՛ր	32
Մենակ, անընկեր ձեր գիրկն եմ ընկել	33
Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն եմ	34
Դա՛րդըս լացե՛ք, սարի սըմբուլ	35
Էս ճամփեն ոլոր-մոլոր	36
Մայրիկիս	37
Մաճկալ ես, բեզարած ես	38
Գիշերն եկավ, զով — հովն ընկավ	39

1894

Կենսական ծովի հույզերի միջին	40
Ապրում եմ մենակ, մարդկանց մեջ օտար	41
Երազ տեսա — ձեր տան առաջ	42
Մայրս տեսավ ինձ շա՛տ տխուր	44

1895

Մայրի՛կ, հիվանդ եմ, սիրտըս քրքրված	45
Փշե-պսակը ճակտիս կըղնեմ	47
Անհուն երկնում աստղերն անշեջ	48
Լուս գիշերին հեռու տեղից	49
Նայում եմ ցուլն աստղերը անշեջ	50
Ծղարշ-ամպերն երկինքն առան	51
Թափվեցին տերևներն աշման ծառերից	52
Քընքուշ լուսնի շուշան փոշին	58

1896

Հեռո՛ւ ափերում միտքըս թափառեց	54
Վառ արևի շողքը խաղաց	55
Մռայլ բանտիս նեղ լուսանցքից	56
Ամպի մովը ընկավ ծովը	57

1897

Մութ անտառով լուս ման կուգամ	58
Անհա՛յտ, անորո՛շ, անձև՛ տենչերով	59
Արտուտն՝ ուսին, վարդը՝ սրտին	60
Աշման պլտո՛ր, պլտո՛ր ամպեն	61
Կըռունկները շարա՛ն-շարա՛ն	62
Պա՛ղ-պա՛ղ փչեց աշման քամին	63
Բանդս բացե՛ք, ազատ թոճեմ	64
Բանդիս վըրա, սըրտիս վըրա	65
Սոսիները կըսոսափին	66
Սև միզարըս ճոճք եմ արեր	68
Ամպի փեշով մեկ հավք անցավ	70
Ծարա՛ն-շարա՛ն ամպերն եկան	71

Ա՛խ, ալ-վարդի, սիրո վարդի	72
Ա՛խ, իմ սիրոս, վա՛խ, իմ սիրոս	73
Ա՛խ, իմ ճամփես մոլոր գընաց	74
Յարքս նստել վանքի դռան	75
Եղնիկները լուսաբացին	76
Սև աչերեն շա՛տ վախեցի՛ր	77
Սուր սարերը ծուցն է պատեր	78
Թե՛ մարդ, թե՛ հավք ընկեր ունի	79
Ծառաշէկով մի վառ աստղիկ	80
Էլ ի՞նչ կըրակ կանես, մերիկ	81
Էս քարփի տակ խորունկ փորեմ	82
Ո՛րք եր կորեր, գարնան օրե՛ր	83

1898

Լուսինն ինչպես քընձատ կարապ	84
Ծովի ծոցից մի վալրի բաղ	85
Դուման դառավ ծովը բոլոր	86
Դարդը հետս է, հետքս կուգա	87
Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ, ցավ	88
Դարդը սրտիս ճամփա ընկա	90
Երագիս մեջ ծովը տեսա	91
Ինչպի՛ս կուգեմ սիրոս թաղեմ	92
Էավ օրերիս երգը մոռցած	93
Ծովն ալեկոծ, սանձակոտոր	94
Հոգնած ծովը՝ փրփուր բերնին	95
Սիրեցի, յարքս տարան	96
Սիրո՛ւն աղջի՛կ, երկիր լինիմ	97
Մատաղ սիրտքս խառ-չաղի պես	98
Սև-մուր ամպեր ճակտիդ դիզվան	99
Ես որ մեռնիմ՝ ինձ կթաղեք	100
Ես որ մեռնիմ ու իմ վերքից	101

1899

Քեզ չըտեսնել ուխտել էի	102
Լուս գիշերին մտքիս դիմաց	103
Ընկերներքս վաղ եմ մեռել	104
Գիտե՛մ, երկիրը շա՛տ դարեր հետո	105
Գերեզմանքս անհայտ լինի	106
Արևելքից մի հավք եկավ	107
Դու նըխշուն նուո՛ գառը վրադ	108
Այս ոտու տակ մենք երգեցինք	109
Այն վառ աստղերը, որ ջինջ երկնքից	110
Աղբյուրի մեջ մի մարալ	111
Ա՛խ, էս սիրու ճամփի ափում	112

Ա՛խ, անհուն սեր ես ունիս արտիս մեջ	113
Կուզեի լինել գարնան արեգակ	114
Ա՛խ, մի սիրտ լինեք մաքուր սիրով լի	115
Խ՛նչ օրի հասա, սև օրի հասա	116
Հոգնած նայում եմ քեզ, մելամաղձոտ	117
Մայրի՛կ, նայիր, արևն ինչպե՛ս	118
Կլանքքս դալար ու լալալար	119
Տիեզերական Զանգ	121

1900

Այսօր ձեր տուն մեծ խնջույք կա	122
Բարև կուտամ, չես առնի	123
Դու գնացիր,— ես մնացի	124
Է՛յ դու մահվան անմահ աշխարհ	125
Է՛ն, ջա՛ն—հայրենիք, ինչքա՛ն սիրուն ես	126
Ժողովրդական բայաթիներ	127
Իրիկունն եկավ, տնե-տուն մտավ	128
Զայնքս ճնշում է խավարի խորքից	129
Տարիներ ճեռա քեզ տեսա նորից	130
Օրբս տըրտում, սև է անցնում	131
Ուրախ սիրուն կին կտեսնեմ	135
Սպնո ձորերում, կրովի ձորերում	136
Իմ այրող վշտից սիրտըս է մաշվել	137

1901

Տխո՛ւր, գլխակո՛ւր, սիրտըս դարդի ծով	138
Արագին	139
Ժևո, սև քարը արտիս վրա	141
Երագիս տեսա, որ ծովի ափին	142
Դեպի անապատ հողմը կըստրա	143
Եվ ո՛ւշ գիշերին հոգնած մի ալիք	144
Ծամերդ հյուսեղ	145

1902

Անտուն թռչնակա, իմ խեղճ, տխուր երգ	146
Եվ ճամփեքի մեջ, ամացի դաշտում	147
Կլանքի ժխորից մտա անապատ	148
Սարի հովի պես ամպերի փեշով	149
Զմեռն անցավ, եկավ գարուն	150
Էս ի՛նչն է ամպում գիլ թևին կուտա	151
Է՛յ կանանչ ախպեր, դու բարով եկար	152
Ներկա եղա սիրելիսնիս պսակին	153
Եվ վաղո՛ւց, վաղո՛ւց խո՛ր քուն է մըտած	154
Արագի ափին բուստանս լինի	155

Թա՛փ կուտամ թներս և կըսավառնեմ	156
Հոգիս մըռայլ էր մըրըրկի ճըման	157
Էս ջինջ աղբյուրն է՝ ուրախ, կարկաշուն	158
Վատ երկինքը լուռ գիշերով	159
Որսկան ախպե՛ր, սարեն կուգաս	160

1903

Անդարձ գնացած	161
Էս գիտե՛մ. գիտե՛մ, որ կյանքիս շնմբից	162
Էլ ինչո՞ւ երգեմ.— ախպես օրերում	163
Լըսում եմ դողանջն տիեզերական	164
Մնացի կարոտ իմ հայրենիքին	165
Մշուշն եկավ, թեք փռեց	166
Լազուր երկնքով ամայեր են անցնում	167
Էս ձեզ ասում եմ՝ կրգա Ոգու սով	168
Ընկերիս հիշատակին	169
Ի՞նչ էս գազազում, ի՛նչ վիրավոր սիրտ	170
Այս ջինջ գիշերիս անո՛ւշ կըխըշշան	171
Այատության Զանգ	172
Իմ աղոթքը	174
Եվ սերըդ սիրուցս կարևոր խոցեց	175
Գորից եկան գարնան անուշ օրերը	176
Ա՛խ, սիրտս անմեր ու սիրտս անմեր	178
Էն ամպի ճըման խուլ որոտումով	179
Օտա՛ր, ամպի՛ համփեքի վըրա	180
Երուշիկի հիշատակին	181
Մենակ մանկության օրերն են անո՛ւշ	182

1904

Անտուն քամու պես փակ դուռըդ, գիտե՛ս	184
Ծատ մի՛ տխրիր, շատ մի՛ խնդար, սիրելիս	185
Հին երգերից	186
Լեռները՝ դալար, հպարտ հորձանքով	187
Վարդի շրթունքդ, աղջի՛կ աչագեղ	188
Ա՛խ, իմ սիրտս վառ գարունը թռնեցավ	189
Երեկը չեղավ, որ իմանար վշտերս	190
Քաղած վարդը թըփին ետ չի գա նորից	191
Հասակդ՝ տու, քայլվածքդ՝ սեզ	192
Նման գայլերի խըմբին ամենի	193
Արարչագործ աստղի ասաջ	194
Դու անցորդի պես քեզ միայն ըզգաս	195
Ինչպես ուշ աշնան	196
Գիշերն երագով, զօրը կարոտով	197
Զմրուխտյա երգեր, երագներ շքեղ	198

Մոսկ ամպերից, հրգոր կայծակով	199
Եվ անապատից, հեռո՞ւ ծովերից	200
Երկինքն հիասքանչ, շրջեղ, լուսալից	201
Նրանք իմ կյանքը երազ դարձուցին	202
Քո՛ւյր իմ նազելի, նայիր քո դիմաց	203
Անապատում, միրածի մեջ մի բեղվին	204

1905

Բադերը վայրի թռան շվարած	205
Կյանքի կովում ամենքը դեմ ամենքին	206
Քնքո՛ւշ տատրակս, դու անձանթի	207
Լուռ պարտեզում սըրտատըրոփ, սիրատենչ	208
Իմ հոգին տարագիր մի թռչուն	209
Միշտ զգում եմ ես, որ մի հեռավոր	210
Եղբայրության կամ թե սիրո	211
Եվ արծիվ մի սև իշավ սըրսըշավ	212
Ես կուզեի արևավառ	213
Կնոջն ուզեցի հավատալ նորից	214
Հիմա հեռավոր, վե՛հ Հիմալայան	215
Առավոտուն ծով ճանձնչում	216
Անհուն վրեժի և ատելության	217
Է՛յ դու ջահել, հպարտ հասակ	218

1906

Թուժ սիրո զառ թևերով...	219
Իմ սիրտն այնտեղ է — հայրենի հող...	220
Գազաթների՛ն մով սարերի...	221
Հովը բարակ կըշընկընկա՛...	222
Ագռավների գորշ թևերով...	223
Լեռների լանջում, ծանրը հողի տակ...	224
Հացի երգը	225
Յա՛ր, աչերըդ արեգական...	227

1907

Ա՛յս, սար ու ձոր կարմիր-կանանչ...	228
Արծի՛վ սևաբույր, արծի՛վ լեռների...	229
Մեղքի և զղջման երգեր	230
Ապրած իմ կյանքից...	232
Ո՞ւմ սիրուն է հեծում մըռալ գիշերին...	234
Ծափա՛ղ կուտաս բաղի միջին...	235

1908

Ծաղկից հյուսված դու կրազ...	236
Ամմահ արևի վառ գգվանքի տակ...	237

Ո՛չ իշխանություն, ո՛չ կոիվ, ո՛չ կիմ...	238
Լուսնակ գիշեր, լույս-ուրու...	239
Դու մերժեցիր ինձ, չըկացեցիր ետ...	240
Գարունն եկավ կարմիր-կանաչ...	241
Դու չես հասկանա	242
Երագիս տեսա, որ մայրս՝ թշվառ...	244
Լա՛ց. իմ նազելիս, լա՛ց դա՛նն ու անհո՛ւմ...	245
Մահը	246
Երագիս տեսա՝ օրո՛ր ու շորո՛ր...	247
Հեռավոր ծովի լռիկ ափերում...	248

1909

Ես աշխարհի մեջ երազն եմ պրեկ...	249
Անհայտ ծովերի լազվարթ ափերում...	250
Մշուշ ծածկեց դաշտերը անձիր...	251
Որտե՞ղ է ընկած...	252
Անգիր, և՛ անհայտ, և՛ անհիշատակ...	253

1910

Վայում է քամին՝ ցուրտ, ձմեռնամուտ...	254
Վտարված եմ ես...	255
Զգիտեմ, թե ո՞ւր...	256

1911

Ո՞ւմ հետ եմ անհույս...	257
Փրփուր բաշկրով ծովը ամենի...	258
Ամեն գարունքին...	259
Կեռասենյին ծաղկեց կրկին...	260
Կըտեսնեմ ահա,— լուռ երեկոյին...	261
Դուրս ափ առած՝ կրծե՞ծե քամին...	262
Հայրենի գետի գմբուխ ափերին...	263

1912

Բախտը ինձնից թրոավ, գնաց...	264
Քո ունեքդ, իմ սիրեկան...	265
Մեղմիկ քայլում է երեկոն քնքուշ...	266
Ոսկի թիթեռնե՛ր — ոսկեհուր աստղե՛ր...	267
Որտե՞ղ պիտի հանգչի մի օր...	268
Ծաղկունքը զարնան...	269
Կարծես՝ երեկ էր...	270

1913

Ջյուն է գալիս, ու թախծալիր...	271
Հայրենի աղբյուր...	272
Աշուն է, քամի...	273

1914

Ամեն զարուհին վառ ծաղկունաց հետ...	274
Լորիների տակ...	275
Առավոտ պահին...	276

1915

Գիշեր է, քամի...	277
------------------	-----

1916

Ծառիս վրա մի գորշ թռչուն...	278
Պատերազմ անեղ...	281
Երազ	282
Օրերն հալվում են օրերի նման...	283
Դառն ու տրտում...	284
Գետակի վրա...	285

1917

Քո կարտած հայրենիքի...	286
Ամեն անգամ, երբ նայում եմ...	287
Դու մի փոքրիկ աղջիկ է...	288
Երկու թռչուն	289
Ցերեկվա ոսկի լույսերը մեռան...	290
Կտակ	291
Հայոց գեղջուկի ծախսումն արտե՛ր...	292

1918

Ա՛խ, ասացին ինձ, թե մեռել ես դու...	293
Թռչուններն ուրախ...	294
Հայլում եմ մենակ անտառի խորքում...	295

1919

Ընթերցում եկավ...	296
Ուրիշների ջրերն քնկած՝ գնացի...	297
Առաջին արցունքները	298
Լուս է ու խավար...	299
Ահա նորեն զարուն եկավ...	300
Հայրենիքից հեռու, մի օր...	301
Ես հովիկ լինեի...	302
Զորահավաք էր: Ծռապ տուն եկավ...	303
Գրկիր ինձ մեղմիկ...	304
Այցի եմ գալիս քեզ մոտ ես հաճախ...	305
Մարգարիտնե՛ր վըզիդ շուրջ...	306

1920

Դուր տարու գիշերը	307
-----------------------------	-----

1921

Սիրածներին կորուստի ճեղք...	308
Հարևանին որդին մեռավ...	309
Հայաստանին	310
Աշնան ծաղիկներ...	312

1922

Թարթիչների շուք կտան...	313
Ծառերի վրա աշունը դալուկ...	314
Լեղեղիներով գարունն է փթթել...	315
Պոմպեյի մեջ...	316

1923

Ասում են, թե՛ դու այնպես...	317
Լուսնյակ գիշերին քայլում եմ մեռակ...	318

1925

Կուգենալի, երբ կրկին...	319
Ծո՛վ, եկան ազգեր և քո շատաշին...	320
Լի մրահոն աղջիկ տեսա...	321

1926

Անի	322
Հայրենի ծովը	324
Հայրենիքի («Ակութներից հին հայրենի...»)	326
Հայրենիքի («Պիտի փարվիմ չքնաղ լանջիդ...»)	327
Բալկեննապոլս	328
Ոտք եմ դնում հայրենական հարկը հին...	329
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հիմա այսպես...	330

1927

Աչերդ՝ սև-հուր...	331
Վերջին հորձամբ իմ ցնորքի...	332

1928

Ի՞նչ ես լսվիս, անգի՛ն ընկեր...	333
Վերջալուսին ոսկեշող...	334
Հեռու անտառում ծաղկում է հալարտ...	335

1929

Ծաղկավառ ուղի՞ն գնում է կրկին...	336
Երկու մանուկ՝ տղա-աղջիկ...	337
Հայրենիքիս («Ցորենի ծըփուն արտերի եզրին...»)	338

1930

Մանկություն	339
-------------	-----

1932

Տիեզերքն այս անսահման...	340
Արևի տակ սուկ մի օր է լինելու...	341
Ի՞նչ պիտ' լինեմ կյանքից հետո...	342
Երագիս մեջ Անին տեսա...	343

1933

Սպառնում ես ցնծությամբ վառ...	344
-------------------------------	-----

1935

Ա՜խ, երանի չըձևվեի...	345
Երբ մանուկ էի, ընկերներիս հետ...	346
Սֆինքս	347

1939

Մեր պատմիչները և մեր գուսանները	348
Ա՜խ, մի անգամ ոսկևտերև աշունքին...	349

1940

Նոր տարվա առավոտյան	350
Ողջուն ամենքին	352
Մի երեխա քնից զարթոնել..	354
Ամառվա կապույտ, անդորր գիշերին...	355

1941

Բինգյոլ («Երբ բաց եղան գարնան կանաչ դռները...»)	356
Ռազմակոչ	357
Թռչունների երգը I	359
Թռչունների երգը II	360

1942

Էրր որ մահս գա...	362
Էտ դառնար հիմա հասակըս մատաղ...	363
Սիրելի հերոս Ս. Գ. Զաքիյանի անմահ հիշատակին	364
Հայ նարտարապետությունը	365

1943

ժողովրդի երգը	367
Քաղերգ	368
Թամարայի երգը	369
Գայանեի երգը	370
Գերուհու երգը	371

1945

Լեն հաղթանակի օրը	372
Իմ միրվանան	373

1947

Ամեն ինչ ունայն, երազ անցավոր...	374
----------------------------------	-----

1954

Ավիկին	375
--------	-----

1955

Մեր կյանքի ամեն վայրկյանը անցնող...	376
Ծա'աւ եւ տանջվել այս աշխարհում...	377
Տիեզերքի սահմաններից դուրս գայի...	378
Ա.Դս, ինչքա՜ն, ինչքա՜ն կուզեի լինել...	379

1956

Պորսը բուք է խիստ...	380
Շուպենի թաղման քաղերգը	381

1957

Մարդու տենչանքն է՝ հավիտյան ապրել...	382
Ծանոթագրություններ	385

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

Երկերի ժողովածու վեց հատորով

հատոր 1-ին

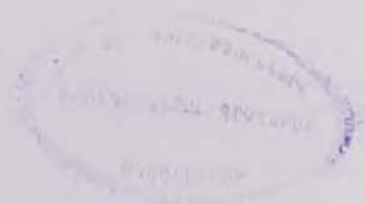
Հրատ. խմբագիր՝ Լ. Ն. Արազյան

Նկարիչ՝ Ս. Շ. Ստեփանյան

Գեղ. խմբագիր՝ Ան. Վ. Գառապարյան

Տեխ. խմբագիր՝ Է. Հ. Ծանձնապանյան

Վերատպող սրբագրիչ՝ Ա. Գ. Կարապետյան

Հանձնված է արտատրության 10/X 1973 թ.:

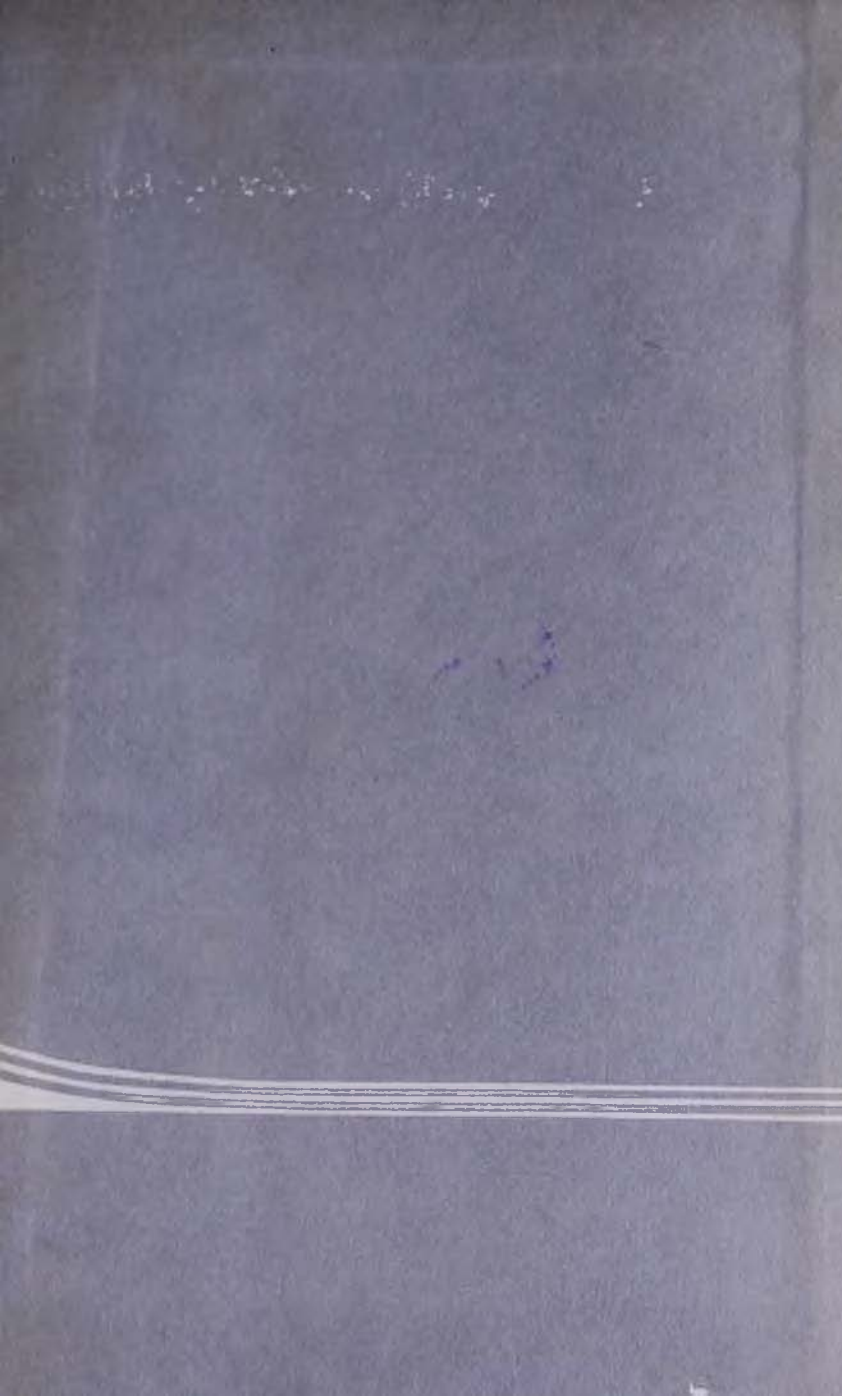
Ստորագրված է տպագրության 27/XI 1973 թ.:

Թուղթ տպագրական № 1, 84×108¹/₃₂, նրատ. 13,2 մամ. + 1 ներդիր, տպ. 14,5 մամ. — 24,36 պայմ. մամ.: Գինը՝ 66 կոպ.: Պատվեր 1288: Տպաքանակ 60000: «Հայաստան» նրատարակչություն, Երևան—9, Տեղյան—91:

ՀԱՍՀ Մինիստրների սովետի նրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբինատ, Երևան—9, Տեղյան 91:

5

QENIA

A 11
51779

ԳՍՈՒ ՅԻՍՏԱՐԱՐ ԳԻՒՄ ԳՐԱԴ.

220051779